

**МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ**

ПРОЦЕНКО АНДРІЙ ТАРАСОВИЧ

УДК 340.134:336.711(477)

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ
В УКРАЇНІ**

**12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право**

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Науковий керівник
Подолька Анатолій Миколайович,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ	15
1.1. Місце електронних грошей в теорії сучасних грошей.....	15
1.2. Фінансово-правова природа електронних грошей та їх класифікація.....	43
Висновки до розділу 1.....	72
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІ ОСНОВИ ОБІГУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ.....	75
2.1. Фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей в зарубіжних країнах	75
2.2. Становлення та розвиток правового регулювання обігу електронних грошей в Україні.....	104
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ	132
3.1. Правовий статус криптовалют в зарубіжних країнах та перспективи нормативного закріплення їх обігу в Україні.....	132
3.2. Напрями вдосконалення законодавства України щодо обігу електронних грошей	140
Висновки до розділу 3.....	150
ВИСНОВКИ.....	154
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	166
ДОДАТКИ.....	193

ВСТУП

Актуальність теми. Електронні гроші, які з'явилися наприкінці 80-х років минулого сторіччя, з часом зазнали стрімкого розвитку й дедалі більше захоплювали фінансовий ринок. За даними Банку міжнародних розрахунків, обсяг транзакцій з обігу електронних грошей у 2005 р. склав 41 млн доларів, у 2010 р. – 25 млрд доларів, у 2015 р. – 400 млрд. доларів. Популярність електронних грошей привернула увагу до проблеми вивчення їх сутності, окреслення місця таких грошей у системі сучасних грошей та на ринку платіжних послуг, визначенні правових основ їх функціонування.

В зарубіжних країнах теоретичні дослідження економічних, технічних та юридичних аспектів емісії та обігу електронних грошей розпочалися майже відразу після їх появи на ринку, а в 1998 р. Європейський центральний банк, спираючись на проведений Європейським грошово-кредитним інститутом аналіз, уже відзначив потребу в законодавчому закріпленні чітких правил, що регулювали б відносини з емісії електронних грошей. Відтоді правове регулювання обігу електронних грошей в країнах ЄС постійно розвивається.

Незважаючи на те, що в інших державах протягом двох десятиріч розвивалося фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей, в Україні навіть не робилося спроб щодо розроблення спеціальних нормативних актів, які б врегульовували подібні правовідносини, у той час як із початку 2000-х років на території нашої країни розпочали активне функціонування такі оператори електронних грошей як WebMoney Transfer, Limonex, UkrMoney, Яндекс.Деньги та інші. За аналітичними підрахунками (офіційні статистичні дані відсутні), ринок електронних грошей в Україні в 2003 р. складав 308,64 млн. грн, а в 2015 р. – 1,85 млрд грн.

Відсутність нормативного регулювання емісії та обігу електронних грошей в Україні породжувала масу правових проблем, оскільки функціонування операторів електронних грошей в умовах правової невизначеності давало їм можливість для зловживань, створення схем податкової оптимізації, що межували з ухиленням від сплати податків, дозволяли використовувати грошові кошти в незаконних угодах, а інших учасників фінансового ринку з обігу електронних грошей ставили у невідповідне становище, оскільки держава не забезпечувала їм надійного правового захисту і т.ін.

Перший нормативний акт (Положення про електронні гроші, затверджене Постановою Національного банку України № 178) було прийнято лише в 2008 р., і до того часу в українській юридичній науці були майже відсутні дослідження, присвячені проблемі обігу електронних грошей, у той час як зарубіжні науковці – А. Берентсен, М. Бернкопф, А. Вільфер, А. Грінспен, Ч. Гудхарт, О. Іссінг, Р. Калакота, К.Д. Кемпбелл, Р.Дж. Кемпбелл, М. Кінг, Б. Коен, Д. МакЕндрюс, Л. Мейер, Р.Л. Міллер, А. Принц, П. Самуельсон, Т. Танака, Дж. Тобін, Б. Фрідмен, Ч. Фрідмен, Д. Хамфрі, П. Хартман, Г. Хеббик, Д. Чоум та ін., приділяли увагу аналізу місця електронних грошей в сучасній системі грошей, їх економічній та юридичній природі, визначенню перспектив їх функціонування, впливу таких грошей на макроекономічні показники і майбутнє центральних банків та грошово-кредитну політику, досліджували проблеми емісії, обігу і правового регулювання електронних грошей.

Сформоване науковцями теоретичне підґрунтя дозволило урядовцям створити ефективну систему регулювання емісії та обігу електронних грошей, відому як «європейська модель регулювання обігу електронних грошей», що була спочатку реалізована в нормах Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського союзу 2000/46/ЄС «Про діяльність установ у сфері електронних грошей і пруденціальний нагляд за ними» (англ. Directive 2000/46/EC of the European Parliament and of the

Council of 18 September 2000 On the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions), а потім, з урахуванням практики її застосування та змін, що відбулися у технологічних аспектах електронних грошей, у нормах Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2009/110/ЄС «Щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60 ЄС та 2006/48 ЄС та скасовує Директиву 2000/46/ЄС» (англ. Directive 2009/110/EC of the of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 On the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC).

Прагнення України до Євроінтеграції обумовили розвиток правового регулювання обігу електронних грошей (було прийнято ряд змін до нормативних актів, які забезпечували юридичне підґрунтя для емісії та обігу електронних грошей, та Постанову Національного банку України «Про електронні гроші» № 481 від 04.11.2010, розроблену відповідно до норм Директиви 2009/110/ЄС з певними відхиленнями), що дало поштовх теоретичним дослідженням феномену електронних грошей, їх емісії та обігу українськими науковцями. На сучасному етапі окремими аспектам обігу електронних грошей присвячували свої роботи Ю.С. Крупнов, С.В. Міщенко, Ф.Шостак, М.П. Березіна, А.В. Беліч, Б.С. Івасіва, Л.М. Красавіна, А.М. Мороз, М.І. Савлук, І.В. Пенькова, В.М. Усоткін, А.П. Дьяков, Д.А. Кочергін, С.В. Криворучко та інші. Правових засад функціонування системи електронних платежів у сфері електронної комерції торкався у своєму дисертаційному дослідженні І.О. Трубін (2012 р.).

Втім, враховуючи новизну інституту електронних грошей, на сучасному етапі залишається чимало суперечливих питань та недостатньо розроблених теоретичних положень. Немає й комплексного дослідження

проблем правового регулювання емісії та обігу електронних грошей, вимагають уточнення теоретичні аспекти фінансово-правової природи електронних грошей та їх видів, назріла необхідність вдосконалення законодавства щодо обігу електронних грошей в Україні.

Крім того, у вітчизняному науковому дискурсі майже немає досліджень фінансово-правової сутності та правового статусу криптовалют, у той час як зарубіжні науковці, у тому числі країн пострадянського простору (А.Н. Бегер, Н.П. Варфоломєєва, Д.С. Вахрушев, О.Г. Волевіз, О.І. Зайцева, О.В. Железов, А.В. Квітка, Д.П. Купріянов, В.А.Кутирін, Д.О. Ломовцев, Д.Н. Лскавян, Е. Мак, К.В. Нікітін, Е. Сейтим Айганім, К.В. Сомік, А.В. Федоров Д.Б. Фролов, О.П. Чунарев тощо), приділяють зазначеному питанню пильну увагу. Усе зазначене вище й обумовило актуальність та новизну теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено на виконання Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015, Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» на 2016 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 № 213-р., ст. 20 п. 63 та глави 4 Плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого, на 2014–2017 роки, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 847-р.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Міжрегіональної академії управління 27 травня 2015 року (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі здобутків вітчизняної та зарубіжної правничої науки, а також чинного законодавства України та зарубіжних країн і

практики його реалізації осмислити й розкрити фінансово-правову сутність електронних грошей, дослідити проблеми правового регулювання їх обігу й визначити перспективні напрями вдосконалення такого регулювання в Україні.

Відповідно до поставленої мети визначено основні завдання дисертаційного дослідження:

- визначити місце електронних грошей у теорії сучасних грошей шляхом аналізу підходів до фінансово-правової сутності грошей (еволюційного та функціонального) і дослідження особливостей грошей як економіко-правового інституту на сучасному етапі;

- проаналізувати фінансово-правову природу електронних грошей та надати їх класифікацію;

- встановити причини, що обумовили розвиток правового регулювання емісії та обігу електронних грошей в зарубіжних країнах, та виокремити етапи такого розвитку;

- розглянути підходи до фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей, що склалися в зарубіжних країнах на сучасному етапі;

- визначити методи фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей, притаманні нормативному підходу до такого регулювання, що сформувався в країнах ЄС;

- проаналізувати етапи становлення та розвитку фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей в ЄС;

- розглянути наслідки уніфікації законодавства країн ЄС до норм Директив ЄС, якими врегульовувався обіг електронних грошей;

- з'ясувати стан правового регулювання обігу електронних грошей та основні тенденції розвитку такого регулювання в ЄС;

- дослідити етапи розвитку фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей в Україні;

- визначити правовий статус видів електронних грошей, які функціонують на фінансовому ринку України на сучасному етапі;
- розкрити правовий статус криптовалют у зарубіжних країнах та визначити перспективи нормативного закріплення їх обігу в Україні;
- з'ясувати проблеми, що виникають під час обігу електронних грошей в Україні, та запропонувати шляхи їх вирішення;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з метою підвищення ефективності правового регулювання обігу електронних грошей в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі правового регулювання функціонування систем електронних грошей як в Україні, так і в зарубіжних країнах.

Предметом дослідження є правове регулювання обігу електронних грошей в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять положення діалектики як загальнонаукового методу пізнання явищ об'єктивної дійсності, інші загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: формально-логічний, історико-правовий, системного аналізу, порівняльний, статистичний, застосування яких дає можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і значення. Застосування історико-правового методу сприяло вивченню генези наукових досліджень розвитку грошей та електронних грошей, законодавства ЄС та України щодо обігу електронних грошей (підрозділ 1.1, 2.1, 2.2). Використання формально-логічного методу дозволило визначити основні напрями вдосконалення законодавства щодо правового регулювання обігу електронних грошей в Україні (підрозділ 3.2). У процесі аналітичного огляду фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей та криптовалют деяких зарубіжних країнах та в Україні було використано порівняльний метод, що дало можливість сформулювати рекомендації з виокремлення перспективних напрямів розвитку

законодавства України щодо обігу електронних грошей та визначення правового статусу криптовалют (підрозділ 1.2, 2.1, 3.1).

Науковим підґрунтям дисертаційного дослідження стали наукові праці фахівців у галузі фінансового права та економіки, зарубіжних науковців, а також досвід фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей в зарубіжних країнах.

Нормативно-правову базу дослідження склали нормативні акти ЄС (Директиви щодо врегулювання обігу електронних грошей 2000/46/ЕС та 2009/110/ЕС), норми законодавчих актів країн ЄС щодо імплементації норм Директив ЄС2000/46/ЕС та 2009/110/ЕС в національне законодавство), нормативні акти зарубіжних країн, що врегульовують емісію й обіг електронних грошей та криптовалют на їх території, постанови та розпорядження Національного банку України щодо емісії та обігу електронних грошей в Україні.

Інформаційну й емпіричну основу дисертаційного дослідження становлять аналітичні дані щодо обігу електронних грошей міжнародних, зарубіжних та національних банків, статистичні дані, судова практика, довідкова література, публікації в періодичних виданнях тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером розглянутих питань дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень, у якому формулюються певні поняття, робляться теоретичні узагальнення й практичні рекомендації спрямовані на вдосконалення правових основ обігу електронних грошей в Україні:

уперше:

– дається визначення криптовалют як особливого виду електронних грошей, що являють собою зашифрований спеціальною програмою код, який розраховується за специфічним алгоритмом, що здійснюється групою обчислювальних потужностей, фіксується, зберігається на електронному носії та приймається як засіб платежу, якому притаманний піринговий

характер, відкритий код, децентралізація та відсутність гарантованого забезпечення;

– визначено, що моделі правового регулювання обігу електронних грошей в зарубіжних країнах різняться залежно від визначення фінансово-правової сутності таких грошей (європейська модель визначає електронні гроші як особливий об'єкт речових прав (гроші в особливій формі), а фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей має нормативний характер; у американській моделі гроші визначаються як засіб обміну, що погашається чи не погашається грошима і зберігається в електронному вигляді, а фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей має рекомендаційний характер);

– на підставі дослідження досвіду ЄС щодо правового регулювання обігу електронних грошей (Директив 2000/46/ЄС та 2009/110/ЄС) визначено, що при встановленні нормативних вимог до установ у сфері обігу електронних грошей необхідно застосовувати збалансований підхід, котрий враховує як публічно-правові, так і приватні інтереси всіх учасників обігу електронних грошей;

– аргументовано нетотожність понять «криптовалюти» та «віртуальні валюти», бо віртуальні гроші за своєю фінансово-правовою природою є внутрішньою електронною валютою мережевих співтовариств, сфера використання яких обмежена придбанням та продажем віртуальних товарів всередині такого співтовариства;

– запропоновано на території України унормувати обіг криптовалют, що сприятиме трансформації українського фінансового ринку в більш сучасну форму, оскільки світовий досвід підтверджує, що заборона урядом криптовалют на території країни не стримує процесів їх обігу;

удосконалено:

- аргументацію щодо визначення електронних грошей як нової, еволюційної форми грошей, що утворилася в результаті втрати грошами внутрішньої вартості та розвитку безготівкових розрахунків, шляхом

поєднання фінансових та технічних інструментів;

- визначення особливостей електронних грошей, до яких віднесено те, що електронні гроші за своєю фізичною сутністю є спеціалізованим електронним імпульсом (файлом), який записаний на носій, містить характеристику грошей та кількісне вираження вартості грошового еквівалента, є передплаченим фінансовим продуктом, що випускається після отримання емітентом грошових коштів у розмірі, не меншому вартості грошового еквівалента, та є зобов'язаннями емітента, якому кореспондується право вимоги до власника таких електронних грошей щодо їх погашення;

– періодизацію розвитку фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей в ЄС залежно від прийняття та дії Директив 2000/46/ЄС та 2009/110/ЄС, що дозволило вказати перспективні напрями розвитку правового регулювання обігу електронних грошей в Україні як країні, що обрала європейську модель фінансово-правового регулювання емісії та обігу електронних грошей;

– обґрунтування правового статусу фіатних та нефіатних електронних грошей, які перебувають в обігу на сучасному етапі на фінансовому ринку України (GlobalMoney, ПРОСТІР, WebMoney);

– характеристику причин, що обумовили необхідність розвитку нормативного регулювання обігу електронних грошей у різних країнах та в Україні;

дістали подальшого розвитку:

– аналіз еволюційного розвитку форм грошей та їх функцій як багатоаспектної, міжгалузевої та історично мінливої категорії, що розвивалася, набувала нового змісту та ускладнювалася зі зміною суспільно-економічних відносин, і на сучасному етапі не має власної субстанціональної вартості, обіг яких обумовлюється лише вірою їх одержувачів у те, що вони зможуть використати гроші для забезпечення

своїх майбутніх платежів, яка підтримується державою за допомогою правового регулювання та методів економічної політики;

- класифікація електронних грошей за критеріями типу носіїв, ступеня ідентифікації користувача, ліміту вартості, розрахункової одиниці, емітента, процедури завантаження, мультивалютних функцій, способу зберігання, строку обігу;

- визначення методів фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей у зарубіжних країнах;

- дослідження процесу уніфікації національного законодавства у країнах ЄС щодо правового регулювання обігу електронних грошей відповідно до норм Директиви 2009/110/ЄС, внаслідок чого визначено основні тенденції розвитку національного законодавства та рамки можливих відхилень від норм цієї Директиви, що є допустимими в таких країнах;

- характеристика основних тенденцій фінансово-правового регулювання емісії та обігу електронних грошей в ЄС, до яких віднесено уніфікацію категоріального апарату, запровадження спрощеного режиму функціонування емітентів електронних грошей, лібералізацію вимог, що встановлюються для емітентів електронних грошей;

- аналіз поетапного розвитку фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей в Україні, визначення етапів його трансформації, обумовлених впливом на норми національного законодавства положень Директив 2000/46/ЄС та 2009/110/ЄС;

- дослідження правового статусу криптовалют та стану правового регулювання їх обігу в різних країнах;

- формулювання основних напрямів удосконалення правового регулювання обігу електронних грошей в Україні;

- обґрунтування необхідності прийняття Закону України «Про емісію та обіг електронних грошей», ряду Постанов Національного банку України, а також внесення змін до Закону України «Про ліцензування

певних видів господарської діяльності», Цивільного кодексу України, Податкового кодексу України та інших нормативних актів, що сприятиме усуненню колізій у чинному законодавстві, упорядкуванню та систематизації наявного нормативного матеріалу, гармонізації норм національного законодавства щодо обігу електронних грошей з законодавством ЄС.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх використання:

– у науково-дослідній сфері – як основи для подальшої розробки правових та організаційних засад обігу електронних грошей в Україні (акт впровадження від 30 жовтня 2015 р.);

– у навчальному процесі – під час викладання курсів «Фінансове право», «Банківське право», «Судові та правоохоронні органи», підготовки підручників, навчальних посібників із зазначених предметів (акт впровадження від 12 грудня 2015 р.);

– у сфері правотворчості – при підготовці змін та доповнень до нормативних актів, що стосуються обігу електронних грошей в Україні (акт впровадження від 30 жовтня 2015 р.).

Апробація результатів дисертації. Матеріали дисертаційної роботи неодноразово обговорювалися на міжкафедральних семінарах Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки й рекомендації оприлюднені у доповідях та повідомленнях на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Європейські тенденції правового регулювання обліку електронних грошей» (м. Одеса, 11–12 грудня 2015 р.), «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 26–27 лютого 2016 р.), «Актуальні питання розвитку та взаємодії приватного та публічного права» (м. Львів, 18–19 березня 2016 р.), «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи» (м. Дніпропетровськ, 1–2 квітня 2016 р.), міжнародній науково-практичній

інтернет-конференції «Фінансова безпека України на сучасному етапі» (м. Ірпінь, 25 березня 2016 р.) та круглих столах: «Оперативно-розшукове запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням» (м. Київ, 24 червня 2015 р.), присвяченого 67-й річниці прийняття Загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2015 р.).

Публікації. Основні положення й висновки проведеного дослідження відображено в шести наукових статтях, п'ять з яких – у фахових виданнях з юридичних наук в Україні, одна – у зарубіжному виданні, та сімох тезах доповідей, надрукованих за матеріалами науково-практичних конференцій та круглих столів.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження і дає можливість детально розкрити тему. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об'єднують шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел (260 найменувань) і додатків. Повний обсяг дисертації становить 199 сторінок, з них 165 – основний текст.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ

1.1 Місце електронних грошей в теорії сучасних грошей

Протягом останніх десятиріч ніщо не розвивалося так стрімко як комп'ютерні та електронні комунікації. Інтернет та інші інформаційні технології широко застосовуються в господарських відносинах та у сфері грошового обігу, внаслідок чого широкого розповсюдження набули електронні гроші (англ. *electronic money, electronic cash, digital cash*).

Уперше термін «електронні гроші» було використано робочою групою з платіжних систем в ЄС в доповіді Раді Європейського грошово-кредитного інституту в 1994 році для визначення передплачених багатофункціональних платіжних карток (електронних гаманців), а також усіх подібних технологічних продуктів [1]. Вибір цього терміну обумовлювався, за визначенням представників цієї групи, функціями та роллю, що відводилася організаціям, які випускали передплачені багатофункціональні платіжні картки з грошовою вартістю, що зберігалася в «електронному гаманці», бо така грошова вартість слугувала загальним еквівалентом поряд з традиційними грошами та могла слугувати загальним еквівалентом вартості інших товарів і вільно на них обмінюватися [1].

Оскільки теоретичне обґрунтування нових явищ іноді не встигає за прискоренням прогресу, розуміння теоретико-правової природи електронних грошей протягом тривалого часу було невизначеним. Відсутність нормативного врегулювання основних аспектів електронних грошей обумовило появу різноманітних питань та підходів до їх вирішення. А. Грінспен, П. Самуельсон та інші сперечалися щодо економічної природи електронних грошей [2; 3]; Б. Коен, Б. Фрідман дискутували щодо їх впливу на макроекономічні показники [4; 5];

А. Берендстен, Дж. Кнап розглядали значення електронних грошей для грошово-кредитної політики [6; 7]; А. Берендстейн, Г. Хеббик аналізували проблеми емісії та ризиків електронних грошей тощо [8].

Проте основним питанням, яке постало перед науковцями, було таке: незважаючи на свою назву, чи є електронні гроші за своєю природою грошами? З цього приводу в зарубіжній літературі точилася жвава дискусія. На думку А. Берендстейна, Г. Хеббика, застосування терміну «електронні гроші» було правовою фікцією, а насправді «електронні гроші» не були грошима у класичному їх розумінні, а виступали, на їх думку, різновидом платіжних систем, на зразок банківських карт з магнітною смугою, яким необхідний зв'язок з банком в режимі он-лайн для проведення операцій за рахунком [8]. Всупереч цим науковцям, Б. Коен, К. Фрідмен (С. Freedman) зазначали, що, на відміну від платіжних систем, електронні гроші являють собою еквівалент грошової вартості, заздалегідь сплаченої їх емітенту, що зберігається в цифровому вигляді на мікропроцесорі, карті, жорсткому диску комп'ютера та іншій пристрої, якими розпоряджується їх власник, що може бути використаний як платіжний засіб без безпосередньої участі або транзакції банку, тобто електронні гроші є новою формою банківських грошей, що з'явилася завдяки сучасним технологічним інноваціям, які дозволили проводити безготівкові розрахунки шляхом поєднання фінансово-кредитних та технічних інструментів [4; 5]. Такої ж думки дотримувався П. Хартман, який вказував, що подібно до традиційних банкнот і монет сутність електронних грошей заснована не на їх власній вартості, а на очікуваннях власника щодо їх вільного обігу на інші товари чи послуги [9, с. 6].

Серед вітчизняних науковців інтерес до цієї проблематики протягом тривалого часу був майже відсутній, насамперед тому, що в Україні електронні гроші стали застосовуватися лише з кінця 2000-х років як чітко сформований у світовій практиці фінансово-правовий інститут. Позаяк на той час в зарубіжних країнах електронні гроші застосовувалися більше 10

років, наукова думка мала час для формулювання теоретичного обґрунтування сутності та місця електронних грошей в системі електронних грошей – з 1996 р. «Банк міжнародних розрахунків» за підтримки Центральних банків Європи регулярно аналізував розвиток електронних грошей і відповідних систем, ЄС було прийнято ряд директив та рекомендацій, які дали визначення електронним грошам і дозволили небанківським структурам випускати власні електронні гроші за умови, що такий випуск буде ліцензуватися та контролюватися державою (Рекомендація Комісії № 97/489/ES щодо угод, що стосуються угод, які здійснюються з використанням електронних грошових платіжних інструментів, зокрема відносин між емітентом та утримувачем карт від 30.07.1997 [10], Директива 2000/46/ЕС від 18.09.2000 про регулювання діяльності інститутів – емітентів електронних грошей [11] тощо). Аналіз робіт українських науковців, присвячених електронним грошам, переконує, що автори протягом тривалого часу сприймали визначення електронних грошей як грошей вже тому, що в їх назві застосовується слово «гроші» [12, с. 285; 13, с. 63], у той час як питання визначення місця електронних грошей в теорії сучасних грошей не знайшло однозначної відповіді.

Останнім часом у вітчизняній науці проблемі визначення місця електронних грошей в сучасній теорії грошей також стала приділятися увага, проте єдиного підходу до її вирішення не сформувалося. Одні науковці (Є. Горюков, Ш.П. Егіазарян) вважають, що електронні гроші є новою формою грошей, оскільки ним притаманні всі властивості готівкових грошей (обіговість, відсутність прямого зв'язку з банківським рахунком, відсутність клірингу, універсальність, зносостійкість тощо) [14; 15]. Інші вчені (Д.А. Кочергін, І.Ф. Смирнова) наполягають, що електронні гроші є засобом платежу, оскільки вони дозволяють здійснювати платіжні операції, не вимагаючи обов'язкового доступу до депозитних рахунків та участі емітента [16; 17]. Треті (А.М. Мороз, М.І. Савлук, В.М. Усоткін)

доводять, що електронні гроші є різновидом депозитних грошей, бо переказування грошових сум за рахунками в банках здійснюється автоматично за допомогою комп'ютерних систем за безпосереднім розпорядженням власників поточних рахунків [18]. Для того, щоб сформулювати власну позицію з цього питання, необхідно, насамперед, зосередити увагу на визначенні того, що таке гроші.

Гроші є складним економіко-правовим феноменом, розгляду якого приділялася увага в роботах як науковців минулого: А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, Дж. С. Міля, Ф.К. Савіньї, У. Джевонса, Г. Денбурга, Л. Вальраса, М. Туган-Барановського, А. Маршалла, Дж. Кейнса, Л. Лунца, П. Самуельсона, Д. Патінкіна, М. Фрідмана, М. Литовченка, Н.О. Нерсесова, Д.А. Лєвєцького, Г.Ф. Шершеневича тощо, так і сучасних – Р. Міллера, Д. Ван-Хуза, Ф. Мішкіна, Б. Фельдерера, Ш. Хомбурга, О.П. Подцерковного, Є.А. Алісова, О.А. Лукашева, Л.Л. Арзуманової, В.Л. Яроцького, А.С. Гальчинського, А.А. Гриценко, В.М. Єрмоленко та ін. Про важливість грошей говорив ще Арістотель, вказуючи, що гроші дозволяють людям обмінюватися послугами і таким чином роблять можливим існування суспільства [19, с. 6].

Незважаючи на довготривалу історію дослідження грошей, до сьогодні не сформульовано їх єдиного та загальноприйнятого поняття. Думки дореволюційних правознавців збігалися в тому, що гроші є засобом платежу. Так, німецький вчений Г. Хартман у роботі «Про гроші та грошові зобов'язання» вказував, що грошами є предмети, які за законом наділені здатністю слугувати засобом погашення зобов'язань у всіх випадках неможливості виконання, що не звільняє боржника [9, с. 32]. Н.Й. Нерсесов зазначав, що гроші за своєю юридичною сутністю є засобом платежу, бо сплатою грошей припиняється зобов'язання [20, с. 2]. М. Літовченко також поділяв думку, що гроші є загальним платіжним засобом, і підкреслював, що саме це надає грошам правового змісту [21, с. 7–8].

У радянській правовій доктрині дослідженню грошей упродовж тривалого часу не приділяли уваги, навіть робилися спроби замінити гроші на інші форми «народногосподарського обміну» [22, с. 122], що не було дивним в країні, де будувався комунізм, при якому гроші повинні були б відмерти як явище [23, с. 319]. Проте науковці інших країн не припиняли дослідження поняття та сутності грошей як юридичної категорії. Серед зарубіжного наукового доробку того часу можна відзначити «Державну теорію грошей» Г.Ф. Кнаппа, який пояснював юридичну сторону грошей таким чином: «гроші – це хартальний платіжний засіб, платіжна сила якого санкціонується державою, незалежно від його матеріального змісту» [7, с. 83].

Проте розвиток соціально-економічних відносин у радянському суспільстві не ліквідував, а зберіг обіг грошей. Як підкреслює Е.Л. Лортикян, об'єктивна економічна необхідність грошей підтверджена історично [24, с. 253–226]. Тому дослідження грошей як юридичної категорії відновилися і в рамках радянської правової доктрини 70-х років. Гроші визначалися як законний платіжний засіб, яким можна погасити будь-який борг (Н.А. Безрук, О.В. Бойков, М.І. Брагинський, В.Г. Вердніков, В.А. Рясанцев та ін.) [25, с. 188].

На сучасному етапі науковий дискурс щодо юридичного визначення грошей набирає нових обертів. С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі визначають гроші як засіб платежу, що приймається в обмін на товари та послуги та при сплаті боргів [26, с. 473–474]. Л.А. Лунц писав, що «гроші – це предмет, що слугує універсальним сурогатом виконання майнового зобов'язання та має назву законного платіжного засобу... цивільний обіг створює знаряддя обігу, а держава – законний платіжний засіб» [27, с. 134]. В.А. Белов при формулюванні поняття грошей в юридичному значенні зазначає, що це предмети цивільного обігу, які виконують у ньому функції загального знаряддя обміну завдяки встановленому і забезпеченому державою-емітентом примусовому курсу й які містять спеціальні

реквізити, випущені в передбаченому законодавством порядку, що відповідають режиму максимальної швидкості, зручності й найбільшому сприянню їх обігу [28, с. 239]. Ю.В. Ющенко і В. Лисицький вважають, що гроші являють собою особливий сектор економічних відносин, який опосередковує взаємовигідний обмін товарами, роботами, послугами та капіталами, а також платіжний засіб, здатний забезпечити виробництво, обіг, споживання всього розмаїття благ, які мають споживчу вартість (товарів, робіт, послуг) відповідно до розвитку продуктивних сил і виробничих відносин [29, с. 17–21]. На думку Н.Д. Еріашвілі, гроші в юридичному сенсі – це предмети, які є об'єктами цивільних прав і виконують у цивільному обігу функцію загального засобу обміну, а також предмети, виготовлені за визначеними законом зразками спеціалізованими державними підприємствами і визнані державою як єдиний законний платіжний засіб із примусовим стосовно грошей курсом, вираженим у національній грошовій одиниці [30, с. 528]. К.Р. Макконелл, С.Л. Брю переконані, що все, що виконує функції грошей, – гроші [31, с. 264] та ін.

Є.О. Алісов зазначає, що теоретичне дослідження поняття грошей ускладнюється їх дуалістичною природою, оскільки, як підкреслюють науковці, гроші поєднують в собі два аспекти – економічний та правовий [32, с. 15, 51; 33, с. 1241; 34; 35, с. 164;]. Л.А. Музика, спираючись на аналіз позицій Є.О. Алісова, Л.А. Лунца, Ю.А. Ровинського, С.Д. Ципкіна, зазначала, що юридична дефініція грошей не може формулюватися без урахування їх економічного змісту, оскільки в такому випадку матиме місце фікція, нормативне втілення якої буде мати негативний вплив на економічну систему суспільства [36, с. 103].

А.Є Алісов визначає, що сформулювати поняття грошей неможливо, оскільки вони є історично мінливою категорією, і вказує, що немає необхідності в такому формулюванні; автор вважає, що поняття грошей обумовлюється їх економіко-правовою сутністю [37, с. 36].

Спираючись на аналіз різноманітних наукових поглядів на економіко-правову сутність грошей, А.А. Гриценко зазначав, що на сучасному етапі сформувалося два погляди на це питання – історико-логічний, коли сутність грошей визначається через вивчення генезису їх розвитку, та функціональний, коли сутність грошей з'ясовується шляхом дослідження їх функцій [38, с. 62]. Тобто визначення економіко-правової сутності грошей спирається на дослідження історії їх виникнення та генезису розвитку, а також аналіз функцій, тому необхідно зосередити увагу саме на цих аспектах.

Походження грошей до сьогодні залишається загадковим. Ф. Хайєк зазначає, що гроші є інститутом, який спонтанно виник у процесі соціальної еволюції разом з мовою, законом і мораллю [39, с. 67]. З античних часів (робота Арістотеля «Нікомахова етика») вважалося, що гроші виникли внаслідок угоди між людьми [19, с. 126]. Потім виникла теорія, що гроші були запроваджені законодавчими актами уряду й тісно пов'язані з організацією збору податків, виплат державним службовцям та солдатам тощо [40, с. 227; 41, с. 52]. Концепція виникнення грошей як результат угоди або імперативного втручання держави (державного встановлення) отримала назву раціоналістичної концепції і її прихильниками були римський юрист Павло [42, с. 221], К. Поланьї [41, с. 52], К. Менгер [42, с. 224]

Раціоналістична концепція була поставлена під сумнів А. Смітом, Д. Рікардо та спростована К. Марксом і Ф. Енгельсом, які відзначили, що гроші у їх найпростіших проявах виникли на ранніх етапах розвитку суспільства, коли ні фактор домовленості, ні фактор державного примусу не відігравали істотної ролі у формуванні економічних відносин; автори дійшли висновку, що виникнення грошей обумовлене труднощами безпосереднього обміну продуктами праці [43, с. 73].

Прихильниками концепції еволюційного виникнення грошей були М.А. Портний, Д. Полфреман, Ф. Форд, Г.А. Мебус, В.Д. Лагутін,

І.О. Лютий, О.І. Лаврушина та інші, які вважали, що поява грошей обумовлена переходом від натурального господарства до товарного, появою товарного обміну, що утворювався на основі виробничої спеціалізації та майнової спеціалізації товаровиробників, а також необхідністю дотримання еквівалентності обміну [44, с. 32; 45, с. 13; 35, с. 3; 46, с. 9; 47, с. 37; 48, с. 11].

Сучасний український вчений Є.О. Алісов, аналізуючи аргументи adeptів еволюційної та раціоналістичної концепцій, вірно вказує, що кожна зі сформованих концепцій оцінює сутність грошей як соціально-економічного явища однобічно, не враховують низку факторів, надаючи одній стороні визначальне значення й ігноруючи інші сторони [37, с. 134]. Науковець сформулював власну концепцію – еволюційно-раціоналістичну, що є синтезом двох головних концепцій, які об'єднує правовий звичай: «...внаслідок відомих еволюційних процесів у людському суспільстві через надбані в ході періодично повторюваних між різними відносно відособленими групами індивідуумів і між членами таких груп навички в обміні різними продуктами праці, які лягли в основу звички до обміну на певних умовах, склалися відповідні звичаї, що визначили свідоме виділення на об'єктивній основі із загальної маси товарів деяких предметів» [37, с. 135]. Його позицію підтримав О.А. Лукашов, який підсумував, що процес походження грошей об'єднує елементи обох теорій, оскільки гроші виникли внаслідок об'єктивної необхідності розвитку господарських відносин як явище соціально-економічного життя, але згодом стали об'єктом державно-правового регулювання [32, с. 14]. На наш погляд, такий підхід є найоптимальнішим, оскільки враховує як економічну, так і юридичну природу грошей.

О.М. Узуєв пише, що гроші – не застигла категорія, вони еволюціонували з розвитком суспільства, зростанням рівня його виробничих сил та прискоренням процесу товарообміну [49, с. 17–18]. За визначенням В.В. Іванова, Б.І. Соколова, еволюція грошей полягає в

постійній та послідовній заміні їх форм, оскільки з розвитком рівня суспільного виробництва гроші, що не відповідали потребам часу, поступово вилучалися з обігу та замінювалися іншими грошима, що більш відповідали суспільним потребам [50, с. 21–34].

Першою формою грошей були товарні гроші. Науковці вважають, що «товарні гроші» застосовувалися в період слабкого розвитку продуктивних сил, у період натурального господарства, коли товари, що потрапляли на ринок, вимірювали власну вартість через інший товар, тобто фактично представляли прямий обмін товарів [33, с. 1238; 51; 52, с. 11; 53, с. 51; 54, с. 46; 3, с. 55; 55, с. 243]. За визначенням Л.Л. Арзуманової, розвиток «товарних грошей» залежав від розвитку форм вартості (здатності товару обмінюватися на інші товари в певних пропорціях залежно від здатності продукту задовольняти будь-яку потребу людини) [33, с. 1239]. Авторка виділяє три форми вартості при еволюції обміну товарів: просту (форма вартості, яка притаманна суспільству з низьким ступенем розвитку продуктивних сил, за якої товари випадково вимірювали власну вартість через посередництво інших товарів; при цьому вартість товарів визначає вартість суспільної праці, витраченої у процесі виробництва товару, та матеріалізованій у цьому товарі); розгорнуту (форма вартості, яка притаманна суспільству з розділенням праці та зростанням виробництва, при якій один товар зустрічається при обміні частіше, ніж інші товари); всезагальну (форму вартості, яка притаманна суспільству, у якому товар стає головною ціллю виробництва, а кожен товаровиробник за продукт власної праці прагне отримати всезагальний еквівалент, при якій виділяються товари, що виконують роль всезагального еквівалента) [33, с. 1239]. В.І. Пустилін, аналізуючи еволюцію грошей, зазначав, що як «товарні гроші» в різні часи та в різних країнах використовувалися різноманітні речі – мушлі (Океанія), «какао-боби» (Південна Америка), камінці з отворами посередині (Нова Зеландія), соляні бруски (Давня Русь), зливки та обрубки металів, худоба, хутро, шкури

тощо [51, с. 12]. З часом перевагу віддали металам через їх надійність та довговічність і застосовували для обмінних операцій наконечники стріл, цвяхи, штирі, а також зливки різноманітної форми. Товарні гроші виступали еквівалентом обміну, мірою продуктивності праці, забезпечували обіг товарів та мали власну вартість, адекватну вартості товару, який виконував функцію грошей. Такі гроші мають назву повноцінних [18, с. 35].

Проте товарні гроші мали ряд недоліків (вони не підлягали поділу, функціонували поштучно, певні види товарів не котувалися на певних територіях, не зберігали свої властивості тривалий час і т.ін.). Крім цього, соціально-економічні зміни, що відбувалися в суспільстві, розширення територіальних меж обміну, неухильне зростання суспільної праці, зростаючі потреби ринку та інші умови поставили перед грошами нові вимоги: однорідність, економічну подільність, можливість упродовж тривалого часу зберігати свої властивості та вартість, високу портативність і т.ін. Такі вимоги товарні гроші не могли задовольняти, їх місце посіли металеві гроші.

Спочатку металеві гроші вироблялися з заліза, міді, бронзи, але з часом фізичні властивості срібла та золота як дорогоцінних металів (висока стабільна вартість, здатність до тривалого зберігання тощо) обумовило використання саме їх для виготовлення грошей. Металеві гроші використовувалися у вигляді злиwkів або кусків металу, але з часом така форма грошей стала викликати певні труднощі в товарообігу, який збільшувався (зливки потрібно було зважувати, визначати пробу тощо), внаслідок цього зливки стали робити різної ваги, а найбільш відомі купці ставили на них своє тавро, яке засвідчувало вагу та пробу металу [18, с. 27]. З часом держава делегувала повноваження купців з таврування й почала виготовлювати за встановленою формою зливки металів (монети), забезпечуючи власним авторитетом вагу і пробу в цих зливках, що засвідчувала своїм штемпелем. Карбовані металеві гроші з дорогоцінних

металів вперше з'явилися в царстві Лідії, що знаходилося в Малій Азії в VII ст. до н.е. [51] і швидко набули розповсюдження, що було обумовлено зручністю їх зберігання, високою вартістю при невеликих вазі, розмірі та об'ємі. Монети, за визначенням М.І. Савлук, є найдосконалішою формою повноцінних грошей, що виступали еквівалентом обміну, мірою продуктивності праці, забезпечували обіг товарів та мали власну субстанціональну вартість [18, с. 44]. Монети як форма грошей проіснували більше трьох тисячоліть.

З часом для здешевлення карбування монет в Китаї перейшли до використання заліза, для чого з метою збереження за монетами їх первинної вартості було запроваджене поняття «номінальна вартість». З винайденням паперу (IX ст.) з'явилися «літаючі гроші» – китайські купці залишали тяжкі залізні монети у банкірів, а натомість отримували розписки; приїжджаючи до іншого міста, вони обмінювали розписки на гроші. Використання «літаючих грошей» обумовлювалося зручністю транспортування (папір набагато легше, ніж залізо) та вимогами безпеки (розбійники не могли отримати гроші за розпискою). «Літаючі гроші» фактично являли собою першу спробу використання кредитних банківських грошей.

У XI ст. функцію з друкування розписок взяла на себе держава, при цьому купцям було заборонено їх видавати (друкування розписок дорівнювалося фальшивомонетництву і каралося смертною карою). Так, у Китаї з'явилися перші в світовій історії паперові гроші. Як визначає К.К. Кірсанов, ці гроші були яскравим прикладом фіатних грошей (фіатні гроші – гроші символічні, які не мають самостійної вартості або вона непорівнянна з номіналом; це гроші, які не мають вартості, але виконують функції грошей, оскільки держава приймає їх в якості сплати податків та оголошує законним платіжним засобом на власній території) [51].

Феномен витіснення грошей, які мали реальну вартість, грошима, які мають номінальну вартість, був сформульований в економічному законі

Копеника-Грешема, який звучить так: «...гроші, що штучно переоцінюються державою, витісняють з обігу гроші, що штучно недооцінюються нею» або «гірші гроші витісняють з обігу кращі гроші, якщо обмінний курс встановлюється державою», або «дешеві гроші будуть витіснити дорогі гроші» [51].

Перші паперові гроші в Європі були випущені у Стокгольмі в 1661 р., а в Російській Імперії такі гроші (асигнації) були введені за часів правління Катерини II в 1769 р. [56, с. 462]. У зв'язку з переходом від феодального до капіталістичного устрою, промисловою революцією, обмеженими можливостями гірничодобувної промисловості (яка не могла забезпечити зростаючого попиту на метал для виготовлення грошей) тощо, паперові гроші набули значного розповсюдження поряд з металевими грошима [51]. Зазвичай вони називалися казначейськими білетами, асигнаціями, зобов'язаннями тощо.

Паперові гроші є неповноцінними грошима, тобто грошима, які не мають власної субстанціональної вартості й набувають вартості виключно в обігу. Як вірно зазначає М.І. Савлук, неповноцінні гроші використовуються як гроші лише тому, що в економічних контрагентів, котрі їх одержують як платіж, є віра в можливість використати їх для забезпечення своїх майбутніх платежів; при їх функціонуванні вирішальним стає фактор довіри [18, с. 30]. Для забезпечення довіри до паперових грошей вони були підтвержені золотим стандартом – золото виступало як засіб регулювання платіжного балансу [57, с. 180], при цьому настільки успішно, що навіть К. Маркс у своїх роботах зазначав, що за своєю природою гроші – це золото, тобто без будь-яких сумнівів ототожнював гроші з цим металом [43, с. 26], що було закономірним і цілком об'єктивним для того часу.

Проте еволюційні процеси в суспільно-економічному житті обумовили відмову від золотого монометалізму. Науковці визначають такі умови, що сформували підґрунтя для такої відмови: 1) розширення

товарного виробництва та ринкових відносин; 2) поява державно-монополістичних факторів впливу на економіку; 3) необхідність скорочення витрат на виготовлення грошей для мінімізації суспільних витрат обігу (за умов розміну паперових грошей на золото держава повинна була зосереджувати великі маси золота, відволікаючи на це значні обсяги суспільної праці); 4) у нових соціально-економічних умовах вартість грошей повинна була б стати більш гнучкою щодо державних регулятивних заходів; 5) відчутне зношення золота в процесі обігу; б) видобуток золота не встигає за зростанням потреб ринку в грошовій масі [18, с. 29]. На початку ХХ ст. розпочинається процес демонетизації золота – з обігу поступово виводиться золота монета, а як еквіваленти золота визнаються певні валюти.

Уперше еквівалентами золота були оголошені долар США та англійський фунт, які були введені в обіг як «світові гроші» на Генуезькій конференції в 1922 р. У 1944 р. на Бретон-Вудській конференції була укладена нова угода, згідно з якою за золотом зберігалася функція остаточних розрахунків між країнами, але масштаби його використання зменшувалися; поряд із золотом, як міжнародний платіжний засіб в міжнародному обігу було визнано долар США, у співвідношенні 35 доларів за тройську унцію (31,1 г) золота та в меншому розмірі – фунт стерлінгів Великобританії [57, с. 180].

Проте після II Світової війни США зазнали великих витрат на утримання військових місій, військового контингенту, державного апарату, дипломатичних та зовнішньоторгових організацій за межами країни, які доводилося оплачувати золотом, унаслідок чого, як зазначають Г.Д. Кондрашов, Н.Н. Бурикова, у зовнішньоторговому платіжному балансі цієї країни утворилося пасивне сальдо, що призводило до витоку золота за кордон [58, с. 131]. В 1968 р. Конгрес США скасував обов'язкове забезпечення долару золотом, відмовившись від положень Бретон-Вудської валютної системи, що передбачала використання в світовій

економіці твердо фіксованих валютних паритетів, а в 1971 р., усвідомивши, що в країні обертається 52 млрд доларів готівкою, а за кордоном – 132 млрд, а отже, розмін паперових грошей на золото вже не забезпечити, в односторонньому порядку остаточно припинили обмін «власного золота» на «чужі долари» [50, с. 109]. У 1973 р. Уряд США оголосив, що продаватиме золото державного резерву за ціною вільного ринку, яка постійно зростала через інфляцію, тобто скасовувалася офіційна ціна золота 42,22 долари за тройську унцію (31,1035 г.); відтоді ціна золота збільшилася в 28,6 разів і на сьогодні складає 1200 доларів за тройську унцію [58, с. 131]. За прикладом США й інші країни зупинили фіксацію золотого змісту своїх грошових одиниць, що призвело до припинення використання золотого стандарту.

У 1978 р. на Ямайській конференції було введено «плаваючі» валютні курси, що не мали твердого паритету, а встановлювалися іншими країнами з урахуванням валютних котирувань, тобто співвідношення різноманітних валют відносно долара, яке визначалося на ринку з урахуванням лише попиту, та пропозиції на ринку валют, тобто Ямайська конференція остаточно скасувала офіційну ціну на золото та підтвердила відмову США від розміну долару на золото. Л.А. Рябініна, аналізуючи роль золота та сучасних грошей в економічному розвитку країни, зазначає, що сучасні гроші не мають жодної прив'язки до золота й не вимірюють вартості товарів власною вартістю, тобто не лише не виступають загальним еквівалентом, а навіть не можуть бути просто еквівалентом вартості товарів, бо виражають товарні ціни своєю цінністю (купівельною спроможністю), а не своєю вартістю, яка в них занадто мала порівняно з їх номіналом, у зв'язку з чим нею можна нехтувати і вважати, що сучасні гроші справжньої вартості не мають [59, с. 15]. За визначенням авторки, сучасні паперові гроші мають кредитну, а не товарну природу, адже вони емітуються центральними банками країн шляхом редисконування

комерційних векселів або рефінансування цінних паперів уряду, тобто набувають умовної чи навіть уявної вартості [59, с. 15].

Отже, відбувся процес повної відмови від забезпечення паперових грошей золотом. Золото втратило свою роль загального еквівалента вартості товарів і використовується лише як золотовалютний резерв центральних банків країн як реальний резервний актив, ціни на який в довгостроковому періоді безперервно зростають. Відтоді всі паперові гроші, що випускалися державами всіх країн світу, у тому числі і економічно розвинутим, є кредитними, оскільки вони не мають власної субстанціональної вартості, а їх використання обумовлюється вірою їх одержувачів в те, що вони зможуть їх використати для забезпечення своїх майбутніх платежів. Водночас з цього приводу постає запитання: на чому ж базується довіра суб'єктів обігу до неповноцінних кредитних грошей? На наш погляд, довіру до обігу таких грошей підтримує держава, що проявляється в двох аспектах. По-перше, держава може прийняти відповідні нормативні акти, у яких за певними грошовими знаками визнається статус законного платіжного засобу, а виконання цих актів забезпечується спеціальним державним апаратом, тобто для забезпечення довіри до неповноцінних кредитних грошей застосовується правове регулювання. По-друге, як вірно підкреслює М.І. Савлук, держава є наймогутнішим та найактивнішим суб'єктом господарських відносин та ринку цінних паперів, має широкі податкові зв'язки з усіма суб'єктами грошового обігу, є одним з найбільших виробників на ринку цінних товарів і продавцем їх на ринку і у всіх цих випадках одержує від інших суб'єктів сфери обігу грошей великі суми; якщо держава погоджується одержувати платежі у встановлених грошових одиницях, то й інші суб'єкти приймають їх у грошових відносинах між собою [18, с. 42]. Тобто для забезпечення довіри до неповноцінних кредитних грошей застосовуються також економічні методи.

Таким чином, еволюція форм грошей включала такі етапи: товарні гроші, металеві гроші, паперові гроші, кредитні гроші. На сучасному етапі використовуються кредитні гроші, які не мають власної субстанціональної вартості, їх вартість є умовною. Кредитні гроші нічим не забезпечені і виражаються в одиницях умовної вартості (грошових одиницях сучасних валют), що надає можливість для створення умовно еквівалентного товарно-грошового обміну. Обіг кредитних грошей обумовлюється вірою їх одержувачів в те, що вони зможуть їх використати для забезпечення своїх майбутніх платежів, яка підтримується державою за допомогою правового регулювання та методів економічної політики.

Водночас, термін «кредитні гроші» застосовується також для визначення неповноцінних грошей, які виникли на основі кредитних відносин в міжбанківській сфері і являють собою право вимоги до фізичних або юридичних осіб, спеціальним чином оформлений борг, зазвичай у формі переданого цінного паперу, які можна використовувати для покупки товарів (послуг) або оплати власних боргів [60, с. 203]. Особливість таких грошей полягає в тому, що вони емітуються не державою, а банком, тому ще називаються банківськими грошами (у подальшому використовуватиме саме таку назву для уникнення плутанини). Банківські гроші – не альтернатива фіатним грошам, вони лише дозволяють проводити розрахункові операції з коштами суб'єкта грошового обігу, який зберігає їх у банку, або з коштами банку, забезпечують ефективність та швидкість грошового обігу.

Банківські гроші виникли в період, коли ринкові зв'язки та взаємна довіра суб'єктів ринку досягли такого рівня, що один із суб'єктів наважився передати другому товар під зобов'язання заплатити в майбутньому, що обумовило розвиток нової форми грошей, альтернативної фіатній формі грошей того часу [18, с. 42] і пройшли наступну еволюцію: вексель, банкнота, депозитні гроші [60, с. 203]. Вексель – строкове боргове зобов'язання, засноване на відстрочці платежу

за проданий в кредит товар, яке може використовуватися в платіжному обігу [58, с. 133]. Так, якщо у покупця немає грошей на оплату товару, він може виписати вексель на ім'я векселеотримувача, який, отримуючи вексель, робить на ньому передавальний напис (індосамент) і використовує його замість грошей, оплачуючи ним товар в іншій особі. Тобто векселі беруть участь в торговому обігу як найпростіший вид незабезпечених товарами кредитних грошей. Векселі стали застосовуватися з XII ст. і на сучасному етапі вони є одним з найрозповсюдженіших інструментів розрахунків, відносно форми, порядку його виставлення, оплати, обігу, прав та обов'язків сторін тощо якого чітко встановлені нормативні вимоги (як на національному, так і на міжнародному рівні) [61; 62]. Банкнота – простий вексель емісійного банку, яка являє собою безстрокове боргове зобов'язання цього банку [18, с. 40]. З'явилася банкнота в Середньовіччі як розписка купців про взяття на зберігання золота, що поверталось за першою вимогою і з часом банкнота набула такого ж розповсюдження, як і вексель; «класична» банкнота забезпечувалась золотом та комерційними векселями, що перебували у портфелі банку, проте на сьогодні, як і паперові гроші, банкноти золотом не забезпечуються, а випускаються через кредитування під боргові зобов'язання [18, с. 40].

На початку свого розвитку кредитні банківські гроші були нефіатними, але розвиток торгівельного обігу товарів забезпечив дозвіл держави на їх використання, проте обумовив жорстке нормативне регулювання.

Наступним етапом в розвитку кредитних банківських грошей є поява депозитних грошей.

Депозитні гроші – вид кредитних грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках суб'єктів у банках, що не мають речового вираження й використовуються для платежів у безготівковій формі [18, с. 42]. Депозитні гроші не визнавалися новою формою грошей до XX ст. (визначені лише в 1930 р. Дж. Кейнсом у «Трактаті про гроші»)

[63]. З часом депозитні гроші отримали жорстку нормативну регламентацію в законодавстві переважної більшості країн. Виділяють такі види депозитних грошей: 1) депозитні гроші клієнтів (депозити до вимоги (розрахункові депозити); поточні, розрахункові рахунки, у тому числі і з правом овердрафту; карткові розрахунки – слугують ресурсами для банку при здійсненні активних операцій з метою отримання доходів; 2) депозитні гроші банків – грошові кошти, що депонуються банком одне одному шляхом відкриття кореспондентських рахунків (для обліку взаємних вимог, касових, кредитних та інших операцій); 3) депозитні гроші центрального банку – грошові кошти комерційних банків, що депонуються ними на кореспондентські рахунки в центральних банках [64, с. 31]. Рух депозитних грошей здійснюється за допомогою спеціальних інструментів – чеків, платіжних доручень, пластикових карток Чеки – це розрахунковий документ, який створюється на підставі банківських депозитів шляхом використання документів, які містять безмовний наказ про перерахування або видачу певної суми [60, с. 203]; платіжне доручення – розрахунковий документ, що містить вимогу отримувача безпосередньо до платника, сплатити суму грошей та доручення платника банку, що його обслуговує, здійснити переказ визначеної платником суми грошей зі свого рахунка на рахунок отримувача [65]; пластикові картки – це персоніфікований платіжний інструмент, що надає особі, яка користується картою, можливість безготівкової оплати товарів та послуг, а також одержати наявні кошти у відділеннях (філіях) банків і банківських автоматах [66, с. 33]. Перші пластикові картки «Diners Club» було розроблено та використано в 1950 році Franklin National Bank (США) для розрахунків в ресторанах [51]. Успіх цих карток був настільки великим, що й інші американські банки розпочали випуск пластикових карток, через два роки виробництво пластикових карт набуло широкого розповсюдження [51]. Як визначають Э.Дж. Долан, К.Д. Кэмпбелл, Р.Дж. Кэмпбелл, пластикові

картки змінили характер грошових розрахунків, обумовивши інтенсивний розвиток електронної комерції [67].

Швидке розповсюдження та популярність у населення депозитних грошей довели ефективність безготівкових розрахунків взагалі і безготівкових зокрема. Інтенсивне запровадження інформаційних технологій в банківські розрахунки, підвищення комп'ютерної обізнаності населення збільшували кількість користувачів електронними платіжними послугами. Економічні потреби сучасного світового товарообігу вимагали нового виду грошей, фізичним відтворенням яких стали б не золото чи папір, а електронні імпульси, що зберігалися б у пам'яті комп'ютера. Розвиток обчислювальної техніки, засобів телекомунікації, систем шифрування та криптографічного захисту дозволили провести таку трансформацію – ввести для розрахунків електронні гроші. В.О. Кутирин, О.Г. Волевоз вказують, що лавиноподібне вдосконалення високих технологій позначилося на сфері грошового обігу й поклало початок такому явищу як електронні гроші [68, с. 139]. За визначенням Т.С. Смовженко, З.Е. Скрипник, гроші з появою безготівкової форми втратили традиційну предметно-чуттєву форму і стали віртуальною реальністю, а поява електронних грошей є завершальною формою їх еволюції [13, с. 30–31].

Одним з вагомих досліджень розвитку та становлення електронних грошей є робота О.В. Власова «Електронні гроші та еволюційна теорія походження грошей», який виділяє ряд етапів в розвитку таких грошей: 1) 50-ті роки ХХ ст. – у період переходу від ведення записів за банківськими рахунками з паперових носіїв до електронних; 2) 80-ті роки ХХ ст. – з появою мікрочіпу, що вбудовувався в пластикову картку, що не скасовувало проведення розрахунків між отримувачем грошей і банком, оскільки продавцеві доводилося перераховувати отримані від покупця електронні гроші в обмін на безготівкові; жодним іншим чином отримувач електронних грошей не міг ними розпоряджатися у подальшому, не міг

здійснювати ними розрахунки, а міг лише отримати в обслуговуючого банку грошовий еквівалент електронних грошей, але вже тоді, на відміну від кредитних карток, електронні гроші вирізнялися анонімністю, оскільки не враховувалися на банківських рахунках клієнтів системи, при проведенні платежу особисті дані платника не реєструвалися; 3) 90-ті роки ХХ ст. – з'явився новий вид електронних грошей, що дозволив переводити електронні гроші між особами без участі банків за допомогою платіжних інтернет-систем (Beenz.com, Flooz.com, Goldmoney.com тощо) [69; 70]; 3) 2000-і роки – електронні гроші використовуються не лише в Інтернеті, але й для будь-яких платежів (купівлі товарів в магазинах, за паркову, за проїзд в суспільному транспорті тощо) поряд з традиційною формою грошей [71, с. 13–23].

Підбиваючи підсумки під аналізом генезису грошей, зазначимо, що гроші є багатогранною та історично мінливою категорією, яка розвивається й на кожному новому етапі набуває нового змісту, який ускладнюється зі зміною суспільно-економічних відносин. Утворилися гроші виключно як економічна категорія, всезагальний товарний еквівалент, але з ускладненням господарського обігу держава своїм вольовим актом, беручи до уваги загальну згоду всіх учасників обігу про використання певного предмета як грошей, визначила їх як законний платіжний засіб, обов'язковий для всіх, що й обумовлює юридичну складову природи грошей. З моменту своєї появи, у зв'язку зі змінами в соціально-економічних відносинах, посиленням ролі та інтересів держави в галузі грошового регулювання, гроші значно трансформувалися, зміна форми грошей призводила до зміни уявлення про гроші, визначення їх сутності.

Виходячи з аналізу історичного генезису грошей, трансформації їх форм та правового регулювання цих форм на кожному конкретному етапі еволюції грошей, електронні гроші можна визначити як нову форму грошей.

З позицій функціонального підходу до сутності грошей, їх розглядали Дж.А. Ашер [72, р. 3], І.І. Кауфман [73, с. 61], М.І. Туган-Барановський [74, с. 229], С.Л. Брю, К.Р. Макконнелл [75, с. 264], О.О. Мануїлов [76, с. 25] та інші. Незважаючи на те, що функції грошей є економічною категорією, їх необхідно розглянути, оскільки, як вірно зазначає О.Є. Алісов, вказані функції є центральним теоретичним інститутом, без дослідження якого неможливо розкрити сутність грошей як загальної категорії права та економіки [37, с. 156].

Питання щодо функцій грошей остаточно не вирішено економічною наукою. Зазвичай виокремлюють п'ять «класичних» функцій грошей: функцію міри вартості, функцію засобу накопичення, функцію обігу, функцію засобу платежу; функцію світових грошей [77, с. 13; 78, с. 9–18; 79, с. 810–811; 57, с. 179–181; 80, с. 8–9, 67, с. 26–34; 81, с. 18–27; 82, с. 229–231; 83, с. 8–12; 84, с. 156–160; 85, с. 328; 86, с. 473]. Крім «класичних» функцій грошей, науковці визначають нові види функцій: функції масштабу цін та засобу збереженні (А. Косой [87, с. 141–142]); функції регулятора виробництва, регулятора споживання, вимірювання суспільної корисності людини, стимуляції науково-технічного прогресу, екологічну (природоохоронну) функцію; функцію забезпечення функціонування держави; функцію засобу міждержавного перерозподілу багатства (інструмент неокolonіалізму); кримінальну функцію (гроші як ціль та причина злочинності); військову функцію (забезпечення оборони та функціонування армій); миротворчу функцію; комунікативну функцію (забезпечення універсального засобу зв'язку між різними суспільними елементами та його структурами) (В.В. Юровицький [88, с. 23–29]); функцію розподілу та перерозподілу суспільного продукту (використання грошей для формування державного бюджету та позабюджетних державних фондів, а також наступних грошових витрат), функцію регулювання економіки (активний вплив держави на макроекономічні параметри за допомогою методів грошової політики), інформаційну

функцію (визначення за допомогою грошей якісних параметрів економічної діяльності на рівні світового господарства, національної економіки, галузі, регіону, окремої господарської одиниці) (В.В. Іванов, Б.І. Соколова [50, с. 33–34]). Інформаційна функція грошей визначалася й іншими науковцями. Ще М.І. Піскотін вказував, що фінансові результати розвитку народного господарства слугують точним показником його підсумків [89, с. 23], а О.Н. Горбунова, розвиваючи його думку, сформулювала теорію прямих та зворотних зв'язків (ефективне управління можливе лише за допомогою грошей, а отже, держава, підраховуючи власні доходи і витрати, спирається на інформаційну форму грошей) [90, с.17–18]. Г. Кнапп розглядав гроші виключно як платіжний засіб, не визнаючи за ним інших функцій [7, с. 2], В.А. Челноков виділяв такі функції грошей як формування емітентів способу життя, мотивації трудової діяльності, інтегратора праці у процесі виробництва, засобу організації підприємництва, інструменту організації обігу капіталів, інструменту балансування попиту та пропозиції, інструменту регулювання відтворення ВВП [91, с. 45–62]. В.В. Юровицький визнавав за грошима миротворчу функцію, яку він пов'язував із розвитком електронних грошей [88, с. 29]. Науковець вважав, що на сучасному етапі зазначена функція перебуває на зародковій стадії, але прогнозує, що з переходом до «цивілізації електронних грошей» людство зможе уникати війн, оскільки, на його думку, фінансування військових програм будь-якої країни-агресора може бути з легкістю заблоковано [88, с. 30] і т. ін.

Проте кількість та підстави диференціації економічних функцій грошей знаходяться поза межами нашого дослідження, тому для визначення місця електронних грошей в теорії сучасних грошей вважаємо достатнім проаналізувати класичні функції грошей, відзначити, в чому вони полягають на сучасному етапі, та визначити, чи притаманні ці функції електронним грошам.

За визначенням переважної більшості науковців, функція міри вартості грошей полягає в тому, що гроші, виступаючи мірою вартості, можуть вимірювати вартість всіх товарів шляхом встановлення цін на них [92, с. 44]. За визначенням Н.В. Коротаєвої, електронним грошам не притаманна функція міри вартості, оскільки при їх використанні зникає внутрішня вартість матеріальних грошей [93, с. 139]. Їй суперечить М.С. Гаркуша, яка зазначає, що електронні гроші вимагають певних витрат (наприклад, трафік, час), а отже, електронні гроші виконують функцію міри вартості [94, с. 102]. На наш погляд, дискусія щодо того, чи належить функція міри вартості до функцій електронних грошей, базується на застарілому підході до визначення сутності цієї функції. На сучасному етапі сформувалася інша думка щодо цього питання. Так, Л.М. Рябініна відзначає, що оскільки гроші сучасних країн не мають власної вартості, то вони не можуть вимірювати вартості товарів до своєї (умовної) вартості, як це притаманно еквіваленту вартості товарів, і, відповідно, не можуть виконувати функції міри вартості [59, с. 15]. Такої ж думки дотримуються Г.Д. Кондрашова, Н.Н. Бурикова, які зазначають, що з відмовою від золотого забезпечення гроші втратили свою функцію міри вартості [58, с. 131]. Дійсно, функція міри вартості грошей у класичному її розумінні втратила своє значення через уявну вартість грошей, а отже, не притаманна не лише електронним грошам, а й взагалі грошам. Т.А. Говорушко, І.П.Ситнік з цього приводу вважають, що гроші зовсім не втратили функцію міри вартості, а ця функція лише зазнала трансформації в ході еволюції. Науковці вказують, що вартість кожного товару або послуги виражається в ціні, яка є кількістю грошових одиниць, на які товар або послуга можуть бути обміняні, що дозволяє учасникам господарських правовідносин легко порівнювати відносну цінність різних товарів [95]. За визначенням К. Маркса, для порівняння цін різних товарів необхідно виражати їх в однакових одиницях, тому одиниці виміру вартості в кожній країні визначаються масштабом цін [96]. Масштаб цін – це певна кількість

грошової одиниці, визнаної за еталон, у співвідношенні з якою визначаються всі ціни і грошові одиниці (за часів золотих грошей масштабом цін встановлювалася вагова кількість металу у грошовій одиниці для виміру цін усіх інших товарів; за часів золотого забезпечення паперових грошей, масштаб цін визначав кількість металу, срібла, золота, яка відповідала одній грошовій одиниці національної валюти, у якій здійснювався облік вартості товарів – долара, фунта стерлінгів тощо; на сучасному етапі масштаб цін є незалежним від кількості золота і грошові одиниці є незалежними від золотих резервів, а встановлення офіційного масштабу цін відбувається стихійно у процесі ринкового обміну шляхом порівняння вартості товарів за допомогою ціни, яка формується на ринку [18, с. 45; 66, с. 27; 97, с. 32]. На наш погляд, такий підхід є цілком вірним, тому ми не підтримуємо думки щодо того, що функція міри вартості на сучасному етапі не належить до функцій грошей, висловлену рядом науковців [17, с. 155], а приєднуємося до позиції, що гроші використовуються для вимірювання вартості різноманітних товарів (вартість, виражена в грошах, – це ціна; при встановленні ціни – встановлюються співвідношення вартості різних товарів), унаслідок чого такі товари можуть бути порівняні між собою й обміняні [57, с. 179;], тобто їм притаманна функція міри вартості.

Електронні гроші в інформаційних мережах використовуються для вимірювання вартості різноманітних товарів, унаслідок чого такі товари можуть бути порівняні між собою й обміняні, тобто електронні гроші забезпечують масштаб цін, а отже, – виконують функцію міри вартості.

Функція засобу накопичення (тезаврації) грошей полягає в тому, що гроші дозволяють зберігати частину отриманих доходів з метою їх використання в майбутньому (гроші в будь-який момент можуть бути використані як платіжний засіб) [57, с. 179]. За визначенням І.Ф. Смирнової, гроші дозволяють переносити купівельну спроможність із сучасного в майбутнє [17, с. 155].

На думку О.Ю. Круглової, функція засобу накопичення електронних грошей є обмеженою, оскільки відсотки на них не нараховуються [98, с. 92]. На наш погляд, такий підхід до електронних грошей не зовсім відповідає сутності функції засобу накопичення грошей. Електронні гроші повинні вільно обмінюватися на звичайні гроші (за законодавством багатьох держав, що нормативно регулюють обіг електронних грошей, банк-емітент приймає на себе безумовне та безвідзивне зобов'язання з погашення емітованих ним електронних грошей утримувачам, що пред'являють їх до погашення), можуть зберігатися на електронних пристроях протягом тривалого часу і при цьому дозволяють забезпечувати купівельну спроможність в майбутньому, тобто електронним грошам притаманна функція засобу накопичення.

Функція обігу грошей полягає в тому, що гроші є «посередниками» в процесі обігу товарів (товар – гроші – товар), використовуються як засіб здійснення оплати за товари та послуги [57, с. 179]. За визначенням науковців, гроші виступають засобом об'єднання різних виробників і споживачів в єдиний економічний організм, засобом обігу товарів, вони переміщують товари з одних рук в інші, дозволяють уникнути неефективного бартерного обміну [99; 100]. Важливість функції обігу грошей полягає в тому, що наявність грошей: 1) дозволяє уникати бартеру; 2) розмежовує в часі та просторі акт купівлі від акту продажу (на відміну від бартеру); 3) створює для товаровиробника умови з подолання індивідуальних, часових та просторових меж; 4) сприяє розвитку товарного обміну [81, с. 21–22]. Аналізуючи зазначену функцію, М.М. Артемов, Л.Л. Арзуманова, А.А. Ситник підкреслюють скороминущість участі грошей в процесі обміну товарами й наголошують, що саме завдяки цьому на сучасному етапі значного розповсюдження отримали «неповноцінні» гроші – паперові та кредитні [80, с. 8]. І.Ф. Смирнова вказує, що така функція грошей проявляється в тому, що всі учасники ринку готові приймати гроші як плату за товари (послуги), що

виробляються (надаються ними); на думку авторки, функція засобу обігу грошей призводить до позитивного ефекту для всієї економіки, оскільки особи отримують можливість передавати вироблений ними товар за гроші і в подальшому використовувати гроші для купівлі інших товарів та забезпечення власного виробництва, тобто гроші забезпечують розподіл праці [17, с. 155].

За визначенням М.Д. Костіна, А.О. Удалова, у Інтернеті електронні гроші так само важливі, як і готівкові гроші в реальному світі, бо саме завдяки грошам здійснюється товарообіг між емітентами, отримувачами та платниками [101], а Н.В. Коротаєва вказує, що електронні гроші опосередковуючи рух товарів та послуг, дозволяють уникати індивідуальних та просторових перешкод, що були характерні для «звичайних» грошей [93, с. 138]. Отже, електронні гроші забезпечують товарно-грошовий обіг, використовуються як засіб здійснення оплати за товари та послуги, тобто електронним грошам притаманна функція обігу.

Функція засобу платежу грошей полягає в тому, що гроші можуть використовуватися не лише для отримання товарів, а й для здійснення платежів, які не передбачають отримання зустрічного еквівалента або здійснення обміну (наприклад, для сплати податків), або коли рух грошей відділено часовим проміжком від зустрічного руху товарної вартості [92, с. 29]. За визначенням Н.В. Коротаєвої, при виконанні грошами функції засобу платежу відсутні зустрічний рух товарів та грошей; їх опосередковує певне боргове зобов'язання, при погашенні якого гроші і виконують функцію засобу платежу [93, с. 138].

О.Ю. Круглова, аналізуючи функції електронних грошей, зазначає, що вони не можуть бути засобом платежу, а являють собою лише право вимоги до банку, бо платежі такими грошима пов'язані з кредитними ризиками [98, с. 92]. Проте за такого підходу звичайні гроші також не можна визначати як засіб платежу, оскільки, як ми зазначили раніше, вони мають кредитну форму, а про безготівкові гроші годі вже й говорити –

власники банківських рахунків зазнають кредитних ризиків у випадку банкрутства банку.

Електронні гроші є необхідним елементом в Інтернет-просторі, де виконують функцію універсального засобу платежу, можуть забезпечувати не лише рух товарів, але й рух капіталів, є таким самим засобом платежу, як і безготівкові гроші, а отже, електронним грошам притаманна також функція засобу платежу.

Переходячи до розгляду останньої функції грошей, зазначимо, що в кожній державі світу створилися власні грошові одиниці, які використовуються в національному товарному обігу, але коли суб'єкт господарювання брав участь у міждержавному товарному обігу, він не міг змусити іноземного контрагента приймати для оплати грошові знаки власної країни. Для вирішення проблеми міжнародної ліквідності з метою створення міжнародної рахункової грошової одиниці Міжнародний валютний фонд запровадив спеціальні права запозичень (СПЗ) (англ. Special Drawing Rights (SDR)), спрямовані для регулювання сальдо платіжного балансу країн – членів МВФ, поповнення офіційних резервів і розрахунків [48, с. 15]. У 1971 р. був встановлений золотий вміст СПЗ (SDR), рівний долару, але з 1974 р. після девальвації долара вартість СПЗ (SDR) визначалася на підставі середнього курсу п'яти провідних валют розвинутих країн – світових валют [102, с. 66]. Світовими валютами визнаються валюти, емітенти яких можуть виходити на світові товарні та фінансові ринки, безпосередньо використовуючи свої національні валюти (США (долар), Європейський Союз (євро), Великобританія (фунт стерлінгів), Японія (ієна), Швейцарія (франк)). Крім світових валют, існують інші їх види – вільноконвертовані валюти (валюти, що можуть бути обміняні на світові валюти, емітентами яких виступають майже всі економічно розвинуті країни) та національні валюти (валюти, які на світових ринках не котуються, але вільно конвертуються у світові валюти всередині країни, яка є їх емітентом). У 1999 р. була введена нова

міжнародна валюта – євро, яка обумовила трьохполярну міжнародну валютну систему. На сучасному етапі функції міжнародних грошей виконуються трьома світовими валютами – національною грошовою одиницею США (доларом), Японії (ієною) та ЄС (євро) [81, с. 25–26]. Функція світових грошей полягає в тому, що гроші функціонують як всезагальний платіжний засіб (при розрахунках за міжнародними балансами, коли платежі однієї країни за певний період перевищують її грошові надходження від інших країн, то гроші виступають як засіб платежу), всезагальна купівельна спроможність (при порушенні рівноваги між країнами, коли оплата здійснюється готівкою) та всезагальна матеріалізація суспільного багатства (при наданні позики або субсидій однією країною іншим країнам або при виплаті репатріації країні-переможцю країною, що програла) [81, с. 24–25; 24, с. 180]. Таким чином, світові гроші, виконуючи всі функції грошей на внутрішньому ринку, забезпечують рух **вартості** в міжнародному економічному просторі.

Випуск та обіг електронних грошей здійснюються у глобальній мережі Інтернет, кількість користувачів якої постійно зростає (за даними Internet World Start, інтернет-аудиторія на кінець 2014 р. складала 3 млрд осіб, а в 2015 р. сягнула 3,5 млрд осіб та продовжує збільшуватися [103]), що неминуче призведе до збільшення обсягів електронної комерції, у тому числі міжнародної. Саме електронні гроші можна буде використовувати для забезпечення товарообігу в міжнародній комерції, а це дозволить у майбутньому використовувати такі гроші у будь-якій державі. На думку багатьох науковців, саме електронні гроші в майбутньому стануть єдиними світовими грошами [94, с. 98]. О.Ю. Круглова підкреслює, що світова паперова грошова система потерпає від кризи, тому на перший план виходить проблема введення нової, більш ефективної форми грошей – електронних грошей, які докорінно змінять світовий глобальний порядок [98, с. 97]. В.В. Жириновський визначав, що «...золоті гроші були національними за формою та міжнародними за сутністю; паперові гроші

були виключно національними, лише деякі були інтернаціональними; електронні гроші можуть бути виключно світовими і за формою, і за суттю» [104, с. 68]. Дійсно, саме електронні гроші забезпечують можливість безперешкодного здійснення міжнародних операцій, оскільки швидкість здійснення платежів електронними грошима значно перевершує швидкість платежів іншими грошовими інструментами, а отже, можна констатувати, що електронним грошам притаманна функція «світових» грошей.

Таким чином, на сучасному етапі, в умовах відмови від золотого стандарту, посилення процесів глобалізації та інтеграції світової економіки, розвитку інформаційних та комп'ютерних технологій, електронні гроші здатні виконувати всі функції грошей, тому їх можна визначити як нову, еволюційну форму грошей, що утворилася в результаті втрати грошами внутрішньої вартості та розвитку безготівкових розрахунків, шляхом поєднання фінансових та технічних інструментів, як перехід на інформаційному етапі розвитку грошей від аналогової до цифрової форми.

1.2 Фінансово-правова природа електронних грошей та їх класифікація

Незважаючи на нетривалу історію існування електронних грошей, їх фінансово-правова сутність слугувала предметом активного обговорення в наукових колах, набула широкого розповсюдження в зарубіжній правовій літературі, а правові основи обігу електронних грошей отримали закріплення у законодавстві багатьох країн світу та нормативних актах, що регулюють діяльність окремих банків. Незважаючи на це, внаслідок різнобічності феномена електронних грошей на сучасному етапі не сформувалося єдиної наукової позиції щодо визначення фінансово-

правової сутності електронних грошей, що суттєво ускладнює регулювання грошового обігу (оскільки електронні гроші є об'єктом такого регулювання).

Як зазначалося раніше, протягом певного часу тривала наукова дискусія щодо того, чи належать електронні гроші до грошей [90; 91]. Потім увага науковців зосередилася на питанні: готівкові ці гроші чи неготівкові, з приводу чого виникла нова дискусія – на думку одних науковців, електронні гроші є безготівковими грошами (В. Боешотен (W.C.Boeschoten), Г. Хеббінк (G.E. Hebbink) [8, с. 18]; на думку інших, – готівковими, оскільки вони виступають електронним аналогом готівкових грошей у вигляді файлу, що записаний на носій (жорсткий диск комп'ютера або старт-карту), який містить характеристику купюри (номінал, серійний номер, дату випуску, найменування емітента) та захищається криптографічним протоколом і завіряється електронним підписом емітента (Д. Чаум (D. Chaum) [105, с. 41], О.І. Лаврушин [48, с. 35–37]. С.В. Овсейко, розглядаючи співвідношення електронних грошей з готівковою та безготівковою формою грошей, визначає таке: готівкову форму поєднує з електронними грошима те, що з точки зору інформаційної системи вони є неперсоніфіцированными об'єктами, а сторонами їх обігу виступають кредитор та боржник, у той час як відрізняє те, що готівкові гроші мають матеріальне вираження, та з юридичної точки зору є речами; безготівкова форма грошей схожа на електронні гроші тим, що вони не мають матеріального вираження та з юридичної точки зору є зобов'язаннями, а відрізняється тим, що з точки зору інформаційної системи безготівкові гроші є відображенням, вони персоніфіковані, а сторонами платежу з ними виступають банк кредитора та банк боржника [106, с. 5].

Нам імпонує позиція, що електронні гроші є новою формою грошей, яка перебуває на стадії розвитку [93, с. 139]. В.М. Усоткін, який вважається «батьком» електронних грошей, оскільки саме він вперше

використав термін «електронні гроші», визначав їх як «...записи в пам'яті банківських комп'ютерів, що передаються каналами дистанційного зв'язку», тобто спочатку під електронними грошима розуміли нові засоби розрахунку, що ґрунтувалися на використанні ЕВМ [107, с. 86]. За визначенням Р.Е. Мирзоян, під записами в банківських книгах, що містять або підтверджують вимоги клієнтів до банку, розуміються банківські депозити; крім того, швидке та масове розповсюдження інформаційних технологій, стрімкий розвиток засобів автоматизації та телекомунікаційних мереж забезпечив перехід від паперових носіїв інформації в грошово-кредитній сфері до електронних імпульсів, а отже, електронні гроші є новою формою депозитних грошей [108].

Подальша дискусія щодо фінансово-правової сутності розгорнулася між економістами та правознавцями.

З економічної точки зору електронні гроші розглядалися в трьох аспектах: 1) як матеріалізована або електронна форма банківського білету, емісія якого здійснюється шляхом перетворення на електронну форму грошової вартості, за якої відбувається проста заміна однієї форми грошей на іншу [93, с. 138]; 2) як фінансовий продукт з передплаченою вартістю [109]; 3) як засіб обміну, що випускається приватною особою і являє собою обіцянку емітента про сплату еквівалентної суми [110, с. 87]. За визначенням Н.О.Савинської, Г.Н. Белоглазової, головна відмінність електронних грошей в рамках цього підходу полягає в способі їх випуску в обіг – електронні гроші емітуються не центральними банками, а являють собою обіцянку приватного емітента про сплату еквівалентної суми у «традиційних» грошах [110, с. 87].

З правової точки зору електронні гроші розглядаються як сукупність правових відносин, відповідно до яких електронні гроші визначаються як грошове зобов'язання емітента, а в процесі обігу виступають як грошова вимога до нього [109; 111, с. 39]. Д.Е. Євсюков зазначає, що правовий підхід до електронних грошей дозволяє провести аналогію між

електронними грошима, грошима та дорожніми чеками, векселями або безвідсотковими позиками [112].

Отже, можна було б зазначити, що існує два підходи до визначення сутності електронних грошей – економічний та правовий, але подальше дослідження цього феномену переконує, що існує й інший підхід до цього питання. Так, Базельський комітет з банківського нагляду визначає електронні гроші як гроші, що використовуються для здійснення платежів через POS-термінали, прямих перерахувань між двома пристроями або через відкриті комп'ютерні мережі, такі як Інтернет [113]. М.С. Овсієнко вказує, що за своєю фізичною сутністю електронні гроші є спеціалізованим електронним імпульсом (файлом), де закріплено, яка саме кількість грошей є у власника, що створений кредитною організацією і зберігається на накопичувачах (у пам'яті) комп'ютера, дані якого передаються на інший комп'ютер за допомогою електронних засобів передачі інформації [51]. Тобто електронні гроші розглядаються як грошова вартість, що має специфічну форму, пов'язану з технологією зберігання цих грошей, а отже, можна говорити також про технологічний підхід до визначення електронних грошей. Отже, особливість сутності електронних грошей полягає в тому, що крім економічного та правового аспектів, що притаманні будь-якій формі грошей, вони містять також технологічну складову.

У ході дослідження фінансово-правової сутності грошей нами було визначено, що протягом тривалого часу вони розглядалися з економічних та правових позицій окремо, і лише на сучасному етапі було визнано дуалістичну природу цього інституту і підкреслено, що без врахування особливостей економічної сутності та юридичного визначення сутність грошей окреслити неможливо. На наш погляд, подібна ситуація відбувається на сучасному етапі з електронними грошима – розглядаючи електронні гроші виключно з якоїсь одної позиції (економічної, правової або технологічної), сутність електронних грошей визначити неможливо.

Тому необхідно розглянути особливості електронних грошей з огляду на кожен з цих позицій, оскільки всі вони взаємопов'язані та характеризують різні сторони електронних грошей.

Особливості електронних грошей були закріплені спочатку у ст. 3b Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2000/46/ЄС «Про діяльність установ у сфері електронних грошей і пруденціальному нагляді за ними», де вказувалося, що електронні гроші – це грошова вартість, що являє собою вимоги до емітентів, яка: 1) зберігається на електронному пристрої; 2) емітується після отримання коштів в розмірі, не меншій за цю вартість; 3) приймається як засіб платежу підприємствами іншими, ніж емітент [11], а потім у Директиві ЄС від 16.09.2009 «Про організації діяльності і пруденціального нагляду за діяльністю організацій в сфері електронних грошей» № 2009/110/ЄС, у якій електронні гроші визначаються як вартість, що зберігається в електронному вигляді (у тому числі на магнітному носії), представлену у вигляді вимог до емітента у грошовому вираженні, що емітується при отриманні грошових коштів для проведення платіжних транзакцій, яка приймається фізичними або юридичними особами, відмінними від емітента електронних грошей [114]. За слушним визначенням М.В. Юровицького, зазначені визначення є неповними й не охоплюють таких важливих ознак електронних грошей як, наприклад, те, що електронні гроші є новим засобом платежу, який дозволяє здійснювати платіжні операції, і не вимагають доступу до депозитних рахунків; те, що електронні гроші є передплаченим фінансовим продуктом і т.ін. [115, с. 9].

Науковці пропонують власні підходи до формулювання особливостей електронних грошей. Так, І.О. Трубін вважає, що основними особливостями електронних грошей є те, що: у визначенні «електронні гроші» термін «гроші» умовний, у фізичному вимірі вони не існують [116, с. 56]. Подібну думку поділяє М.А. Дмитрик, який пише, що у визначенні «електронних грошей» термін «гроші» є умовним, оскільки у вигляді

банкнот або монет вони не існують [117]. На наш погляд, такий підхід є не зовсім вірним. Дійсно, електронні гроші не існують в формі, до якої звикла більшість населення, – ні у формі паперових, ані металевих грошей електронні гроші не існують. Проте не можна говорити про те, що «в фізичному вимірі вони не існують», бо, як визначалося при аналізі технологічного підходу до електронних грошей, вони за своєю фізичною сутністю є спеціалізованим електронним імпульсом (файлом), який записаний на носій (жорсткий диск комп'ютера або смарт-карту), містить характеристику грошей, зберігається на електронному пристрої (пам'яті комп'ютера) і може циркулювати в такому вигляді в якості платежу). Визначення цієї ознаки враховує технологічний аспект сутності електронних грошей.

І.М. Трубін визначає, що платежі електронними грошами фактично являють собою передачу електронної інформації, що сприймається як здійснення платежу з відповідними юридичними наслідками, тобто передача електронного імпульсу з одного електронного пристрою на інший, у якому міститься інформація про передачу електронних грошей у певному розмірі, сприймається як здійснення платежу з відповідними юридичними наслідками [116, с. 58]. Не можна однозначно погодитися з цією позицією, оскільки за допомогою електронних грошей передається інформація лише в тому випадку, коли здійснюються платежі, у той час як згідно з Директивою Європейського парламенту та Ради Європейського союзу від 16.09.2009 «Про організацію діяльності і пруденціальний нагляд за діяльністю організацій в сфері електронних грошей» одним із критеріїв електронних грошей визнано спосіб зберігання або фіксації грошової вартості – «...за допомогою електронного пристрою» [114]. Таким чином, електронні гроші можуть слугувати не лише як спосіб оплати, але й для зберігання грошей. При цьому в робочих документах Європейського центрального банку, що використовувалися під час розробки Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського союзу 2000/46/ЄС «Про

діяльність установ у сфері електронних грошей і пруденціальний нагляд за ними» зазначалося, що при формулюванні поняття електронних грошей, що містилося в цій Директиві, спеціально була використане відкрите формулювання, у якому вказувалося не на спосіб платежу, а на спосіб зберігання, що дозволить врахувати подальший розвиток технологій, без необхідності постійного внесення змін [118, с. 18]. Отже, особливістю фінансово-правової сутності електронних грошей є те, що вони зберігаються за допомогою електронного пристрою.

Наступна особливість електронних грошей, що визначається науковцями, полягає в тому, що вони є передплаченим фінансовим продуктом. Так, Д.Є. Євсюков зазначає, що електронні гроші є грошовим зобов'язанням емітента, що випускається після отримання емітентом грошових коштів в розмірі, не меншому вартості, що випускається [109], а К.Л. Рачинський пише, що електронні гроші випускаються за фактом отримання грошових коштів в розмірі грошової вартості не меншої, ніж номінальна вартість грошових коштів, переданих емітенту для їх випуску [119, с. 74]. Ця ж особливість закріплюється в ряді міжнародних банківських документів: у Положенні Банку міжнародних розрахунків (Швейцарія) було визначено, що електронні гроші – це вартість, що зберігається (англ. *stored value*) або передплачені продукти (англ. *prepaid products*), запис про що зберігається на пристрої, який знаходиться у володінні користувача [120]; згідно з визначенням Європейського Центрального банку, електронні гроші – це електронний запас грошової вартості (англ. *electronic store of monetary value*) на технічному пристрої, який може широко використаний для здійснення платежів компаніям іншим, ніж емітент, без обов'язкового використання при транзакції банківських рахунків, але діючий як передплачений інструмент (англ. *prepaid bearer instrument*) [121]. Отже, особливістю електронних грошей є те, що вони є передплаченим фінансовим продуктом, оскільки випускаються після отримання емітентом грошових коштів в розмірі, не

меншому від вартості, що випускається. Визначення цієї ознаки охоплює економічний аспект сутності електронних грошей.

Крім цього, виходячи з розглянутих раніше визначень, констатуємо, що до особливостей електронних грошей належить те, що платежі такими грошами можуть бути здійснені іншим, ніж емітент, суб'єктом і вони приймаються цими суб'єктами як платежі. Так, К.Л. Ранчинський вказує, що для того, щоб грошова вартість, що існує у вигляді права вимоги до емітента і зафіксована електронно, могла бути класифікована як електронні гроші, вона повинна прийматися в якості засобу платежу за товар чи послуги особами, відмінними від емітента і не пов'язаними фінансовими або іншими взаємовідносинами з емітентом; в іншому випадку, вважає автор, за умови наявності заздалегідь визначеного кола осіб, такий продукт фактично буде авансовим платежем за конкретний товар/групу товарів чи послугу, а не виступатиме універсальним еквівалентом вартості, який характеризує традиційне розуміння грошей [119, с. 75].

Р.Е. Мірзоян як ознаку електронних грошей визначає те, що вони є новим засобом платежу, що дозволяє здійснювати платіжні операції без доступу до депозитних рахунків [108]. Її думку поділяє Д.Е. Євсюков, який вважає, що електронні гроші не вимагають використання при транзакції банківських рахунків [109]. Для того, щоб визначитися з власною точкою зору на сформульовану науковцями ознаку електронних грошей, необхідно проаналізувати, яким чином здійснюється їх обіг. Для того, щоб отримати електронні гроші, необхідно укласти договір з емітентом (особою, що емітує такі гроші), отримати електронний гаманець, який можна поповнити, переводячи готівкові або безготівкові кошти в електронні гроші. З моменту поповнення електронного гаманця його користувач може використовувати електронні гроші для оплати товарів або послуг шляхом зняття електронних грошей з власного електронного гаманця та переводу їх на гаманець продавця. електронного гаманця та переводу їх на гаманець

продавця. Отже, для здійснення платіжних операцій за допомогою електронних грошей не потрібний доступ до банківських рахунків, що доповнює особливості електронних грошей ще однією.

Особливу увагу необхідно приділити позиції К.К. Кірсанова, який зазначає, що з юридичної точки зору, електронні гроші являють собою зобов'язання банку-емітента, якому кореспондується право вимоги до власника таких електронних грошей щодо їх погашення (обміну на готівкові та безготівкові гроші) [51]. Таку ж позицію поділяє Є.Д. Євсюков, який зазначає, що до особливостей електронних грошей відноситься те, що вони являють собою грошове зобов'язання емітента [109]. Дійсно, останнім часом все більша кількість систем електронних грошей формується за аналогією з електронними системами депозитних грошових коштів, з тією відмінністю, що в першому випадку облік грошових коштів здійснюється на віртуальних рахунках емітента, а в другому – на банківських рахунках. Отже, електронні гроші як зобов'язання емітента, також є однією з їх особливостей.

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що електронні гроші: 1) за своєю фізичною сутністю є спеціалізованим електронним імпульсом (файлом), який записаний на носій (жорсткий диск комп'ютера або смарт-карту), містить характеристику грошей та кількісне вираження вартості грошового еквівалента, зберігається на електронному пристрої і може циркулювати в такому вигляді в якості платежу з відповідними юридичними наслідками, в тому числі з особами, іншими, ніж емітент; 2) є передплаченим фінансовим продуктом, який випускається після отримання емітентом грошових коштів в розмірі, не меншій вартості грошового еквівалента (емітується після отримання коштів в розмірі, не меншій за цю вартість) та не вимагають використання при транзакції банківських рахунків; 3) є зобов'язаннями емітента, якому кореспондується право вимоги до власника таких електронних грошей щодо їх погашення.

Виділяють різноманітні підходи до визначення критеріїв класифікації електронних грошей. Один з основних критеріїв, за яким виділяють види електронних грошей, є тип носіїв електронних грошей. О. Махаєва, В. Міщенко, О.О. Ковальова за цим критерієм виділяють електронні гроші на базі старт-карток (англ. card-based) та електронні гроші на базі мереж (англ. network-based) [122, с. 5; 123, с. 75].

Смарт-картка являє собою картку передоплати з функцією «електронного гаманця», де гроші існують у формі записів на вбудованій мікросхемі і платіж здійснюється шляхом зчитування їх спеціальним пристроєм [123, с. 75]. Використовуються електронні картки з мікročіпом таким чином: з банком укладається договір, користувачем вноситься певна сума, натомість видається картка, яка стає його електронним гаманцем, при цьому особі, що заводить електронний гаманець в банку, йому не відкривається окремий особовий рахунок (як у випадку отримання пластикової картки), а зобов'язання банку перед утримувачем електронних грошей відображаються на одному рахунку для всіх клієнтів. За допомогою електронного гаманця інформація «зчитується» з картки і переноситься на носії інформації продавця. Після цього продавець пред'являє цю інформацію в електронному вигляді в банк-емітент, який зобов'язаний «погасити» електронні гроші шляхом їх обміну на традиційні (готівкові або безготівкові) [124, с. 141].

Електронні гроші на базі мереж (платіжні системи) фіксуються на жорсткому диску комп'ютера і переводяться за допомогою комп'ютерних мереж [122, с. 5; 123, с. 75]. Найбільш розповсюдженими є системи QIWI, Web-Money Transfer, PayPal тощо. Для того, щоб скористатися електронними грошима через платіжну систему, користувач Інтернету реєструється в платіжній системі (укладає угоду), стає її клієнтом та отримує електронний гаманець. Якщо за допомогою таких електронних грошей здійснюється купівля товару, організація, яка є їх емітентом, «знімає» необхідну їх кількість з віртуального рахунку покупця і

переводить їх на віртуальний, а потім на банківський рахунок продавця, при цьому така організація утримує з продавця визначений договором агентський відсоток від суми операції (комісію) [68, с. 150].

М.Р. Когаловський пропонує інший критерій для виокремлення видів електронних грошей – спосіб їх зберігання, залежно від якого виділяє електронні гроші на апаратній основі (електронні гроші зберігаються на чипі, носієм якого є пластикова картка) та електронні гроші на програмній основі (зберігаються на жорсткому диску комп'ютера і їх передання здійснюється за допомогою програмного забезпечення через телекомунікаційні мережі) [125, с. 17]. А.П. Бурнос розділяє електронні гроші залежно від строку їх обігу – електронні гроші з обмеженим строком обігу та безстрокові електронні гроші [126]. Залежно від ступеня ідентифікації користувача виділяють: анонімні електронні гроші (дозволяють проводити операції без ідентифікації користувача) та неанонімні (дозволяють проводити операції лише персоніфіковано, при обов'язковій ідентифікації користувача) [122, с. 5; 123, с. 75]. Н.М. Пантелєєва за конструктивними особливостями електронних грошей виділяє такі їх види: 1) залежно від процедури завантаження: а) АТМ ((англ. Asynchronous Transfer Mode) асинхронний спосіб передачі даних – мережева високопродуктивна технологія комутації та мультиплексування, заснована на передачі даних у вигляді мікропакетів (англ. *cell*) фіксованого розміру (53 байти), з яких 5 байтів використовується під заголовок); б) банківський рахунок; в) картка; г) мобільний телефон; г) Інтернет; 2) залежно від ліміту вартості: а) суворо обмежені; б) адаптовані до мережевих розрахунків; 3) за мультивалютними функціями: а) одноцільові; б) багатфункціональні [127, с. 256; 128, с. 68]

Особливу увагу заслуговує позиція, згідно з якою залежно від розрахункової одиниці виділяються такі види електронних грошей як фіатні та нефіатні.

Під фіатними електронними грошами розуміють електронні гроші, виражені в одній з державних валют, які є різновидом грошових одиниць платіжної системи однієї з країн, при цьому держава законами зобов'язує всіх громадян приймати до оплати фіатні гроші, і, відповідно, емісія, обіг та погашення електронних фіатних грошей відбувається за правилами національних законодавств, центральних банків та інших державних регуляторів; а під нефіатними електронними грошима розуміють електронні одиниці вартості недержавних платіжних систем або одиниці вартості, обіг яких не врегульовується нормативними актами держави [122, с. 5; 123, с. 75; 71, с. 13–23]. До електронних фіатних грошей на базі мереж належать платіжна система M-Pesa (популярна в африканських країнах), платіжна система PayPal та інші [129], а на базі смарт-карт – передплачені банківські карти Visa Cash, що призначені для здійснення невеликих платежів (зазвичай, не більше 500 доларів); безконтактні картки з обмеженою сферою застосування Octopus (Гонконг); система електронних грошей Chip-knip (Голландія) [68, с. 141]; система електронних грошей GlobalMoney (Україна) тощо [130].

Нефіатні електронні гроші, виражені в одиницях вартості недержавних платіжних систем, емісія, обіг та погашення яких здійснюється за внутрішніми правилами платіжної системи; у деяких випадках платіжні одиниці нефіатних платіжних систем еквівалентні іноземній платіжній одиниці, проте їх реальна цінність і надійність не забезпечується державою [68, с. 141; 71, с. 12; 131, с. 72–73]. При цьому, відповідно до позиції Electronic Money Definition of European Central Bank, не належать до електронних грошей традиційні банківські платіжні картки (як мікропроцесорні, так і з магнітною смугою); Інтернет-банкінги; передплачені одноцільові картки (подарункова картка, паливна картка, телефонна картка тощо), оскільки їх використання не відтворює нових грошових потоків, а являє собою обмін інформацією про спожиті товари чи послуги [132]. Нефіатні електронні гроші представлені значною

мережею різноманітних платіжних систем – QIWI, WebMoney тощо. Платіжні одиниці в системах платежу QIWI, WebMoney мають назву рублів (як національна валюта РФ), у системі WebMoney – титульних знаків WMR (еквівалентом є російський рубль), WME (еквівалентом є євро), WMZ (еквівалентом є американський долар), WNG (еквівалентом є золото), WND (еквівалентом є боргові зобов'язання інших учасників платіжної системи).

В.О.Кутирін,О.Г. Волевоз зазначають, що до нефіатних електронних грошей належать криптовалюти (від англ. *cryptocurrency*) [68, с. 149]. В україномовній версії Wikipedia криптовалюти визначаються як вид цифрових валют, емісія і облік яких базуються на асиметричному шифруванні та застосуванні різноманітних криптографічних методів захисту, таких як Proof-of-work та Proof-of-stake [131]. Звичайно, зазначене визначення не можна вважати досконалим, оскільки воно ґрунтується виключно на технічному аспекті, в той час як одностороннє вивчення цього феномену лише з позиції опису технічної моделі функціонування, не дозволяє ні визначити економічну сутність криптовалют, ні нормативно врегулювати процедури емісії та обігу, внаслідок чого виникає закономірний дисбаланс – технічні новації випереджують розвиток законодавства, що регулює взаємовідносини суб'єктів у сфері розрахунків та платежів. Криптовалюти є новітнім видом електронних грошей, емісія і облік яких базується на криптографічних методах, функціонування відбувається децентралізовано в розподіленій комп'ютерній мережі, а платіжні одиниці представлені у вигляді певних електронних монет, курс яких формується на підставі попиту та пропозиції.

Вперше криптографію для захисту конфіденційних платежів стали використовувати ще в 1990 роках в системі GigiCash Девіда Чома (англ. David Chaum) [134]. Ця система була централізованою, але вона проіснувала нетривалий час, оскільки компанія збанкрутувала.

Перші криптовалюти з'явилися в 2008 році, коли анонім (програміст або група програмістів, особи яких до сьогодні залишаються невідомими) під псевдонімом Сатоши Накамото вперше описав принцип роботи платіжної системи у вигляді однорангової мережі, який в 2009 році був представлений ним же у вигляді відкритого коду програми-клієнта – Bitcoin в Інтернеті [135]. Також ним було створено спеціальне приложеніє – гаманець для спеціальних комп'ютерів, що містив криптовалюту Bitcoin [136]. На офіційному сайті Bitcoin має назву «open source P2P digital currency» – «вільна пірінгова цифрова валюта». Монети в системі Bitcoin (BTC) є криптографічними (математичними) хеш-кодами, кожен з яких є унікальним і не може використовуватися двічі (якщо вартість золота та срібла базувалась на їх фізичних властивостях, то використання BTC базується на математичних).

BTC створюються шляхом майнінгу (англ. mining – видобуток в шахті), тобто вирішення певного криптозавдання шляхом повного перебору завданого алгоритму за допомогою апаратних ресурсів комп'ютера для підтвердження транзакцій та забезпечення безпеки мережі Bitcoin. Процес майнінгу BTC децентралізований й регулюється простою програмною архітектурою, яку спочатку можна було здійснювати як шляхом самостійного «видобутку» на персональному комп'ютері, так і шляхом купівлі Bitcoin в тих, хто їх «видобув». Первинна вартість Bitcoin – вартість витраченої електроенергії, вторинну визначає попит на цю криптовалюту.

Ефективність застосування Bitcoin як форми грошей і їх стрімке розповсюдження забезпечувалися рядом факторів. Насамперед тим, що неможливо обійти складний процес майнінгу, щоб видобути нерозподілені Bitcoin. Є.О. Руденко зазначає, що найкращі криптографи світу не змогли впоратися з цим завданням [134]. Крім того, неможливо «зламати» чужий гаманець та неможливо витратити Bitcoin більше одного разу (кожна транзакція повинна отримати не менше шести підтверджень, а якщо буде

виявлена перевитрата коштів, зайві транзакції скасовуються; після свого підтвердження транзакції зберігаються назавжди та анонімно в базі) [134].

На сучасному етапі, оскільки мережа Bitcoin постійно зростає, майнінг BTC став технологічно складним процесом, з яким не спроможний впоратися звичайний персональний комп'ютер. На сучасному етапі для цього процесу використовують надпродуктивні та потужні сервери (майнінгові ферми). Кожен учасник Інтернету може здійснювати миттєві операції з Bitcoin без посередників. Купити BTC та дізнатися їх курс до світових валют можливо на сайті coinmap.org [135].

На сучасному етапі, крім Bitcoin, з'явилися й інші криптовалюти – Lifecoin, Peercoin, Primecoin, Freicoin, Namecoin, Quark, WebMoney, Ripples, Stellar Nxt, Dogecoin, PPCoin та ін. (на сьогодні їх більше 500) [137], проте Bitcoin залишається найрозповсюдженішою криптовалютою. За визначенням О.П. Демідова, «...кажеш криптовалюта – маєш на увазі Bitcoin; кажеш Bitcoin – маєш на увазі криптовалюту», бо Bitcoin належить 77% капіталізації всіх світових криптовалют; частка Ripples складає 16%, а Lifecoin – 4,5%, а всі інші валюти розділяють лише 2,5% [138, с. 112]. Е.П. Руденко, аналізуючи криптовалюти, зазначив, що більшість криптовалют на сьогодні – точна копія Bitcoin [134].

Технічна архітектура криптовалют представлена пірінговою системою (від англ. *Peer-to-peer* – від партнера до партнера (використовується також скорочена аббревіатура P2P)) або мережею рівноправних учасників, фундаментальною концепцією якої є блокчейн – розподілена база даних, де список записів не уривається, а послідовно поповнюється, при цьому нові записи «прив'язуються» до старих і підтверджуються за рахунок криптографічних алгоритмів [138, с. 41]. Таким чином, безліч комп'ютерів з криптогаманцями по всьому світу утворюють величезну, автоматичну, електронну систему, що працює цілодобово, в якій не має єдиного центру, а база даних продубльована у всіх користувачів, що використовують криптовалюту. А. Грінспанс

(*A. Greenspans*) вказує, що для роботи такої системи не потрібен центральний банк, який би врегулював транзакції та обсяг валюти, що циркулює; транзакція з криптовалютою завершується, коли комп'ютерні мережі вирішують поставлене завдання, а той комп'ютер, який закінчив розрахунок, отримує винагороду у вигляді певної суми в криптовалюті, наприклад, у Bitcoin [2]. Проте фінансово-правова сутність криптовалют до сьогодні не має однозначного визначення, оскільки офіційно не закріплено правовий статус таких валют, не існує офіційного курсу Bitcoin або інших криптовалют відносно фіатних національних валют – їх курс визначається під час торгів на віртуальних Bitcoin-біржах та обмінних майданчиках. Таке становище обумовлено новизною відносин щодо обігу криптовалют, ризиками їх використання та проблемами безпеки.

В силу того, що криптовалюти – новела сучасного світу, їх правовий статус в різних країнах визначається по-різному. У Канаді та Нідерландах до криптовалют ставляться як до електронних грошей [139, с. 4], у США прецедентна практика сформувала позицію, що криптовалюти є «...валютою, або ж іншою формою грошей» [140]. У Німеччині криптовалюти визначаються як «приватні кошти», які можуть використовуватися в якості оплати і замінювати традиційну валюту в цивільно-правових договорах [141]. У Швейцарії криптовалюти визнаються спеціальним видом валют – цифровою валютою, яка має такий самий правовий статус, що й національна валюта цієї країни (швейцарський франк) [142]. Проте в інших країнах – в Китаї, Російській Федерації (надалі – РФ), Індії, Індонезії та інших, криптовалюти визнані як грошовий сурогат, а їх обіг заборонений [143; 144]. К.В. Нікітін, аналізуючи правове регулювання статусу криптовалют в різних країнах, розділяє його за двома напрямками, які умовно навиває «позитивним» (в країнах, які визнають обіг криптовалюти легітимним і намагаються забезпечити правову основу такого обігу) та «негативним» (в країнах, де транзакції з криптовалютами заборонені) [145, с. 49]. Більш детально

аналізу правового статусу криптовалют в різних країнах буде приділено увагу пізніше.

Отже, основною проблемою, з якою пов'язаний обіг криптовалюти, є визначення її фінансово-правової сутності, тобто вирішення питання: криптовалюта – це новий вид електронних грошей, що утворився завдяки розвитку технологій високошвидкісної передачі інформації, чи грошовий сурогат, який є тимчасовим економічним феноменом і не має подальших перспектив існування? Саме від вирішення цього питання залежить визначення фінансово-правової природи криптовалют та їх правового статусу: якщо криптовалюти – це електронні гроші, то подальший розвиток правового забезпечення обігу електронних грошей повинен враховувати й особливості криптовалют та їх обігу як специфічного виду таких грошей; якщо ж криптовалюти – грошовий сурогат, то необхідно заборонити їх обіг з метою уникнення негативних наслідків використання такого сурогату.

Визначенню фінансово-правової сутності криптовалют приділено недостатньо уваги з боку наукової спільноти. З огляду на новизну цього явища та невизначеність його правового статусу в зарубіжній та вітчизняній практиці, науковці приділяли недостатню увагу дослідженню правового регулювання обігу криптовалют в різних країнах (лише окремі аспекти цього питання розглядаються в роботах Р. Коена (англ. *R. Cohen*) [4], А. Гринспанса (англ. *A. Greenspans*) [2], Е. Мака (анг. *E. Mack*) [146], Д.С. Вахрушева, О.В. Железова [139], О.П. Демидова [138], Е.П. Руденка [134], О.В. Квітки, О.І. Зайцевої [147], О.П. Чунарева [148], А.Т. Хідзева [149], В.Л. Достова, П.М. Шуста [150] та ін.), у той час як в ситуації, що склалася, саме на науковців повинно бути покладено завдання визначення фінансово-правової сутності криптовалют.

Фінансово-правова сутність криптовалют проявляється в її ознаках. Д.С. Вахрушев, О.В. Железов вказують, що криптовалютам як новому економічному інструменту притаманні такі ознаки: 1) децентралізований

характер (оскільки в процесі утворення нових одиниць криптовалют (наприклад Bitcoin) задіяні сили мільйонів учасників, об'єднаних в піринговій мережі, де немає центрального серверу (кожен комп'ютер у цій мережі і є сервером), весь обсяг роботи з обліку та зберігання історії транзакцій розподіляється між усіма учасниками); 2) анонімність платників (ідентифікація власників та фіксація факту їх зміни ґрунтуються на сучасних засобах криптографічного захисту, які неможливо «зламати» чи «обійти» сучасними технічними засобами); 3) технічно криптовалюти є зашифрованим спеціальною програмою кодом, який фіксується, зберігається на електронному носії та приймається як засіб платежу [139, с. 5]. При цьому науковці дійшли висновку, що фактично криптовалюти являють собою специфічний вид електронних грошей, оскільки електронними грошима в широкому розумінні є грошові зобов'язання емітента в електронному вигляді, що знаходяться у розпорядженні користувача, які повинні відповідати таким критеріям: фіксуються і зберігаються на електронному носії; випускаються емітентом при отриманні від інших осіб грошових коштів в обсязі, не меншому, ніж емітована грошова вартість; приймаються як засіб платежу іншими (крім емітенту) особами [139, с. 6]. Виходячи з цього, Д.С. Вахрушев, О.В. Железов стверджують, що криптовалюти відповідають всім ознакам електронних грошей в їх широкому розумінні, а отже, є специфічним видом електронних грошей [139, с. 6].

А.Т. Хідзев до ознак криптовалют також відносить децентралізованість та анонімність, але доповнює їх ще відсутністю гарантованого забезпечення [149, с. 11]. На думку науковця, будь-яка криптовалюта не має централізованого органу управління, емісії, контролю тощо, оскільки фізично криптовалюта – шифр, який розраховується за специфічним алгоритмом, що здійснюється групою обчислювальних потужностей (наприклад, працюючими в одній мережі комп'ютерами – «майнінг-фермами») [149, с. 11]. Крім того,

користувач електронного гаманця може розраховатися криптовалютою за будь-яку послугу або товар, в том числі незаконні, безкарність чого забезпечується саме анонімністю цих операцій [149, с. 12]. Автор, спираючись на слова колишнього голови ФБР А. Грінспена, наполягає, що криптовалюти не мають ніякої реальної цінності та не забезпечені жодними гарантіями [149, с. 12]. Дійсно, А. Грінспен заявив: «...криптовалюти – «мильна бульбашка», оскільки нічим не підкріплені, як інша валюта; треба дуже напружити уяву, щоб представити внутрішню вартість Bitcoin» [151]. Виходячи з цього, А.Т. Хідзев рішуче відхиляє думку, що криптовалюти є різновидом електронних грошей. Таку ж позицію розділяють В. Достов та П. Шуст, які зазначають, що криптовалюти є недержавними розрахунковими одинцями, що не мають єдиного емісійного центру й не належать до електронних грошей, оскільки такі гроші мають передплачену природу, у той час як емісія криптовалют здійснюється самими користувачами й не обумовлена внесенням фіатних грошей; крім того, переводи електронних грошей є переводами грошових коштів без відкриття банківського рахунку, що обумовлює безготівковий рух коштів, у той час як криптовалюти не є ні грошовими знаками у вигляді банкнот чи монет, ні казначейськими зобов'язаннями; при розрахунках електронними грошима можлива переуступка права вимоги, у той час як для криптовалют така операція непридатна [150, с. 38]. Проте якщо розглянути аргументи науковців більш прискіпливо, то зрозуміло, що вони ґрунтуються на нормативно-правових актах РФ – Федеральному законі РФ «Про національну платіжну систему від 27.06.2011 № 161-ФР [152], Федеральному Законі РФ «Про валютне регулювання та валютний контроль» від 10.12.2003 № 173-ФЗ [153]. Розглядаючи позиції урядів до криптовалют у різних країнах, нами визначалося, що РФ належить до країн, які негативно ставиться до появи криптовалют і забороняє їх обіг на території власної країни. Звичайно, і законодавство цієї країни не може вважатися таким, що враховує регулювання обігу криптовалют, а отже,

аргументи названих науковців не можуть вважатися беззастережно вірними.

На думку К.В. Нікітіна, який розглядає криптовалюти на прикладі Bitcoin, основними його ознаками є: 1) це електронна грошова одиниця, віртуальний засіб для взаєморозрахунків та накопичення; 2) Bitcoin не «прив'язаний» до жодної національної валюти; 3) в основі Bitcoin полягає «пінгвовий принцип», що обумовлює децентралізацію Bitcoin, тобто його відгороджування від адміністрування з боку будь-яких державних органів; 4) відсутність реальної забезпеченості [145, с. 48]. Спираючись на останню з окреслених ознак, науковець доходить висновку, що Bitcoin – це грошовий сурогат і посиляється на інформаційне повідомлення Росфінмоніторингу «Про використання криптовалют» від 06.02.2014, в якому безпосередньо наводиться зазначений термін («грошовий сурогат») і підкреслюється, що ціна на Bitcoin визначається виключно спекулятивними діями, а це створює ризик втрати вартості, і, як наслідок, порушення прав осіб, що утримують Bitcoin [145]. П.М. Владимірова, яка також вважає, що криптовалюти – це грошові сурогати, до їх ознак відносить анонімність, необмеженість кола суб'єктів, що можуть її випускати та користуватися, відсутність єдиного координаційного центру [154].

Натомість Е.П. Руденко зазначає, що, на перший погляд, криптовалюта – це звичайна електронна платіжна система, але вона суттєво відрізняється від звичайних електронних платіжних систем за своїми технічними характеристиками (пінгвовою архітектурою (P2P), децентралізацією комп'ютерної мережі, у якій зберігається інформація, абсолютною рівністю користувачів криптовалюти, принципами та методами шифрування, що використовуються при емісії та обліку криптовалюти) [95]. Автор наголошує, що, на відміну від інших електронних платіжних систем, при використанні криптовалюти, немає ні організацій, ні осіб, які б організовували чи допомагали користувачу; є

лише алгоритм, покладений в основу програми, який не пробачає користувача – у випадку, якщо користувач невірно вказав адресу чи видалив свій електронний гаманець, повернути гроші неможливо [134]. Науковець до основних ознак криптовалют відносить: децентралізацію (відсутність єдиного керуючого центру, який би зберігав інформацію про баланс електронних гаманців користувачів та список транзакцій – ця інформація зберігається на комп'ютерах власників Bitcoin, після встановлення програми-гаманця вона сама «скачує» в інших користувачів повну базу даних про всі здійснені будь-коли транзакції); анонімність (електронний гаманець користувача являє собою публічний ідентифікатор, створення якого являє собою генерацію випадкового приватного ключа, за яку відповідає криптографічна функція – хеширування); відсутність єдиного емітуючого центру [134]. Проте, незважаючи на викладені аргументи, при визначенні фінансово-правової сутності Е.П. Руденко спирається включно на офіційну позицію Банку Росії, викладену в листі від 27.01.2014, де називає криптовалюту «грошовим сурогатом» [134].

Д.П. Купріянов, Н.П. Варфоломеева вказують, що визначення криптовалют «грошовим сурогатом» у російській доктрині права є невірним, оскільки грошовим сурогатом є об'єкт, який може виступати як засіб платежу, у той час як на території РФ обіг криптовалют заборонений, і підкреслюють, що такий підхід обумовлений відсталістю російської системи права, у якій за тривалу історію існування правового забезпечення обігу грошей, грошовим сурогатом визнавалися і векселі, і чеки; російський законодавець, визначають автори, іде «шляхом найменшої опору» – простіше заборонити нові правовідносини, ніж розробити їх належне правове регулювання [155].

Отже, визначення криптовалют як «грошового сурогату» є невірним і некоректним. Проте чи можна віднести криптовалюту до електронних грошей? Думки науковців з цього приводу розділилися: О.П. Чунарев, Д.А. Ломовцев наполягають, що криптовалюти – новий вид електронних

грошей [148, с. 50; 156, с. 6], а С. Овсієнко, А. Галова – що це новий економічний феномен, який не має аналогів, проте криптовалюти – не електронні гроші [157; 158, с. 29]. Основними аргументами, які наводяться на користь того, що криптовалюти – це не електронні гроші, є: 1) криптовалюти не мають реального забезпечення; 2) випуск криптовалют здійснюється за відсутності єдиного емітуючого центру; 3) криптовалюти – нефіатні гроші, а електронні гроші – завжди фіатні. На наш погляд, не можна однозначно погодитися з цими аргументами. По-перше, щодо відсутності реального забезпечення криптовалют, що нібито суттєво відрізняє її від фіатних грошей, хотілося б зазначити, що, як визначалося раніше, традиційні гроші на сучасному етапі також нічим не забезпечуються. Отже, електронні гроші мають таке ж реальне забезпечення, як і традиційні гроші, а тому відсутність реального забезпечення криптовалют як аргумент їх невіднесення до електронних грошей не витримує критики [159, с. 81–84].

Підходячи до такої особливості криптовалют як відсутність єдиного емітуючого центру, зазначимо, що науковці підкреслюють позитивність цієї ознаки. С.Е. Айганов вказує, що в сучасних умовах, коли весь світ невдоволений монопольною владою США на друкування доларів, а випуск євро (коли регуляторами обігу виступили декілька сторін, які враховують взаємні інтереси) не врахував всіх аспектів (що підтверджує ситуація з грецьким боргом), відсутність єдиного регулятора є корисним, оскільки система творена таким чином, що всі необхідні дані (випуск одиниць, генерація монет, загальна підсумкова кількість валюти, швидкість випуску, дані по транзакціям і курс Bitcoin) відомі всім, а отже, ризик дефолту залежить від активності споживачів [124, с. 51]. За визначенням автора, обіг фіатних грошей, що регулюються центральними банками різних країн, призвели світову економіку до стану, у якій кожен залежить від курсу тієї чи іншої валюти, девальвація якої, у свою чергу, залежить від політики цієї країни; внаслідок чого доходи суспільства наражаються на ризик

знецінення (повільного чи швидкого) у випадку дефолту національної економіки) [124, с. 51]. Науковець зазначає, що на фоні кризи системи обігу валютних одиниць після фінансової кризи 2008–2009 років простота визначення цінності криптовалют – на підставі закону попиту-пропозиції (курс залежить від того, за який еквівалент власники криптовалюти продадуть її і за який бажають придбати) зводить ризик дефолту до мінімуму, оскільки курс криптовалют залежить лише від активності споживачів, а не від політики однієї країни [124, с. 51]. Крім того, електронні гроші також емітуються кредитною організацією, а не центральним банком, а отже, за цією ознакою не можна відмежувати криптовалюту від електронних грошей.

Враховуючи те, що при визначенні місця електронних грошей в сучасній теорії грошей нами застосовано функціональний підхід, то для визначення фінансово-правової сутності криптовалют необхідно вдатися до такого самого підходу. Як визначалося раніше, до класичних функцій грошей належать функції міри вартості, засобу накопичення, обігу, засобу платежу та «світових грошей». За допомогою криптовалют можливо забезпечити масштаб цін, тобто вимірювати вартість різноманітних товарів, в результаті чого такі товари можуть бути порівняні між собою і обміняні, тобто криптовалюти виконують функцію міри вартості; за допомогою криптовалют можливо зберігати частину отриманих доходів з метою їх використання в майбутньому, тобто криптовалютам притаманна функція засобу накопичення; за допомогою криптовалют можливо розрахуватися за товари, вони виступають посередниками у процесі обігу товарів, тобто криптовалютам притаманна функція обігу грошей; за допомогою криптовалют можна не лише придбати товари, але й здійснювати платежі, тобто їм притаманна функція засобу платежу; криптовалюти, за оцінками експертів, можуть більш ефективно виконувати функцію «світових грошей», ніж будь-які інші види грошей. За визначенням К.В. Сомика, Д.Б. Фролова, саме криптовалюти мають певні

особливості (анонімність використання, що може бути порівняна з готівковими грошовими коштами; використання в режимі онлайн, внаслідок чого операції з ними займають мало часу; зниження витрат грошового забезпечення; низькі вимоги до забезпечення безпеки тощо), які дозволяють їм здійснювати функцію «світових грошей» навіть ефективніше, ніж традиційним грошам [160, с. 49]. Д.Н. Лскавян, А.В.Федоров підкреслюють, що на курс криптовалют не впливають політичні умови бо діяльність Центральних банків різних країн, а залежить виключно від попиту та пропозиції (обсяг попиту залежить від того, скільки товарів та послуг можна придбати на неї, а пропозиція жорстко обмежена), а отже, неминуче стане новою світовою валютою посткапіталістичної системи глобального світу [161, с. 47].

О.В. Власов в роботі «Електронні гроші та еволюційна теорія походження грошей» виділив такі етапи еволюції криптовалют: засоби доступу до електронного рахунку → грошові замісники → ігрові та віртуальні валюти → криптовалюти [71, с. 13–23].

Таким чином, криптовалюти виконують всі функції грошей, внаслідок чого постає питання: криптовалюти є новою формою грошей чи є новим видом електронних грошей?

Для формулювання власної позиції на це питання необхідно визначити, чи відповідають криптовалюти ознакам електронних грошей, визначеним нами раніше. Так, до ознак електронних грошей нами віднесено те, що вони за своєю фізичною сутністю є спеціалізованим електронним імпульсом (файлом), який записаний на носій (жорсткий диск комп'ютера або смарт-карту), містить характеристику грошей та кількісне вираження вартості грошового еквівалента, зберігається на електронному пристрої і може циркулювати в такому вигляді в якості платежу з відповідними юридичними наслідками, в тому числі з особами, іншими, ніж емітент. Криптовалюти також є спеціалізованим електронним імпульсом, в основу якого покладено піринговий принцип; кожна одиниця

криптовалют містить кількісне вираження вартості грошового еквівалента, що визначається у співвідношенні з національними грошовими одиницями. Виходячи з валютних котирувань; криптовалюти зберігаються на електронному пристрої (жорстких дисках персональних комп'ютерів, що об'єднані піринговою мережею); криптовалюти можуть циркулювати як платежі, у тому числі з особами, іншими, ніж емітент. Також до ознак електронних грошей нами віднесено те, що вони є передплаченим фінансовим продуктом, який випускається після отримання емітентом грошових коштів в розмірі, не меншому вартості грошового еквівалента (емітується після отримання коштів в розмірі, не меншому за цю вартість) та не вимагають використання при транзакції банківських рахунків. Ця ознака притаманна й криптовалютам. Таким чином, криптовалюти є новим видом електронних грошей, правовий статус яких ще перебуває на стадії формування; їм потрібен час, щоб бути визнаним, сформувані необхідні економічні та юридичні передумови існування і подальшого розвитку [162, с. 131].

Визначивши криптовалюти як вид електронних грошей, підкреслимо, що вони мають певні особливості, що дозволяє віднести їх до особливого виду електронних грошей. Насамперед криптовалюти емітуються не банком, а мають децентралізований характер, оскільки при випуску криптовалют немає єдиного керуючого центру, який би зберігав інформацію про баланс електронних гаманців користувачів та список транзакцій – ця інформація зберігається на комп'ютерах власників криптовалют, після встановлення програми-гаманця вона сама «скачує» в інших користувачів повну базу даних про всі здійснені будь-коли транзакції) та центрального сервера (кожен комп'ютер у цій мережі й є сервером), весь обсяг роботи з обліку та зберігання історії транзакцій розподіляється між усіма учасниками. Тобто криптовалюти можна визначати як небанківські електронні гроші. В.О.Кутирін, О.Г. Волевоз таку ознаку криптовалют визначають як піринговий характер криптовалют

і вказують, що в мережах криптовалют немає головного сервера, який би відповідав за всі операції – протоколи працюють як однорангова мережа, на зразок торрентів, а обмін інформацією здійснюється між 2–3 та більше програмами клієнтами, при цьому всі встановлені у користувачів програми-гаманці є частиною мережі криптовалюти (наприклад Bitcoin); кожен клієнт зберігає запис про всі здійснені транзакції та про кількість розрахункових одиниць криптовалюти у кожному гаманцеві [68, с. 43]. Отже, наступною ознакою криптовалют як виду електронних грошей є піринговий характер.

При цьому, транзакції з криптовалютами здійснюються великою кількістю розподілених серверів, в силу чого контроль за обміном криптовалют між користувачами практично неможливий, тобто обіг криптовалют завжди анонімний (ідентифікація власників та фіксація факту їх зміни ґрунтуються на сучасних засобах криптографічного захисту, які неможливо «зламати» чи «обійти» сучасними технічними засобами). С.О. РВ.О.Кутирін, О.Г. Волевоз визначають таку ознаку як «відкритий код криптовалюти» і пояснюють, що відкритий код криптовалюти полягає в тому, що їхній вихідний код та теорія відкриті. Наприклад, вказують науковці, в біткойні (а як зазначалося раніше, всі інші криптовалюти побудовані за таким же принципом як і біткойн), діють такі самі алгоритми, як і в інтернет-банкінгу, але, на відміну від інтернет-банкінгу, в мережі біткойну немає даних про персону власника гаманця, тобто вся інформація про транзакцію є у загальному доступі (скільки, коли), але немає даних про відправника чи отримувача BTC [68, с. 150]. Отже, наступною особливістю криптовалют як виду електронних грошей є відкритий код криптовалют.

Також криптовалюти характеризуються відсутністю гарантованого забезпечення, оскільки технічно вони є зашифрованим спеціальною програмою кодом, який розраховується за специфічним алгоритмом, що здійснюється групою обчислювальних потужностей (майнінговими

фермами), фіксується, зберігається на електронному носії та приймається як засіб платежу. За визначенням Д.О. Ломовцева, відсутність в системах криптовалют консолідуючого центру тягне за собою неможливість оскарження або скасування несанкціонованої транзакції, а фактичне становище криптовалют поза межами правового поля перешкоджає реалізації правових механізмів виконання зобов'язань сторонами угоди (наприклад, коли оплата здійснена, але послуга або товар не отримані, то немає гарантій повернення такого платежу), оскільки криптовалюти в силу децентралізації не мають суб'єкта, що забезпечує їх умовну платоспроможність [156, с. 7]. Є.О. Руденко вказує, що функціонування криптовалюти забезпечується виключно алгоритмом, що закладається в програму, і немає ніяких організацій або осіб, які б відповідали за це, – якщо користувач помилився і невірно вказав адресата, та відікликати кошти назад неможливо; якщо користувач видалив свій електронний гаманець, не зробивши резервних копій, то гроші йому не повернути – алгоритм криптовалюти помилок «не пробачає» [134].

Визначаючи особливості криптовалют як виду електронних грошей, необхідно підкреслити несхильність до інфляції. З цього приводу В.О.Кутирін, О.Г. Волевоз зазначали, що кількість розрахункових одиниць (монет) в системах криптовалют зростає в певною швидкістю, що закладена в алгоритм таким чином, щоб збігатися зі швидкістю видобутку золота у світі [68, с. 43]. При цьому, максимальна кількість криптовалют строго обмежена. Наприклад, для Bitcoin вона складає 21 мільйон BTC, при цьому процес емісії біткойнів регулюється автоматично таким чином, щоб завжди створювалося обмежена та передбачувана кількість монет, що пропорційно розділяється між тими, хто віддає обчислювальні потужності свого комп'ютера на підтримання та захист транзакцій [163]. На сучасному етапі в обіг випущено більше 13,5 мільйонів Bitcoin, а повністю всі Bitcoin буде випущено до кінці 2025 року [134].

Неодноразово в наукових роботах ми зустрічали застосування поряд з терміном криптовалюти терміну «віртуальні валюти», при цьому вони використовувалися як синоніми [71, с. 13–23; 160, с. 54–61]. Проте такий підхід є невірним, оскільки віртуальні гроші за своєю фінансово-правовою природою є внутрішньою електронною валютою мережевих співтовариств – соціальних мереж, віртуальних світів та онлайн-ігор, а сфера їх використання обмежена придбанням та продажем віртуальних товарів всередині мережевого співтовариства. Яскравим прикладом віртуальних грошей є віртуальні грошові одиниці – «голоси» в соціальній мережі «В контакті», які дозволяють користувачам отримувати певні привілеї, цифровий контент чи оплачувати трансляції реклами всередині мережі. Схожі віртуальні грошові одиниці є й в «Однокласниках», «Facebook» тощо. Отримати віртуальні грошові одиниці можливо як шляхом отримання «голосів» від інших учасників мережі («лайків»), так і шляхом придбання їх за національну валюту (наприклад, вартість одного «голосу» в мережі «В контакті» коштує від 3 до 100 грн і може придбатися шляхом відправлення відповідного смс-повідомлення на встановлений номер). В онлайн-іграх віртуальні валюти придбаваються шляхом виконання різноманітних завдань і скоєння певних дій персонажами гри; перевести віртуальні валюти в національну неможливо, але в певних випадках гравці використовують незаконні методи виводу віртуальної валюти шляхом її продажу іншому віртуальному гравцеві [160, с. 54–61]. Як вірно зазначають О.В. Власов, О.В. Строїтелева, І.Б. Мігачев, курс віртуальної валюти не прив'язаний до курсу національної або будь-якої іншої валюти, зазвичай обміняти віртуальні гроші на національну валюту неможливо, емісія віртуальних грошей нічим не обмежена [71, с. 13–21; 160, с. 54–61]. Отже, фінансово-правова природа віртуальної валюти на сьогодні остаточно не визначена, але вона є відмінною від фінансово-правової природи криптовалют, отже, можемо констатувати, що

віртуальні валюти та криптовалюти не можна використовувати як тотожні поняття.

Визначившись з фінансово-правовою сутністю криптовалют, зазначимо, що їх правовий статус на сучасному етапі неоднозначний. Як вже зазначалося раніше, в одних країнах обіг криптовалют не врегульовується або взагалі заборонено (в таких країнах криптовалюти є нефіатними електронними грошами), а в інших – обіг криптовалют нормативно врегульований, тому в таких країнах криптовалюти є фіатними електронними грошима. Питанню правового статусу криптовалют більш детальна увага буде приділена пізніше. Повертаючись до аналізу видів електронних грошей, зазначимо, що враховуючи аргументовану позицію щодо визначення місця криптовалют в сучасній теорії грошей, можна підтримати позицію, що існують фіатні та нефіатні електронні гроші. Крім цього, виходячи з особливостей криптовалют як виду електронних грошей, можемо виділити наступний критерій для класифікації видів електронних грошей – залежно від емітента, за яким електронні гроші можливо розділити на банківські (емітуються банком) та небанківські (емітуються не банками).

Висновки до розділу 1

1. Гроші є багатоаспектною, міжгалузеву та історично мінливою категорією, що розвивається, і на кожному новому етапі набуває нового змісту, який дедалі ускладнюється зі зміною суспільно-економічних відносин. Утворилися гроші виключно як економічна категорія, всезагальний товарний еквівалент, але з ускладненням господарського обігу держава своїм вольовим актом, беручи до уваги загальну згоду всіх учасників обігу про використання певного предмета як грошей, визначила

їх як законний платіжний засіб, обов'язковий для всіх, що й обумовлює юридичну складову природи грошей.

Внаслідок тривалого еволюційного процесу грошей, зумовленого об'єктивною необхідністю розвитку господарських відносин і державно-правового регулювання, на сучасному етапі використовуються лише кредитні гроші, які не мають власної субстанціональної вартості (неповноцінні гроші). Вартість кредитних грошей є умовною, вони нічим не забезпечені й виражаються в одиницях умовної вартості (грошових одиницях сучасних валют), що дає можливість для створення умовно еквівалентного товарно-грошового обміну. Обіг кредитних грошей обумовлюється вірою їх одержувачів в те, що вони зможуть їх використати для забезпечення своїх майбутніх платежів, яка підтримується державою за допомогою правового регулювання та методів економічної політики.

2. У сучасних умовах відмови від золотого стандарту, посилення процесів глобалізації та інтеграції світової економіки, розвитку інформаційних та комп'ютерних технологій електронні гроші здатні виконувати всі функції грошей, тому їх можна визначити як їх нову, еволюційну форму, що утворилася в результаті втрати грошами внутрішньої вартості та розвитку безготівкових розрахунків, шляхом поєднання фінансових та технічних інструментів, як перехід на інформаційному етапі розвитку грошей від аналогової до цифрової форми.

3. Електронні гроші є новою формою грошей, які мають такі особливості: 1) за своєю фізичною сутністю є спеціалізованим електронним імпульсом (файлом), який записаний на носій (жорсткий диск комп'ютера або смарт-карту), містить характеристику грошей та кількісне вираження вартості грошового еквівалента, зберігається на електронному пристрої й може циркулювати в такому вигляді в якості платежу з відповідними юридичними наслідками, у тому числі з особами, іншими, ніж емітент; 2) є передплаченим фінансовим продуктом, який випускається після отримання емітентом грошових коштів в розмірі, не меншому від

вартості грошового еквівалента (емітується після отримання коштів в розмірі, не меншому за цю вартість), та не вимагають використання при транзакції банківських рахунків; 3) є зобов'язаннями емітента, якому кореспондується право вимоги до власника таких електронних грошей щодо їх погашення.

4. Класифікація електронних грошей: 1) залежно від типу носіїв: а) на базі смарт-карток; б) на базі комп'ютерних мереж; 2) залежно від ступеня ідентифікації користувача: а) анонімні; б) персоніфіковані; 3) залежно від ліміту вартості: а) суворо обмежені; б) адаптовані до мережових розрахунків; 4) залежно від розрахункової одиниці: а) фіатні; б) нефіатні; 5) залежно від емітента: а) банківські; б) небанківські; 7) залежно від процедури завантаження: а) АТМ; б) банківський рахунок; в) картка; г) мобільний телефон; г) Інтернет; 8) за мультивалютними функціями: а) одноцільові; б) багатфункціональні; 9) залежно від способу зберігання: а) на апаратній основі; б) на програмній основі; 10) залежно від строку їх обігу: а) електронні гроші з обмеженим строком обігу; 11) безстрокові електронні гроші.

5. Особливим видом електронних грошей є криптовалюти, яким притаманні такі особливості: 1) піринговий характер (криптовалюти емітуються не банком, а мають децентралізований характер, оскільки при випуску криптовалют немає єдиного керуючого центру, який би зберігав інформацію про баланс електронних гаманців користувачів та список транзакцій – ця інформація зберігається на комп'ютерах власників криптовалют, після встановлення програми-гаманця вона сама «скачує» в інших користувачів повну базу даних про всі здійснені будь-коли транзакції) та центрального серверу (кожен комп'ютер у цій мережі й є сервером), весь обсяг роботи з обліку та зберігання історії транзакцій розподіляється між усіма учасниками); 2) відкритий код криптовалют (ідентифікація власників та фіксація факту їх зміни ґрунтуються на сучасних засобах криптографічного захисту, які неможливо «зламати» чи

«обійти» сучасними технічними засобами); 3) децентралізація (єдиного керуючого центру, який би зберігав інформацію про баланс електронних гаманців користувачів та список транзакцій, немає – ця інформація зберігається на комп'ютерах власників криптовалют, після встановлення програми-гаманця вона сама «скачує» в інших користувачів повну базу даних про всі здійснені будь-коли транзакції); 4) відсутність гарантованого забезпечення, оскільки технічно криптовалюти є зашифрованим спеціальною програмою кодом, який розраховується за специфічним алгоритмом, що здійснюється групою обчислювальних потужностей (майнінговими фермами), фіксується, зберігається на електронному носії та приймається як засіб платежу; 4) неохочість до інфляції.

6. Криптовалюти та віртуальні валюти не тотожні, а окремі поняття. Віртуальні гроші не належать до електронних грошей і за своєю фінансово-правовою природою є внутрішньою електронною валютою мережеских співтовариств – соціальних мереж, віртуальних світів та онлайн-ігор, а сфера їх використання обмежена придбанням та продажем віртуальних товарів всередині мережевого співтовариства.

РОЗДІЛ 2 ПРАВОВІ ОСНОВИ ОБІГУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ

2.1 Фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей в зарубіжних країнах

Бурхливий розвиток інформаційних технологій сприяв, насамперед, збільшенню обсягів електронної комерції, у якій широко використовувалися електронні гроші. Н.П. Сенченко, аналізуючи розвиток електронних грошей в зарубіжних країнах, зазначав, що спочатку взяла гору негативна точка зору на обіг таких грошей і на їх використання була введена пряма заборона, але незважаючи на це, електронні гроші продовжували функціонувати [164]. З часом стало зрозуміло, що обіг електронних грошей неможливо зупинити, оскільки практика довела, що електронні гроші кращі за пластикові картки та інші форми грошей, бо їх зручніше використовувати не лише в Інтернет-просторі, але й в реальній економіці, тому перед урядом ряду країн постало питання щодо нормативного регулювання обігу електронних грошей.

Здавалося б, що якісної еволюції в суспільних відносинах не сталося – юридична природа договору купівлі-продажу не змінилася від того, яким чином здійснюється акцепт оферти – усно чи за допомогою електронних пристроїв, проте практика використання електронних грошей довела, що юридичні інструменти, які склалися раніше й ефективно врегульовують традиційні правовідносини, у багатьох випадках непридатні для ефективного врегулювання фінансових відносин, що реалізуються за допомогою сучасних технологічних пристроїв.

Особливо гостро цю проблему відчули країни з розвинутою економікою, оскільки електронна комерція найактивніше розвивалася та використовувалася саме в них [165]. Відсутність законодавчих норм, які

дозволяли б враховувати специфіку електронної комерції та використання електронних грошей, призвели до серйозних правових проблем, що зростали пропорційно до розвитку електронної комерції та застосування електронних грошей. Саме тому в багатьох країнах стало розвиватися фінансово-правове регулювання емісії та обігу електронних грошей для усунення правових прогалин в обігу електронних грошей [166]. За визначенням Л.К. Ранчинського, основними цілями фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей були: 1) створення умов для підвищення ефективності державно-кредитної системи; 2) підтримання стабільності національної платіжної системи в цілому, підвищення її якості та надійності; 3) мінімізація ризиків, що призводять до нестабільності фінансової системи; 4) забезпечення учасникам обігу електронних грошей максимального захисту; 5) створення умов для запобігання переміщенню грошових коштів, що використовувалися в незаконних угодах; б) стимулювання розвитку підприємницької активності та попиту на споживацькому ринку [167]. Крім цього, фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей забезпечує оподаткування операцій з електронними грошима та встановлення нагляду за емісією та обігом електронних грошей.

Першими в урегулюванні обігу електронних грошей правовими нормами були країни азійського регіону. Так, у 1989 р. в Японії було прийнято закон «Про передплачену карту», об'єктом регулювання якого були одноцільові передплачені карти; у 1990 р. були внесені зміни до цього закону, згідно з якими до передплачених карт належали й карти обмеженої цільової дії та закріплювалося регулювання щодо надання інших передплачених послуг, при цьому послуги, оплата яких здійснювалася з організацією ведення записів лише на комп'ютерний сервер, не підлягали регулюванню цим законом [16].

Наступним етапом в розвитку нормативного регулювання обігу електронних грошей в цій країні став прийнятий в 2009 р. Закон «Про

платіжні послуги в Японії» (Payment Services Act), у якому електронні гроші визначалися як вартість, що зберігається, або попередньо сплачений інструмент електронного платежу [16]. Зазначеним нормативним актом закріплювався порядок використання передплачених платіжних інструментів, в тому числі і передплачених карт на основі чіпа або серверних електронних грошей, а також у випадках, коли в якості носія електронних грошей виступають магнітні інформаційні носії або мікропроцесорні карти, які виступають аналогом електронних грошей на картках в країнах ЄС; встановлювався порядок емісії електронних грошей; визначено випадки, у яких електронні гроші підлягають відшкодуванню; конфіденційність здійснення угод з електронними грошами; можливість випуску платіжних інструментів у закритих системах електронних грошей (одноцільові карти) та напіввідкритих системах електронних грошей (карти з обмеженим цільовим використанням); визначення статусу емітентів електронних грошей як компаній електронних грошей (e-money company), державних транспортних компаній (Suica, PASMO), продавців роздрібною торгівлі (WAON) [16].

Цікавим щодо правового регулювання обігу електронних грошей є досвід Сінгапура, де електронні гроші визнані новою формою грошей, монопольним емітентом яких є держава. У цій країні регулювання обігу електронних грошей бере свій початок в 1994 р. із прийняттям змін у ряд законів – «Про банки Сінгапура» (Banking Act), «Про грошовий обіг» (Currency Act), «Про електронні угоди» (Electronic Transactions Act) [168, с. 61]. У зазначених нормативних актах визначалося, що електронні гроші є видом передплаченої електронної готівки або карт, що функціонують у системі емітента; електронні гроші можуть випускати виключно банки; для використання електронних грошей не потребується ні персональний ідентифікаційний номер, ні підпис; електронні гроші приймаються до оплати поряд з іншими платіжними коштами; функціонують одноцільові та багатоцільові карти [169, с. 118; 168, с. 61].

У 2007 р. в цій країні було прийнято новий Закон «Про платіжні системи та про нагляд за платіжними системами» (The Payment Systems (Oversight) Act), який змінив правові основи обігу електронних грошей, а саме:

– надавалося нове визначення вартості, що зберігається, як грошової суми, яка переплачена, для купівлі товарів та послуг, що удосконалюватиметься з використанням пристрою з вартістю, що зберігається, яка призначена для періодичного використання з метою здійснення платежів відповідно до правил та умов для пристроїв з вартістю, що зберігається, та фіксується держателем такого пристрою;

– закріплювалося поняття пристрою з вартістю, що зберігається, як відмінного від грошових коштів пристрою, який має речову чи електронну форму, купується користувачем в цілях використання як засіб платежу за товари чи послуги в межах суми вартості, що зберігається, яка є доступною відповідно до правил та умов, що застосовуються до цього пристрою, при цьому платежі за товари та послуги проводяться власником (не користувачем) вартості, що зберігається;

– визначалося, що всі пристрої з вартістю, що зберігається, надаються за однаковими правилами та умовами, при цьому емітент таких пристроїв є одночасно і утримувачем вартості, що зберігається;

– встановлювалося, що пристрої з вартістю, що зберігаються, випускаються в рамках одноцільових (використовуються для оплати товарів та послуг) або багатофункціональних систем;

– передбачалося, що у випадку, якщо в одного емітента одноцільових пристроїв з вартістю, що зберігається, який одночасно є утримувачем такої вартості, всередині системи пристроїв ця вартість перевищить ліміт в 30 млн доларів, то емітент може отримати дозвіл в Управлінні монетарної політики Сінгапура на емісію багатофункціональних пристроїв з вартістю, що зберігається;

– закріплювалося, що вартість, що зберігається, в багатофункціональному пристрої фіксується утримувачем, відносно якого банк гарантував, що бере на себе повну відповідальність за вартість, що зберігається;

– встановлювався обов'язок для утримувача вартості, що зберігається, при отриманні дозволу на емісію багатофункціональних пристроїв, направляти заяву до Управління монетарної політики Сінгапуру, який не видає такого дозволу утримувачу вартості, що зберігається, доти, доки не буде затверджено банк;

– визначалися принципи діяльності утримувача вартості, що зберігається (розроблення держателем ефективної політики та процедур, що гарантують своєчасне повернення вартості, що зберігається, на пристроях, які надають можливість користувачу здійснювати купівлю товарів/послуг чи відшкодування грошей);

– закріплювалися гарантії безпеки та надійності функціонування пристроїв з вартістю, що зберігається;

– визначався порядок врахування утримувачем в діяльності операційного ризику, ризику безпеки та ризику, пов'язаного із залученням зовнішніх ресурсів;

– встановлювалося чітке визначення утримувачем прав та зобов'язань всіх учасників, що забезпечують функціонування пристроїв з вартістю, що зберігається, та надання повної інформації про це;

– передбачалося своєчасне повідомлення покупців про всі можливі зміни в положеннях та умовах функціонування пристрою з вартістю, що зберігається;

– заборонялося утримувачам вартості, що зберігається, розміщати на одному пристрої грошові кошти в сумі, що перевищує 1000 доларів, переводити вартість, що зберігається, на незареєстровані пристрої;

– встановлювалося для утримувачів вартості, що зберігається, обмеження на одночасну оптову продажу пристроїв з вартістю, що зберігається, сумою до 20000 доларів;

– передбачалося для утримувачів вартості, що зберігається, проводити процедуру моніторингу за використанням пристроїв, внутрішні аудиторські перевірки та виявляти підозрілі операції, про які повідомляти відповідний орган [170].

Управління монетарної політики Сінгапуру відіграє значну роль в регулюванні обігу електронних грошей. На нього покладається обов'язок зі збору інформації про роздрібні платежі, обсяг інформації про обсяг операцій, суми операцій, кількості платіжних інструментів, що емітовані та знаходяться в обігу [171].

Таким чином, правове регулювання обігу електронних грошей в Сінгапурі розроблено з метою упорядкованого державного регулювання такого обігу, а метою уряду Сінгапуру є якнайшвидше запровадження електронних грошей в обіг за стислий проміжок часу. Завдяки політиці, що проводив уряд Сінгапура стосовно обігу електронних грошей, у країні ефективно функціонують одноцільові та багатоцільові картки з вартістю, що зберігається, які приймаються до оплати суб'єктами господарювання (як в оптовій, так і в роздрібній торгівлі, як в Інтернет-просторі, так і в реальній сфері економіки), внаслідок чого електронні гроші на сучасному етапі забезпечують більше 80% грошового обігу в країні [168, с. 61].

У Китаї обіг електронних грошей здійснюється на підставі Закону України «Про фінансову систему», прийнятого в 1995 р. у провінціях Хайнань, Цюаньчжоу, Фуцзянь и Шанхай, згідно з яким на території цих провінцій функціонують електронні гроші у вигляді передплачених карт та карт з вартістю, що зберігається, і лише банки мають право емітувати електронні гроші [172, с. 14]. У Гонконзі отримали розповсюдження електронні гроші на основі електронних мереж (Yahoo!, PayDirect тощо).

За визначенням фінансових аналітиків, обсяг обігу електронних грошей в Китаї щорічно збільшується на 20% [173].

У Кореї правове регулювання обігу електронних грошей розпочинає свій відлік з 1996 р., коли було прийнято Закон «Про спеціалізований кредитний фінансовий бізнес», а потім 1998 р. – Закон «Про передплачені карти», у яких передбачалося, що: у країні електронні гроші діють на підставі багатофункціональних та передплачених карт; виключне право емісії електронних грошей належить лише банкам і кредитним компаніям, які погашають електронні гроші через відкриті в них рахунки; управління емісією здійснюється Корейським фінансовим телекомунікаційним інститутом; електронні гроші можна поповнювати через банкомати, комп'ютерні мережі, при цьому встановлено межу на розмір переведення в готівку електронних грошей; система електронних грошей включає операції з аутентифікації на кожному етапі проведення платежу; виключена можливість здійснення операцій з переведення електронних грошей з карту на карту; мультивалютні та трансграничні операції з електронними грошами заборонено [174, с. 15].

У Тайвані прийнято ряд нормативних актів, якими врегульовувався обіг електронних грошей: в 1999 р. було прийнято Стандартну угоду про надання банківських послуг через комп'ютери чи Інтернет, яке слугує типовою угодою для банків, що бажають надавати своїм клієнтам банківські послуги [175]; в 2001 р. – Закон «Про фінансову систему», згідно з яким: виключно банки мають право емітувати електронні гроші; до електронних грошей належать передплачені карти та карти з вартістю, що зберігається; забезпечується надання юридичної сили електронним документам, аналогічним юридичній силі документів на паперовому носії [175]; в листопаді 2001 р. – Вказівку з захисту прав споживача в електронній комерції, яка забезпечувала захист прав споживачів в частині, що стосується споживачів [175]. Крім цього, 8.10.2001 р. Міністерством Фінансів Тайваню було прийнято Норматив, згідно з яким виключно банки

мають право емітувати карти для зберігання коштів і, таким чином, приймати вклади [175]. На сучасному етапі в цій країні використовуються декілька систем електронних платежів, у тому числі на основі карт, – одноцільові карти з вартістю, що зберігається (розроблені компанією Financial Information Services Co Ltd), багатоцільові карти (системи Mondex, спільний проект MasterCard Corp. та національної фірми ACER Group) та мережеві програмні продукти на основі електронних грошей (система ESUN) [175].

Таким чином, країни азійського регіону були одними з перших, які вдалися до фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей. У цих державах сформувалися два підходи до цього питання: у одних країнах азійського регіону електронні гроші визначаються як особливий об'єкт цивільних прав, що має назву електронних грошових коштів, вартості, що зберігається, чи іншими поняттями, спрямованими на описання цих правовідносин (Японія, Сінгапур, Китай, Тайвань), а в інших – визначення електронних грошей полягає в підході до зазначених правовідносин без виділення будь-якого особливого об'єкта прав, коли електронні гроші кваліфікуються за аналогією до агентського договору, коли оператор визначається як оператор платника при здійсненні платежу (Корея). Крім цього, в країнах азійського регіону різниться підхід до визначення емітентів електронних грошей. В одних країнах право емісії електронних грошей належить виключно банкам і кредитним компаніям (Корея, Китай, Тайвань), у других – право емісії електронних грошей належить не лише банкам, а й іншим суб'єктам, які отримали відповідну ліцензію на право випуску електронних грошей (Японія), а в третіх – право емісії таких грошей належить виключно державі (Сінгапур).

Особливого значення для України, враховуючи її євроінтеграційні прагнення, у питанні фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей має досвід ЄС, де зазначене питання вперше було порушено комісією Європейських співтовариств 12.01.1987 р., члени якої зазначили,

що більшість багатофункціональних платіжних карток випускається не банківськими організаціями, а іншими установами, у той час як з метою захисту цілісності роздрібної платіжної системи, захисту споживачів від наслідків відмови емітентів електронних гаманців від здійснення платежів за ними, необхідності проведення послідовної кредитної політики, забезпечення нагляду за вільною конкуренцією між емітентами, право видавати електронні гаманці повинно бути надане виключно кредитним організаціям, або ж покласти на організації, які прагнуть випускати електронні гаманці, значний пласт обов'язків та обмежень, що покладаються на кредитні організації; був підготовлений перелік таких умов, насамперед, необхідність дотримання умов щодо достатності власних коштів та умов здійснення платежів [176].

Була створена Робоча група по платіжним системам, яка в 1994 р. підготувала «Доповідь Раді Європи щодо передплачених карт» і передала його Європейському валютному інституту (прототипу Європейського центрального банку), де пропонувала обмежити право на емісію електронних грошей виключно банками [177, с. 23]. Проте з моменту публікації доповіді відбувся різкий скачок у користуванні електронними грошима, обумовлений розвитком мережі Інтернет.

У 1997 р., коли обіг електронних грошей набув обертів, Рада Європейського грошово-кредитного інституту звернула увагу на проблеми їх обігу і на підставі доповіді, розглянутої раніше, підготувала щорічний звіт, у якому зазначалося, що на тому етапі електронні гроші не дуже широко розповсюджені, але за довготривалого розвитку їх широкого розповсюдження не уникнути; крім того, було визнано, що в майбутньому емісія електронних грошей буде суттєво впливати на грошову політику майбутнього. Виходячи з цього, вважалося важливим встановити правила та умови випуску електронних грошей і було сформульовані основні принципи обігу електронних грошей, у тому числі закріплення зобов'язань для небанківських організацій, що здійснюють випуск електронних

грошей, з обміну електронних грошей на грошові знаки центрального банку за номіналом на вимогу власника електронних грошей; визначені основні вимоги до статусу організацій, що здійснюють емісію електронних грошей (незалежно від їх організаційно-правової форми та наявності в них дозволу на ведення банківської діяльності) [178].

У 1998 р. Європейський центральний банк, спираючись на здійснений Європейським грошово-кредитним інститутом аналіз, опублікував доклад, у якому вперше було визнано потребу в законодавчому закріпленні чітких правил, що регулювали б відносини з емісії та обігу електронних грошей; у доповіді було викладено пропозиції щодо встановлення необхідних вимог до організацій, що випускають електронні гроші, мінімальні вимоги до електронних грошей та мінімальні вимоги захисту власників електронних грошей [179]. У доповіді особливо підкреслювалося, що найефективнішим рішенням було б надання права емісії електронних грошей виключно кредитним установам, оскільки це дозволило б уникнути зміни існуючих інституціональних основ реалізації грошово-кредитної політики і банківської діяльності [121].

Проте реалізація цієї пропозиції потребувала б унесення змін до Директиви Ради Європейського Союзу від 12 грудня 1977 року про узгодження законів, підзаконних та адміністративних положень, які стосуються організації та здійснення бізнесу кредитних організацій (надалі – Директива 77/780/ЕЕС) [180], у якій було закріплено визначення кредитної організації таким чином, щоб включало в себе організації, які здійснюють емісію електронних грошей.

Активна позиція Європейського Центрального Банку призвели до того, що 18.09.2000 р. була прийнята Директива Європейського парламенту та Ради Європейського союзу 2000/46/ЄС «Про діяльність установ у сфері електронних грошей і пруденціальний нагляд за ними» (Directive 2000/46/EC of the European Parliament and of the Council of 18 September 2000 On the taking up, pursuit of and prudential supervision of the

business of electronic money institutions) [11] (надалі – Директива 2000/46/ЄС), присвячена регулюванню обігу електронних грошей. Крім загальних положень, що врегульовували емісію та обіг електронних грошей (поняття електронних грошей, емісійну діяльність в сфері електронних грошей, виключення із системи регулювання обігу електронних грошей тощо), включала в себе важливі поправки до Директиви 77/780/ЕЕС щодо визначення терміну «кредитна організація» – доповнена положеннями про небанківські організації, що здійснюють емісію електронних грошей. Так, установам та організаціям, які не можуть здійснювати банківські операції в повній мірі, було надано можливість випускати електронні гроші за умов дотримання правил, що регулюють діяльність кредитних організацій [11].

Крім цього, Директива 2000/46/ЄС закріпила ряд визначальних положень, основними серед яких були:

- поняття електронних грошей;
- порядок емісійної діяльності в сфері електронних грошей, відмінний від приймання вкладів (при купівлі передплаченого інструменту, гроші відразу трансформуються у вартість, що зберігається на електронному носії; при цьому, зазначена операція не класифікувалася як залучення депозиту та не фіксувалася державними схемами гарантування вкладів);
- зобов'язання емітента з обміну випущених ним електронних грошей на гроші центральних банків та надання ним фінансової звітності;
- виключення із системи регулювання електронних грошей таких видів зобов'язань, що емітуються, які не забезпечували виконання функцій повноцінного засобу обміну, оскільки використовувалися для обмеженого кола суб'єктів;
- розширено коло організацій, що відповідали визначенню «установи в сфері обігу електронних грошей» шляхом віднесення до них небанківських установ, яким надавалися права емітувати електронні гроші

на непрофесійній основі, надавати фінансові та не фінансові послуги, безпосередньо пов'язані з випуском електронних грошей (за винятком надання кредитів у будь-якій формі); інвестувати кошти в розмірі не меншому, ніж їх фінансові зобов'язання, пов'язані з емісією електронних грошей, у активи з низьким або нульовим рівнем ризику;

– введення для організацій, що здійснюють випуск електронних грошей, принципу «єдиного європейського вікна», що дозволило кредитній організації, зареєстрованій в одній країні ЄС, здійснювати свою діяльність на території всього ЄС за умов отримання єропаспорту (єдиної ліцензії);

– встановлення вимог до емітента електронних грошей, що має намір отримати єропаспорт (відповідність принципам Першої банківської директиви ЄС про взаємне визнання ліцензій і пруденціального нагляду та принципам національного контролю держави-члена ЄС, відповідність цілям Директив 91/308/ЄЕС та 2000/12/ЄС щодо запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей);

– загальні правила в сфері ліцензування та нагляду за зазначеними установами, а також обмеження на інвестиційні проекти за рахунок коштів, отриманих від емісії електронних грошей, специфічні вимоги до системи корпоративного управління;

– вимога щодо суми мінімального капіталу (1 млн євро, для банків – 5 млн євро), розміру мінімальних та постійних власних коштів (не менше 2% від поточних чи середньозважених на останні півроку фінансових зобов'язань, для банків – 8%) та лімітації технічних засобів, призначених для зберігання та обліку електронних грошей, максимальним розміром електронних грошей у 150 євро;

– встановлення вимоги щодо того, що інвестування установами в сфері обігу електронних грошей вільних коштів не повинно бути нижчим, ніж фінансові зобов'язання за випущеними електронними грошима, при

цьому інвестиції не повинні більше, ніж у 20 разів, перевищувати власні кошти емітента електронних грошей;

– вимоги щодо подачі інформації про емісію та обіг електронних грошей у спеціальні контрольні органи не рідше 2 разів на рік, інформування клієнтів про можливе страхування вкладів, про комісії, про процедури вирішення претензій, відповідальності за втрачені електронні гроші, про особливості продукту тощо;

– порядок переведення в готівку електронних грошей (клієнт мав право звернутися до емітента з вимогою еквівалентного та безоплатного обміну вартості, якою він володіє в електронних грошах, в монети, банкноти чи безготівкові гроші на рахунку, і емітент не мав права йому відмовити);

– відсутність вимоги щодо ідентифікації клієнтів та виявлення підозрілих операцій [11].

Водночас у вказаній Директиві передбачалося значне коло виключень, які дозволяли правове регулювання обігу електронних грошей здійснювати за допомогою норм національного законодавства, що призвело до неодноманітного застосування норм Директиви 2000/46/ЄС в різних країнах – членах ЄС [181, с. 104]

Досліджуючи норми Директиви 2000/46/ЄС, К.Л. Ранчинський зазначав, що ця Директива містила менш суворі вимоги щодо нагляду та пруденціального контролю за діяльністю емітентів електронних грошей порівняно з вимогами, закріпленими у Банківській директиві банкам та іншим кредитним організаціям через інші ризики, притаманні випуску електронних грошей, та прагненням залучити в зазначену сферу небанківські організації; при цьому в Директиві передбачалися більш жорсткі вимоги для установ в сфері обігу електронних грошей щодо інвестиційної діяльності за рахунок коштів, отриманих в процесі емісії та встановлювалася заборона щодо здійснення певних видів діяльності [119, с. 73]. Г.Р.Кучинська, аналізуючи значення Директиви 2000/46/ЄС для

розвитку електронних грошей, зазначала, що вона відіграла значну роль в упорядкуванні обігу електронних грошей, оскільки, з одного боку, зберігала чинність на території ЄС, а з іншого, – її положення підлягали обов'язковій імплементації в національне законодавство, оскільки зазначена директива розглядалася не лише як крок до уніфікації та гармонізації нормативного врегулювання обігу електронних грошей, але й як еталон для тих країн, у яких тривав процес створення національного законодавства в сфері регулювання електронних грошей [168, с. 64].

У жовтні 2002 р. Асоціація інститутів електронних грошей в Нідерландах провела дослідження імплементації норм Директиви 2000/46/ЄС в законодавство країн-учасників ЄС, у результаті якого було визнано, що 5 з 15 країн її норми в своє законодавство не імплементували через відмінності в національному правовому регулюванні банківської системи (в різних країнах один і той самий емітент може визнаватися і як емітент електронних грошей, і як банківська система; навіть всередині однієї країни майже однакові емітенти електронних грошей могли мати різний правовий статус залежно від технічних відмінностей) [177, с. 26]. Проте до 2004 р. більшість країн – учасниць ЄС уніфікували своє законодавство відповідно до норм Директиви 2000/46/ЄС.

Зарубіжні вчені, зокрема М. Верікен (M. Vereecken), відзначали надмірну суворість положень Директиви 2000/46/ЄС стосовно розміру уставних капіталів, мінімальних резервів та способів управління активами [182, с. 70]. Дійсно, уставний капітал в 1 млн євро виявився зайвим та непропорційним відносно ризиків, які супроводжували послуги, пов'язані з емісією електронних грошей, оскільки перешкоджав виходу невеликих фірм на фінансовий ринок (вони не могли отримати ліцензії на емісію та обіг електронних грошей) [183, с. 77].

Проте через порівняно невеликий обсяг обігу електронних грошей у перші роки після виходу вказаної Директиви, жодних активних дій із унесення змін до її норм не проводилося, у той час як розвиток технологій

та обсягів розрахунків електронними грошима збільшувався (за даними Європейського Центрального Банку, якщо на початку 2000 років лише 1% безготівкових розрахунків здійснювалося за допомогою електронних грошей, то в середині 2000 років їх обсяг досяг 10%), що викривало нові прогалини в нормах Директиви 2000/46/ЄС.

Крім того, статус кредитних організацій як установ у сфері електронної валюти обумовив появу нових питань у цій сфері: чи можуть гроші, які отримані за рахунок випуску електронних грошей, вважатися депозитом, і якщо так, то чи можуть нараховуватися на них відсотки; чи мають право установи, що випускають електронні гроші, видавати кредити в електронних грошах і т.ін. Європейська комісія та ЄЦБ дійшли висновку, що подібні форми діяльності кредитними установами здійснюватися не можуть, проте такий підхід суперечив загальному розумінню статусу і функцій кредитних організацій, а це, у свою чергу, потягнуло прийняття ряду національних нормативних актів, у яких передбачався власний механізм правового регулювання цих питань.

Ситуація загострилася із прийняттям 13.11.2007 року Директиви про платіжні послуги (Directive 2007/64/EC of the European Parliament and of the Council of November 2007 on payment services in the internal market amending Directives 97/7/EC, 2002/65/EC, 2005/60/EC and 2006/48/EC) [200], у якій закріплювалося поняття «платіжних послуг» та встановлювалися умови щодо безготівкових розрахунків. Крім того, у 2008 р. з'явилися й набули значних обсягів обіг криптовалюти, що остаточно виявило, що норми Директиви 2000/46/ЄС не відповідають реаліям того дня, обмежують обіг електронних грошей та їх використання [184, с. 82].

Наступним етапом у розвитку правового забезпечення обігу електронних грошей в країнах ЄС стала Директива Європейського Парламенту та Ради від 16.09.2009 «Щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60 ЕС та 2006/48 ЄС

та скасовує Директиву 2000/46/EC» (Directive 2009/110/EC of the of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 On the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC) (надалі – Директива 2009/110/EC) [114].

Директива 2009/110/EC внесла ряд новел у правове регулювання обігу електронних грошей:

– надано нове визначення електронних грошей як грошової вартості, що виражається вимогами до емітента, що зберігається електронним (у тому числі магнітним) засобом, яка емітується при отриманні грошових коштів з метою здійснення платіжних операцій, вказаних у п. 5 ст. 4 Директиви «Про платіжні послуги на внутрішніх ринках» від 13.11.2007 (надалі – Директива 2007/64/EC [185]) – дії, що ініціюються платником або отримувачем з розміщення, переводу або зняття коштів поза залежністю від будь-яких зобов'язань між платником та отримувачем), що приймається до сплати фізичними та юридичними особами, відмінними від емітента;

– до електронних грошей віднесено як грошові кошти, що розміщуються в безпосередньому розпорядженні держателя грошей, так і грошові кошти, які зберігаються дистанційно і скеровуються через спеціальний рахунок утримувача електронних грошей;

– упорядковано порядок діяльності з організації емісії електронних грошей;

– закріплено правовий порядок випуску провайдером платіжних послуг вартості, що зберігається, в обмін на грошові кошти;

– законодавчо закріплено рівні умови для всіх провайдерів платіжних послуг, що емітують електронні гроші;

– передбачено порядок надання статусу електронних грошей у випадках, коли фінансовий інструмент одноцільового або обмеженого

використання у процесі розвитку перетворюється на інструмент багатоцільового чи універсального використання;

– закріплено коло емітентів електронних грошей, до яких віднесено Європейський центральний банк і національні центральні банки, коли вони не діють як грошово-кредитні регулятори і не виконують функцій суспільних регуляторів; держави – члени ЄС або їх регіональні та місцеві органи влади, коли вони не функціонують як суспільні регулятори; кредитні установи, діяльність яких полягає в отриманні депозитів або інших коштів, що підлягають сплаті, від населення й надання кредитів за власний рахунок, їх відділення; емітенти електронних грошей – юридичні особи, яким надано дозвіл на здійснення емісії електронних грошей, їх відділення; поштові відділення, яким національним законодавством дозволено випуск електронних грошей [114].

Порівняння норм Директиви 2000/46/ЄС з нормами Директиви 2009/110/ЄС дозволяє констатувати, що основними змінами, які були внесені в правове регулювання обігу електронних грошей на території країн ЄС були: зниження вимоги щодо уставного капіталу установ, що емітують електронні гроші, з 1 млн євро до 350 тис.; вимоги до капіталу було замінено на нові вимоги розрахунків з урахуванням характеру діяльності установ, що випускають електронні гроші, та структури ризиків; розширено діяльність, що здійснюють установи, які емітують електронні гроші (крім випуску електронних грошей та надання послуг, безпосередньо пов'язаних з випуском електронних грошей, надано можливість надавати платіжні послуги, видавати кредити в межах платіжних послуг, що надаються (за умови, що вони видаються не з коштів, що були залучені в обмін на електронні гроші), експлуатувати платіжні системи тощо); закріплено право користувачів безоплатно повернути грошові кошти в будь-який час за умов повного повернення електронних грошей; передбачено, що емітент електронних грошей в змозі стягувати комісійні відповідно до вартості операції у випадку, якщо

емітент передбачив це у договорі з користувачем. За визначенням В.С. Аксьонова, Н.В. Захарової, положення Директиви 2009/110/ЄС були розроблені відповідно до норм Директиви 2007/64/ЄС і створили підґрунтя для забезпечення доступу на ринок новим гравцям, ефективного конкурентного середовища для всіх учасників з метою запровадження новацій на платіжному ринку [169, с. 115].

Таким чином, становлення фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей в країнах ЄС здійснювалося за такими етапами:

з 1994 по 1999 роки – сформована загальна концепція електронних грошей, що передбачала необхідність встановлення монополії банків та інших кредитних організацій на емісію та обіг електронних грошей; підготовка теоретичної бази для розроблення та прийняття відповідного законодавства;

з 2000 по 2008 роки – дія норм Директиви 2000/46/ЄС, якою врегульовувалися емісія та обіг електронних грошей, нормативно закріплювалося поняття електронних грошей як «вартості, що зберігається» і являло собою особливий вид цивільних (речових) прав; встановлювалися вимоги до установ у сфері обігу електронних грошей (порядок ліцензування, отримання єропаспорту, вимоги щодо суми мінімального капіталу, розміру мінімальних та постійних власних коштів та лімітації технічних засобів, призначених для зберігання та обліку електронних грошей); закріплювався порядок пруденціального нагляду та принципи національного контролю щодо запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей; визначався порядок переведення в готівку електронних грошей;

2009 рік – сьогодні – дія норм Директиви 2009/110/ЄС, якою розширено коло організацій, що відповідали визначенню «установи в сфері обігу електронних грошей», шляхом віднесення до них небанківських установ, яким надавалися права емітувати електронні гроші на непрофесійній основі, надавати фінансові та нефінансові послуги,

безпосередньо пов'язані з випуском електронних грошей, тобто скасовано монополію банків та інших кредитних установ на емісію електронних грошей; зниження рівня вимог до установ в сфері обігу електронних грошей; розширено діяльність, що здійснюють установи, які емітують електронні гроші (можливість надавати платіжні послуги, видавати кредити в межах платіжних послуг, що надаються, експлуатувати платіжні системи тощо).

Досвід фінансово-правового регулювання емісії та обігу електронних грошей в ЄС свідчить, що занадто жорсткі методи фінансово-правового регулювання, які закріплюють вимоги до емітентів електронних грошей, стають перешкодою для подальшого розвитку всієї системи електронних платежів, внаслідок чого при визначенні вимог до установ в сфері обігу електронних грошей необхідно застосовувати збалансований підхід, що враховує як публічно-правові, так і приватні інтереси всіх учасників обігу електронних грошей.

Норми Директиви 2009/110/ЄС, як і норми Директиви 2000/46/ЄС, також підлягали обов'язковій імплементації в національне законодавство країн, що входили до ЄС, до квітня 2011 р., але за рішенням національних органів країн ряд положень Директиви 2009/110/ЄС могли не імплементуватися в національні законодавства країн ЄС. Так, положення вищевказаної Директиви не застосовувалися для організацій, які формально займалися випуском електронних грошей, номінальна вартість яких не перевищувала 6 млн євро; у випадках, коли випущені раніше електронні гроші приймалися попередньо обмеженою кількістю підприємств; у разі чіткого територіального розташування емітента; при наявності договірних взаємовідносин емітента з підприємствами, що приймали електронні гроші.

Великобританія знову стала першою країною, яка змінила норми національного законодавства відповідно до нової Директиви, прийнявши Положення про електронні гроші (The Electronic Money Regulations),

норми якого було розроблено за зразком Директиви 2009/110/ЕС, з урахуванням певних особливостей національного законодавства: електронними грошима було визначено грошову суму, що зберігається в електронному вигляді (у тому числі на магнітному носії), яка представлена у вигляді вимоги до емітента електронних грошей, що випускає (емітує) електронні гроші при отриманні (надходженні) коштів на рахунок для цілей проведення платіжних транзакцій, та приймається іншими, ніж емітент, особами (установами); до електронних грошей належали гроші, засновані на картах, та електронні гроші на базі комп'ютерних мереж; не належать до електронних грошей: а) сума, що зберігалася на інструментах, що можуть бути використані для придбання товарів та послуг лише в приміщеннях емітента електронних грошей, або в силу торгової угоди з емітентом електронних грошей, або всередині обмеженої мережі провайдерів послуг, або для придбання обмеженого кола товарів чи послуг; б) грошова сума, яка використовувалася для проведення платіжних транзакцій, що здійснюються будь-якими засобами комунікації чи інформаційними пристроями, де придбані товари або послуги доставлені і повинні бути використані шляхом засобів комунікації, цифрових чи інформаційних пристроїв; емітентами електронних грошей могли бути уповноважені установи електронних грошей та їх філіали в державах Єдиного економічного простору, малі установи електронних грошей, агенти цих установ, кредитні установи, обмежені поштові відділення, Банк Англії, Європейський центральний банк (коли вони не діють як органи валютного контролю чи іншого державні органи), державні відомства та місцеві органи влади, які функціонують як суспільні регулятори, кредитні спілки, муніципальні банки, Національний банк заощаджень тощо [186].

В інших країнах також відбулася імплементація національного законодавства відповідно до вимог Директиви 2009/110/ЕС і на сучасному етапі в усіх країнах ЄС цей процес завершився. Норми національного законодавства було прийнято або відповідно до вказаної Директиви, або

встановлювалися більш жорсткіші, ніж передбачені Директивою 2009/110/ЄС, вимоги до установ у сфері обігу електронних грошей: збільшено вимоги до мінімального розміру капіталу емітентів електронних грошей, зменшено максимальний розмір електронного гаманця, встановлено обмеження з інвестування, встановлено вимоги з ідентифікації власника електронного гаманця; право випуску електронних грошей було надано виключно банкам та кредитним організаціям (Австрія, Німеччина, Іспанія, Португалія); встановлено заборону на спрощений режим функціонування емітентів електронних грошей (Італія, Литва); посилені вимоги до пруденціального регулювання (Греція, Швеція).

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що правове регулювання обігу електронних грошей в країнах ЄС містить чіткі та зрозумілі вимоги щодо обігу електронних грошей, забезпечує можливість функціонування електронних грошей, що вже існують на ринку, створює правові передумови для створення в майбутньому нових видів електронних грошей, не перешкоджає впровадженню нових технологічних інновацій. На сучасному етапі основними тенденціями фінансово-правового регулювання емісії та обігу електронних грошей в ЄС є: уніфікація категоріального апарату (єдиний підхід до визначення електронних грошей); 2) запровадження спрощеного режиму функціонування емітентів електронних грошей (уніфікація видання ліцензій та закріплення заявочного характеру використання спрощеного режиму); 3) лібералізація вимог, що встановлюються для емітентів електронних грошей (дозвіл небанківським установам здійснювати емісію електронних грошей, зменшення вимог до мінімального уставного капіталу).

Крім країн ЄС, активним гравцем на ринку електронних грошей виступає США. Необхідно відзначити, що в США питання регулювання електронних грошей було порушено набагато пізніше, ніж у ЄС, – ще в 1994 р. воно перебувало на стадії «роздумів». Проте в 1998 р. компанії American Express, Discover та Morgan Stanley звинуватили корпорацію

Microsoft, асоціацію Visa та MasterCard (які об'єднували 8500 банків) у порушенні антимонопольного законодавства США – монополізації 75% американського ринку та пригніченні конкуренції. Звинувачення полягали в тому, що Visa та MasterCard забороняли банкам, що входили в їх систему, випускати карти American Express або Discover, а також рішення за важливими питаннями платіжних систем приймалися банками, що мали фінансові інтереси в Visa та MasterCard (якщо платіжними системами володіє одна група великих банків, то конкуренція відсутня). При цьому особлива увага була приділена тому, що штучно стримувалося запровадження інновацій у банківській галузі. Так, генеральний прокурор США Рино вказав, що банки-власники не дозволяли системам конкурувати в розробці нових продуктів та послуг, а Visa та MasterCard перешкоджали появі смарт-карт, які могли б забезпечити безпеку транзакцій через мережу Інтернет. 9 жовтня 2000 року федеральний суд США встановив, що асоціації Visa та MasterCard повинні дозволити своїм банкам-учасникам емітувати кредитні картки сторонніх систем, створивши тим самим сприятливі умови розповсюдження American Express та Discover [169, с. 26]. Зазначене судове рішення створило прецедент, який дав поштовх розвитку емісії та обігу електронних грошей у США.

На сучасному етапі регулювання емісії та обігу електронних грошей в США здійснюється на двох рівнях – федеральному та штатному, а на обіг таких грошей розповсюджуються існуючі правила для банківських та платіжних систем.

На федеральному рівні обіг електронних грошей в США регулюються «Правилами про електронний переказ коштів» 1996 р. (Electronic Funds Transfers (Regulation E)), які застосовуються для регулювання діяльності банків та небанківських організацій, що надають електронні платіжні послуги [187]. У зазначених Правилах закріплюються визначення пристрою доступу, що може застосовуватися до електронних грошей (карти, коду та інших способів доступу до рахунку користувача

або будь-якої комбінації з них, яка може використовуватися для переказу електронних коштів); підстави захисту прав та інтересів користувачів; основні права та обов'язки користувачів та фінансових установ, що емітують електронні гроші, при вдосконаленні електронних операцій за рахунками користувачів; правила випуску пристроїв допуску, проведення операцій та вирішення спірних ситуацій з користувачами; мови та строки надання інформації користувачам про використання пристроїв допуску та проведені операції; порядок внесення грошових коштів на рахунок [187].

Також на федеральному рівні суспільні відносини сфері обігу електронних грошей регулюються Законом «Про уніфікацію грошових послуг», прийнятим 2000 р. (Uniform Money Services Act) [188], у якому закріплюються визначення поняття «електронні гроші» з урахуванням того, що певні провайдери платіжних послуг використовують форму вартості, яка не є такою, що викупається безпосередньо в грошах, але слугує як засіб обміну і є джерелом ризику для споживача внаслідок неплатоспроможності провайдера; визначення поняття «вартість що зберігається» як засіб обміну, що викупається або не викупається грошами, що може передаватися (слугувати засобом обміну); віднесення до електронних грошей призових очок, ваучерів, купонів тощо; положення, згідно з яким електронні гроші розглядаються як грошовий переказ (подібний до традиційних послуг з переказу грошей, наприклад, телеграфних переказів, або продажу платіжних інструментів, наприклад, дорожніх чеків); визначення емітентів електронних грошей як грошових відправників (організацій, що здійснюють грошові перекази), якими можуть бути не лише банки, але й інші небанківські фінансові інститути та недепозитні провайдери платіжних послуг; те, що для емісії електронних грошей не потрібно отримувати ніякої ліцензії, емісія електронних грошей підпадає під поняття грошових переводів, діяльність з їх погашення – як операції з переведення в готівку чеків, а карти з вартістю, що зберігається, та електронні гаманці розглядаються як борги їх емітента, а не депозити,

що дозволяє небанківським організаціям випускати ці інструменти без отримання ліцензії; вимоги до ліцензування організацій грошових послуг та їх уповноважених агентів, а також до проведення в них щорічних планових та позапланових перевірок (позапланові перевірки можуть проводитися в будь-який час, якщо у контролюючого органа є підстави вважати, що організація, яка отримала ліцензію, та її уповноважені агенти проводять недобросовісну або неякісну діяльність чи порушують положення цього Закону); право контролюючого органу запобігти незаконному використанню отриманих коштів від споживачів, які необхідно направити на виконання зобов'язань перед ними [188].

Правознавці наголошують, що згідно з цим нормативним актом, розширюється визначення традиційних грошей, оскільки завдяки мікročіповій технології стало можливим здійснювати обмін на вартість, яка не є грошима в традиційному уявленні, оскільки окремі провайдери платіжних послуг використовують форму вартості, що безпосередньо не відшкодовується в грошах, але при цьому слугує в якості засобу обміну та є джерелом ризику при використанні у випадку неплатоспроможності провайдера [169, с. 117; 16, с. 307]. Дійсно, Закон США «Про уніфікацію грошових послуг» надає нове визначення поняттю «грошова вартість» як засобу обміну, яке може бути відшкодовано в грошах на вимогу користувача або не підлягає відшкодуванню, тобто охоплює електронні гроші [188].

В окремих штатах США, які не прийняли Закон «Про уніфікацію грошових послуг», до регулювання обігу електронних грошей застосовується банківське законодавство, відповідно до якого: у випадку, якщо провайдер платіжних послуг пропонує різновид електронних грошей, пов'язаних з банківським рахунком, то цей вид діяльності розглядається як банківська і регулюється відповідним законодавством; на емітентів карт з вартістю, що зберігається, розповсюджується дія законів про грошові переводи; до різновидів електронних грошей віднесені грошові перекази;

установи, що емітують електронні гроші, повинні розробляти правила внутрішнього контролю з метою ідентифікації клієнтів, відслідковування підозрілих операцій і за необхідності перевіряти отримані від клієнтів відомостей, а також направляти до уповноваженого органу інформацію про операції вище 10000 доларів [16, с. 309].

Фінансово-правове регулювання емісії та обігу електронних грошей в США відрізняється від аналогічного регулювання в ЄС, насамперед, визначенням електронних грошей. На федеральному рівні в США електронні гроші визначаються як особливий об'єкт речових прав (гроші в особливій формі) і формулюється як «вартість, що зберігається» (як і в ЄС), а на рівні штатів, які не прийняли Закон США «Про уніфікацію грошових послуг», електронні гроші визначаються як засіб обміну, що погашається чи не погашається грошима і зберігається в електронному вигляді.

Електронні гроші в Австралії вперше з'явилися в 1997 р., коли Банк Прогресу Австралії разом з Банком Святого Георгія розпочав випускати DigiCash (виражалися в австралійських доларах), якими могли користуватися виключно їхні клієнти, що мали рахунки у цих банках [189]. З часом в законодавство Австралії (в Положення про платіжні системи (Payment Systems (Regulation) Act) 1998 р. та Закон про банківську діяльність (Banking Act) 1959 р.) були внесені відповідні зміни, завдяки яким стало можливим використання багатофункціональних смарт-карт (як контактних, так і безконтактних) на базі електронного гаманця для оплати товарів та послуг в закритих системах. Для підтримання безпеки розрахунків було створено Раду платіжної системи резервного банку Австралії (Payment System Board of the Reserve Bank of Australia), яка проводить політику забезпечення розвитку і введення нових технологічних підходів, контролює введення нових фінансових продуктів; для захисту споживачів створено Австралійську комісію з безпеки та інвестицій (ASIC), що слідкує за дотриманням законодавства про захист споживачів у

Австралії у сфері обігу електронних грошей і для цього розробила рекомендаційний документ – Добровільний кодекс поведінки, яким регулюється укладення угод з використанням карт та PIN-кодів, включаючи картки з вартістю, що зберігається, та інші нові продукти електронного платежу [189].

У країнах пострадянського простору правове регулювання обігу електронних грошей розпочало свій розвиток набагато пізніше, ніж в зарубіжних країнах через ряд економічних та технологічних факторів.

Казахстан був однією з перших країн – колишніх республік СРСР, який зіштовхнувся з необхідністю нормативного регулювання обігу електронних грошей, що обумовлювалося, насамперед, близькістю країн азійського регіону, у яких на той час електронні гроші були широко розповсюджені й набули нормативного врегулювання. У 1998 р. в цій країні було прийнято Закон «Про платежі та переводи грошей», у якому надавалося визначення електронних грошей як безумовних та безвідзивних грошових зобов'язань емітента електронних грошей, що зберігаються в електронній формі та приймаються як засіб платежу в системі електронних грошей іншими учасниками системи; закріплювалося право на емісію електронних грошей за банками другого рівня та обов'язок емітентів приймати до погашення випущені ними електронні гроші або обмінювати їх на реальні гроші за номінальною вартістю шляхом видання електронних грошей або перерахунку їх на банківський рахунок на вимогу власника електронних грошей; передбачалася можливість участі в системах електронних грошей приватних небанківських організацій (юридичних осіб) як агентів емітентів або операторів системи на підставі укладених емітентами електронних грошей договорів, тобто приватні організації можуть займатися розповсюдженням (купівлею-продажем) електронних грошей, випущених в обіг банками-емітентами, обслуговуванням операторів з їх використанням; встановлювалося, що випуск електронних грошей, здійснюється емітентом в межах коштів, попередньо отриманих

від власника електронних грошей; закріплювався обов'язок емітента ідентифікувати особистість власника електронних грошей у випадку випуску електронних грошей на суму, що перевищує 100 місячних розрахункових показників (МРП), та заборону на продаж електронних грошей на суму, що перевищує 500 МРП [190].

В Російській Федерації (надалі – РФ), незважаючи на те, що на території країни обіг електронних грошей відбувався, фінансово-правове регулювання такого обігу вперше з'явилося лише в 2011 р., із прийняттям Федерального Закону РФ «Про національну платіжну систему», а до того всі операції з електронними грошима врегульовувалися на підставі норм цивільного законодавства – електронні гроші розглядалися як грошові зобов'язання, що виникають у кредитній організації, яка має відповідну ліцензію Центрального банку РФ, з метою погашення вимог юридичних та/чи фізичних осіб з оплати товарів, послуг, і існують в електронній формі. З розвитком інформаційних технологій та впровадженням розрахунків через мережу Інтернет, норми цивільного законодавства вже не могли впоратися з функцією фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей, тому Центральним банком РФ було прийнято «Положення про емісію банківських карт» № 266-П від 24.12.2004, у якому надавалося визначення передплаченої банківської картки як банківської картки (з магнітною смугою, картки з мікропроцесором, скетч-картки, картки в електронному вигляді тощо), призначеної для здійснення її утримувачем операцій, розрахунки за якими здійснюються кредитною організацією – емітентом від власного імені, що засвідчує право вимоги утримувачем передплаченої картки до кредитної організації – емітента з оплати товарів або видачі готівкових коштів [191]. Проте прийняття зазначеного Положення не вирішувало проблем, що виникали при обігу електронних грошей і створювали переваги для банків, тому 29.09.2011 було прийнято Федеральний закон РФ «Про національну платіжну систему», у якому на законодавчому рівні було закріплено поняття

електронних грошових коштів як грошових коштів, які попередньо надані однією особою (особою, що надала грошові кошти) іншій особі, що враховує інформацію про розмір наданих грошових коштів без відкриття банківського рахунку (зобов'язаній особі), для використання грошових зобов'язань особи, що надала грошові кошти, перед третіми особами, і відносно яких особа, що надала грошові кошти, має право передавати розпорядження виключно з використанням електронних засобів платежу; поняття платіжної послуги, де серед засобів надання послуги відзначено облік грошових коштів на користь їх одержувача без відкриття банківського рахунку при переказі електронних грошових коштів; перелік електронних засобів платежу, які не належать до електронних грошей (грошові кошти, отримані організаціями, що здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, клірингову діяльність та діяльність з управління інвестиційними фондами, пайовими інвестиційними фондами та недержавними пенсійними фондами, облік інформації про розмір наданих грошових коштів без відкриття банківського рахунку відповідно до законодавства, що регулює діяльність вказаних організацій; обов'язок для операторів електронних грошей стати кредитними організаціями або небанківськими кредитними організаціями з правом на переказ грошових коштів без відкриття банківських рахунків і пов'язаних з ними інших банківських операцій, для чого необхідно придбати ліцензії Банку Росії; види електронних гаманців фізичних осіб (для фізичних осіб: персоніфіковані; неперсоніфіковані (до 15 тис. рублів, при цьому загальна сума електронних грошових коштів, що переказуються, не повинна перевищувати 40 тис. руб); для юридичних осіб та індивідуальних підприємців – корпоративні (до 100 тис. рублів); правове регулювання використання електронних засобів платежу; право кредитора не приймати електронні гроші та відмовитися від виконання зобов'язань в них [260].

У Білорусії обіг електронних грошей регулюється Банківським кодексом [192], Правилами здійснення операцій з електронними грошима,

затвердженими постановою Правління національного банку Республіки Білорусь від 26.11.2003 № 201 [193], а також локальними нормативними актами емітентів електронних грошей, відповідно до яких електронними грошима визнаються одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, які випущені в обіг в обмін на готівкові або безготівкові грошові кошти, що приймаються як засіб платежу при здійсненні розрахунків як з особою, що випустила в обіг зазначені одиниці вартості, так і з іншими юридичними та фізичними особами, та виражають суму зобов'язань цієї особи з повернення грошових коштів будь-якій фізичній або юридичній особі при пред'явленні цих одиниць вартості; емісія, розповсюдження, використання, погашення електронних грошей здійснюється виключно банками та небанківськими кредитними організаціями Республіки Білорусь, що прийняли безумовне та безвідкличне зобов'язання з погашення електронних грошей; електронні гроші, емітовані банками, можуть бути номіновані в білоруських рублях чи іноземній валюті; утримувачам електронних грошей (якими можуть бути фізичні та юридичні особи) надано гарантії погашення електронних грошей за першою вимогою; максимальна вартість електронних грошей на одному пристрої не може перевищувати 200 євро [193].

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що в світі склалося дві моделі фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей, які різняться залежно від визначення електронних грошей. У одних країнах до електронних грошей підходять як до особливого об'єкта цивільних речових прав (гроші в особливій формі), а їх визначення формулюється за допомогою поняття «вартість, що зберігається» (Японія, Сінгапур, Китай, Тайвань, США на федеральному рівні, Казахстан, РФ, Білорусія тощо). У цих країнах фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей носить нормативний характер і характеризується наявністю законодавчо встановлених вимог щодо емітентів електронних грошей, їх ліцензування, суми мінімального капіталу, розміру мінімальних та постійних власних

коштів та лімітації технічних засобів, призначених для зберігання та обліку електронних грошей тощо. У інших країнах електронні гроші визначаються як засіб обміну, що погашається чи не погашається грошима і зберігається в електронному вигляді (Корея, окремі штати США, Австралія). У цих країнах фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей має рекомендаційний характер і включає пруденціальний нагляд за емітентами електронних грошей, нагляд за звітністю емітентів, агентів операцій з використанням електронних грошей, контроль за дотриманням вимог про розкриття ними інформації за операціями з використанням електронних грошей тощо.

На сучасному етапі в світі сформувався підхід, згідно з яким до основних методів фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей належать: 1) державна реєстрація та ліцензування емітентів електронних грошей; 2) встановлення вимог до суми мінімального капіталу, розміру мінімальних та постійних власних коштів та лімітації технічних засобів, призначених для зберігання та обліку електронних грошей, формування резервів емітентами електронних грошей; 3) закріплення пруденціального нагляду та контролю за діяльністю учасників операцій з використанням електронних грошей; 4) встановлення відповідальності за порушення фінансового законодавства щодо емісії та обігу електронних грошей.

2.2 Становлення та розвиток правового регулювання обігу електронних грошей в Україні

Нормативне регулювання обігу електронних грошей в Україні протягом тривалого часу майже не розроблялося, за винятком поодиноких нормативних актів, норми яких створювали підґрунтя для обігу електронних грошей на території України. Одним з перших таких актів

було Розпорядження Президента України «Про систему електронного грошового обігу в Україні» від 30.04.1992 № 79, у якому передбачалося, що з метою забезпечення переходу до сучасних методів здійснення кредитно-фінансових операцій, поліпшення системи обігу грошей та захисту економічних інтересів України необхідно розробити Державну програму створення системи електронного грошового обігу в Україні, замовником якої визнано Національний банк України, а розробником – Академію технологічних наук України за участю зацікавлених державних органів [194].

11.06.1994 Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову № 390, якою передбачалося впровадження електронних систем контролю та управління товарно-грошовим обігом [195], відповідно до якої Національним банком України було розроблено Концепцію системи електронних розрахунків за товари та послуги в Україні, затверджену Постановою його правління 18.07.1994 [196]. На підставі цієї Концепції 28.01.1997 було прийнято Постанову Національного банку України «Про впровадження в Україні Національної системи масових електронних платежів» № 18, у якій передбачалося регулювання реалізації на території України системи масових електронних платежів із застосуванням платіжних карток [197].

20.05.1999 було прийнято Закон України «Про національний банк України» № 679-XIV, у ст. 7 якого передбачалося, що до функцій Національного банку України належить визначення напрямів розвитку сучасних електронних банківських технологій, створення та забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування й розвитку створених ним платіжних та облікових систем, контроль за створеними платіжними інструментами систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації [198]; а у ст. 40 зазначалося, що Національний банк України встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному

обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків [198]; 07.12.2000 набув чинності Закон України «Про банки і банківську діяльність» від № 2121-III, у ст. 51 якого зазначалося, що безготівкові розрахунки проводяться на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді [199]; 12.07.2001 був прийнятий Закон України «Про державне регулювання ринків фінансових послуг» від № 2664-III, у ст. 4 якого вказувалося, що фінансовими послугами є випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків (у тому числі випуск електронних грошей) [200].

Тобто в той час як в зарубіжних країнах протягом двох десятиріч розвивалося фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей, в Україні лише створювалося нормативне підґрунтя для запровадження емісії та обігу електронних грошей і навіть не робилося спроб щодо розроблення спеціальних нормативних актів, які б врегульовували такі правовідносини, у той час як з початку 2000-х років на її території розпочали активне функціонування такі оператори електронних грошей як WebMoney Transfer, Limonex, UkrMoney, Яндекс.Деньги та інші. За аналітичними підрахунками (офіційні статистичні дані відсутні) ринок електронних грошей в Україні в 2003 р. складав 308,64 млн грн, а в 2005 р. – 1,85 млрд грн.

Відсутність нормативного регулювання емісії та обігу електронних грошей в Україні породжувала масу правових проблем, оскільки функціонування операторів електронних грошей в умовах правової невизначеності надавало їм можливість до зловживань, створення схем податкової оптимізації, що межували з ухиленням від сплати податків, дозволяли використовувати грошові кошти в незаконних угодах, а інших учасників фінансового ринку з обігу електронних грошей ставили у

невигідне становище, оскільки держава не забезпечувала їм надійного захисту і т.ін.

Представники WebMoney Transfer, щоб якнайдовше закріпити стан правової невизначеності електронних грошей в Україні, публічно переконували українське суспільство, що електронні гроші є технологією передачі зобов'язань, яка врегульовується нормами Цивільного кодексу України (надалі – ЦК України), тому додаткового регулювання не вимагає [201].

Дійсно, ст. 190, ч. 1 ст. 509, п. 1 ч. 1 ст. 512, ч. 3 ст. 656 ЦК України передбачає загальні положення щодо зобов'язань (їх поняття та види, порядок та підстави заміни кредитора і т.ін.). Так, відповідно до ч. 1 ст. 509 ЦК України, зобов'язанням є правовідношення, у якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [202]; згідно зі ст. 512 цього ж нормативного акта, кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок: 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги); 2) правонаступництва; 3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем); 4) виконання обов'язку боржника третьою особою [202]. Отже, якщо підходити до електронних грошей як до зобов'язань їх емітента, то можна говорити, що норми цивільного законодавства врегульовують їх обіг. Проте за такого підходу залишається забагато правових прогалин: відсутній порядок випуску електронних грошей, що дозволяє їх емітентам випускати такі гроші без відповідного забезпечення; анонімність та відсутність відповідних обмежень дозволить користувачам шляхом використання електронних грошей здійснювати сумнівні платіжні операції, оплата послуг електронними грошима дозволяє уникати оподаткування тощо.

Таким чином, визначення електронних грошей як зобов'язань та врегулювання їх обігу виключно нормами ЦК України не враховує багатьох особливостей фінансово-правової природи електронних грошей. Позицію, відповідно до якої електронні гроші визначаються як зобов'язання, вигідне для емітентів електронних грошей, оскільки дозволяє їм здійснювати випуск електронних грошей поза державним і банківським контролем, у той час як підхід до електронних грошей як до форми грошей та відповідне їх регулювання обмежило б їх повноваження з емісії та обігу таких грошей.

Виходячи з цього, констатуємо, що обіг електронних грошей в Україні потребував нормативного регулювання. У зарубіжних країнах, як зазначалося раніше, нормативне забезпечення емісії та обігу електронних грошей розпочалося ще на початку 90-х років, а в Україні вони функціонували стихійно, поза державним та банківським регулюванням і лише 25.06.2008 було прийнято Постанову Національного банку України № 178, якою затверджувалося Положення про електронні гроші в Україні [203]. У цьому Положенні передбачалося, що випуск електронних грошей в Україні мали право здійснювати лише банки; банки мали право здійснювати випуск електронних грошей, виражених лише в гривнях, за винятком випуску наперед оплачених платіжних карток; банк-емітент зобов'язаний був забезпечити, щоб сума випущених ним електронних грошей не перевищувала суму готівкових або безготівкових коштів, отриманих від фізичних та юридичних осіб під час здійснення випуску електронних грошей; банк-емітент зобов'язаний був здійснювати погашення випущених ним електронних грошей на вимогу пред'явника; користувачі (фізичні особи) мали право використовувати електронні гроші банків-емітентів для оплати товарів і послуг торговців, а також переказів електронних грошей іншим користувачам; торговці (zareєстровані відповідно до законодавства України суб'єкти господарювання) на підставі договору, укладеного з банком-емітентом або уповноваженою ним особою,

мають право приймати від користувачів електронні гроші як засіб платежу за товари або послуги; сума електронних грошей на одному електронному пристрої, що перебуває у розпорядженні користувача, та сума однієї транзакції в системах електронних грошей згідно з методикою застосування VII Спеціальної рекомендації FATF обмежувалася сумою 5000 гривень; фізичні та юридичні особи, які не є банками, не мали права приймати електронні гроші в обмін на готівкові або безготівкові кошти, за винятком укладення юридичними особами договору з банком-емітентом про розповсюдження електронних грошей; банк-емітент мав право самостійно забезпечувати функціонування системи електронних грошей, а також укладати договори з юридичними особами про виконання ними операційних або інших допоміжних функцій в системах електронних грошей; банк-емітент зобов'язаний був забезпечити запровадження в системі електронних грошей організаційних, процедурних заходів та використання технічних засобів з метою виявлення, а також запобігання, перешкоджання та протидії шахрайству; банк-емітент зобов'язаний був узгоджувати з Національним банком України правила системи електронних грошей, повідомляти про початок випуску електронних грошей і надавати звітність і т.ін. [203].

Таким чином, норми Положення про електронні гроші в Україні № 178 було розроблено відповідно до норм Директиви 2000/46/ЕС з такими обмеженнями: емісію грошей могли здійснювати виключно банки; банки могли здійснювати випуск грошей виключно в гривнях; сума електронних грошей на одному електронному пристрої, що перебувала в розпорядженні користувача, та сума однієї транзакції в системах електронних грошей обмежувалася 5000 гривень.

Жорсткі умови зазначеного Положення призвели до незадоволення з боку емітентів електронних грошей. Була зроблена спроба оскаржити зазначену постанову – 14.10.2009 ТОВ «Гепард» подало позов до окружного адміністративного суду м. Києва щодо визнання незаконною

Постанови Національного банку України від 25.06.2008 № 178 «Про затвердження положення про електронні гроші» (справа окружного адміністративного суду м. Києва № 2а-9328/09/2670) [204].

Позивач вважав, що визначення Положенням № 178 підстав та умов застосування електронних грошей не є конкретним, що дозволяє припустити поширення його дії не лише на банки, які емітують пластикові картки, а й на інших юридичних осіб, які використовують пластикові картки, на яких зберігається інформація про оплачений товар і за таких обставин вважав зазначене Положення незаконним. Для обґрунтування власних вимог позивач зазначав, що в п. 1.2 Положення № 178 електронні гроші визначені як одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовим зобов'язанням емітента; електронний пристрій визначений як чип, що міститься на пластиковій картці або на іншому носії, пам'ять комп'ютера тощо, які використовуються для зберігання утримувачами електронних грошей. На думку позивача, за змістом цих термінів, якщо на електронному чіпі пластикової картки зберігається інформація про одиницю вартості, наприклад, товару, і ця картка використовується під час виконання цивільних, господарських зобов'язань, то ця картка є електронним пристроєм, за допомогою якого використовуються електронні гроші, і, відповідно, діяльність осіб пов'язана з використанням електронних грошей. Таким чином, на його думку, будь-який емітент пластикової картки, на якій зазначається одиниця вартості, зобов'язаний виконувати вимоги Положення. ТОВ «Гепард» вказував, що за змістом Положення він позбавлений можливості емітувати пластикові картки для реалізації своїх нафтопродуктів та не може здійснювати господарську діяльність шляхом відпуску нафтопродуктів з використанням пластикових карток, оскільки емітувати пластикові картки можуть лише банки. Для обґрунтування своєї правової позиції позивач посилався на ст. ст. 8, 92 Конституції України [205], ст. 6 Господарського Кодексу України [206],

які гарантують свободу підприємницької діяльності, а також на п. 1 ч. 1 ст. 7, ст. 40 Закону України «Про Національний банк України» [198], згідно з якими на Національний банк України покладено повноваження з встановлення правил, форм і стандартів розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в електронному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координація організації розрахунків. Позивач вважав, що зазначене повноваження повинне реалізуватися з урахуванням змісту поняття «банківський платіжний інструмент», визначене у ст. 2 Закону України «Про банки та банківську діяльність». Використання у визначеннях «електронні гроші» та «електронний пристрій» поняття одиниці вартості, на думку позивача, свідчило про поширення дії Положення на товарні картки, що порушувало компетенцію Національного банку України, який не мав повноважень регулювати відносини з використанням товарних карток [204].

Проаналізувавши матеріали справи та пояснення представників сторін, суд дійшов висновку про те, що позовні вимоги є необґрунтованими та не підлягають задоволенню з таких підстав: відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» до функцій Національного банку України належать визначення напрямів розвитку сучасних електронних банківських технологій, створення, координування та контроль за створенням електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації; згідно зі ст. 40 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків; відповідно до ст. 56 цього ж Закону

Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб [198]. Нормативно-правові акти Національного банку видаються у формі постанов Правління Національного банку, а також інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління Національного банку; згідно зі змістом Положення про електронні гроші в Україні метою його є регулювання діяльності, пов'язаної з випуском електронних грошей в Україні, та запровадження моніторингу за такою діяльністю. Внаслідок цього, суд дійшов висновку, що Положення про електронні гроші в Україні прийняте Національним банком України в межах своїх повноважень, визначених законодавством, і жодних підстав для висновку про порушення відповідачем компетенції при прийнятті оскаржуваної постанови немає [204].

Також не погодився суд з аргументом позивача про те, що затвердженням Положення про електронні гроші в Україні відповідач порушив правові засади і гарантії підприємництва, зокрема, свободу підприємницької діяльності та вільний рух капіталів, товарів та послуг (ст. ст. 8, 92 Конституції України [205], ст. 6 Господарського кодексу України [206]), оскільки виконання Національним банком України як органом державної влади покладених на нього повноважень з координування та контролю за створенням електронних платіжних засобів не може розумітися як обмеження свободи підприємницької діяльності, оскільки сама по собі підприємницька діяльність здійснюється на умовах (враховуючи обмеження), передбачених законодавством [204].

Крім цього, суд не знайшов підстав для обґрунтування незаконності Положення, зокрема, в частині визначення термінів «електронні гроші» та «електронний пристрій», оскільки вказані терміни достатньо чітко окреслюють коло відносин, що ними визначаються. Зокрема, термін

«електронні гроші» (одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовим зобов'язанням емітента) відтворює визначення, що міститься у п. 3 ст. 1 Директиви ЄС 2000/46/ЄС про відкриття і ведення діяльності установ-емітентів електронних грошей, а також здійснення розумного нагляду за цією діяльністю. Згідно з указаним пунктом електронні гроші визначені як грошова вартість, яка є вимогою до емітента і яка: 1) зберігається на електронному пристрої; 2) емітується під час отримання грошових коштів у вартісному розмірі не меншому, ніж емітована грошова вартість; 3) приймається як засіб платежу підприємствами, іншими, ніж емітент. Таким чином, за визначенням суду, дія Положення про електронні гроші розповсюджується виключно на ті засоби розрахунку, що підпадають під визначення електронних грошей (усіх перерахованих критеріїв) і не розповсюджуються на ті засоби розрахунку, які під це визначення не підпадають. Із зазначеного суд також зробив висновок, що такий засіб розрахунку як пластикова картка підпадає під дію Положення виключно у випадку, якщо пластикова картка відповідає всім перерахованим критеріям електронних грошей, тоді як будь-яка пластикова картка не може автоматично підпадати під його дію. Зокрема, обов'язковою умовою віднесення платіжних карток до електронних грошей є можливість їх прийняття як засобу платежу іншими особами, ніж емітент. За таких обставин будь-яких підстав для сумніву в достатній чіткості визначення терміну «електронні гроші», наведеному у п. 1.2 Положення про електронні гроші в Україні, у суду не виникло [204].

Провал оскарження Постанови Національного банку України № 178 у суді призвів до того, що частина операторів електронних грошей, що діяли на той час на території України, залишили фінансовий ринок України (наприклад, Яндекс.Деньги); частина втратила своїх партнерів на ринку (ПриватБанк припинив партнерські відносини з Limonex та UkrMoney), але ті, що залишилися, здійснювали емісію та обіг

електронних грошей, ігноруючи вимоги зазначеної Постанови. Так, комерційна структура, що підтримувала роботу системи WebMoney на території України, не вжила відповідних заходів щодо приведення своєї діяльності до норм чинного законодавства, внаслідок чого Міністерство фіскальної служби України висловило свою офіційну позицію відносно оператора платіжної системи WebMoney в Україні як негативну: «...діяльність зазначеного оператора в Україні у тому вигляді, в якому вона провадиться на території держави, не відповідає нормам чинного українського законодавства, зокрема, вимогам Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», а також низки підзаконних актів, що регламентують емісію, обіг та використання електронних грошей та подібних платіжних одиниць», і такою ця позиція залишається до сьогодні [207].

У межах плану заходів із детінізації економіки та виявлення незаконних оптимізацій Державна фіскальна служба України посилила контроль за діяльністю платіжних систем та в цілому за операціями із використанням електронних грошей і визнала, що електронні гаманці можуть використовуватися для податкової оптимізації, внаслідок чого органи Державної фіскальної служби України почали масово стягувати податок на додану вартість з партнерів WebMoney за купівлю Wbm, за оплату товарів та послуг (навіть за оплату за допомогою WebMoney мобільного зв'язку). Позиція Державної фіскальної служби України обумовила оскарження дій представників цієї служби в судах з метою визнання таких дій неправомірними та скасування наданих органами ДФСУ повідомлень-рішень.

Проте судова практика з вирішення подібних спорів виявила хиткість позиції Державної фіскальної служби України. Показовою в цьому аспекті є справа № 2а- 42453/09/2070 за адміністративним позовом ТОВ «УСМП-7» до Державної податкової інспекції в Жовтневому районі м. Харкова про визнання недійсним податкового повідомлення-рішення,

яким було нараховане ПДВ на операції з купівлі товару в електронному вигляді масиву електронних одиниць поповнення рахунку оператора WebMoney WMU (prepaid-продукції), розглянутої 03.11.2009. Харківський окружний адміністративний суд визнав нечинним та скасував податкове повідомлення – рішення вказаної податкової інспекції через те, що, на думку суду, операції з купівлі WMU за своєю сутністю є вираженим в електронному вигляді правом вимоги продавця до первинного дебітора (борговим зобов'язанням), операцією з уступки права вимоги боргу, а отже, не належать до операцій, які відповідно до пп. 3.2.5 Закону України «Про податок на додану вартість» обкладаються податком на додану вартість [208]. Ряд інших справ про визнання недійсним податкового повідомлення-рішення, яким було нараховано ПДВ на операції з купівлі-продажу товару в електронному вигляді масиву електронних одиниць поповнення рахунку оператора WebMoney WMU (prepaid-продукції), було вирішено судами аналогічно [209].

ТОВ «Українське Гарантійне Агентство», яке є емітентом WebMoney, звернулися до Державної фіскальної служби України з питанням визначити свою правову позицію відносно питань оподаткування податком на додану вартість операцій з торгівлі за грошові кошти або цінні папери борговими зобов'язаннями у вигляді електронного масиву електронних одиниць (WebMoney).

02.08.2010 Державна податкова адміністрація України своїм листом від року № 7565/6/16-1515-26, який було адресовано ТОВ «Українське Гарантійне Агентство», визначила свою правову позицію відносно поставленого питання й зазначила, що ТОВ «Українське Гарантійне Агентство» здійснює торгівлю за грошові кошти борговими зобов'язаннями, що згідно з абзацем другого пп. 3.2.5. п. 3.2. ст. 3 Закону про ПДВ не є об'єктом оподаткування податком та, у свою чергу, операція з подальшого продажу права вимоги особою, що придбала таке право вимоги у ТОВ «Українське Гарантійне Агентство», за ціною, не менше

ціни придбання такого права вимоги, згідно з пп. 3.2.5. п. 3.2. ст. 3 Закону про ПДВ також не є об'єктом оподаткування податком на додану вартість [210].

4 листопада 2010 року Правлінням Національного банку України було затверджено Постанову «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей» № 481 (надалі – Постанова № 481), у якій закріплювалися загальні положення, вимоги щодо здійснення випуску, використання, погашення електронних грошей, вимоги до емітента електронних грошей, порядок узгодження правил використання електронних грошей, порядок відкриття документа про узгодження правил використання електронних грошей та здійснення операцій з електронними грошима, випущеними емітентом-нерезидентом [211]. При цьому, відповідно до норм вказаної Постанови, випуск електронних грошей в Україні мають право здійснювати лише банки; емітенти мають право здійснювати випуск електронних грошей, виражених лише в гривнях; емітент зобов'язаний забезпечити, щоб сума випущених ним електронних грошей не перевищувала суми отриманих ним від користувачів та агентів (крім агента з поповнення) готівкових або безготівкових коштів та суми отриманих агентом з поповнення готівкових коштів, які мають бути перераховані емітенту; емітент зобов'язаний визначати суму електронних грошей на електронному пристрої, що перебуває в розпорядженні користувача, з урахуванням того, що сума електронних грошей на електронному пристрої, який не може поповнюватися, не повинна перевищувати 4000 гривень; сума електронних грошей на електронному пристрої, який може поповнюватися, не повинна перевищувати 14000 гривень; емітент або агент з поповнення має право приймати від користувачів кошти для поповнення електронними грошима наперед оплачених карток або електронних пристроїв, до яких дають доступ наперед оплачені картки; емітент зобов'язаний здійснювати

погашення випущених ним електронних грошей на вимогу пред'явника; емітент може здійснювати погашення електронних грошей, пред'явлених користувачами – фізичними особами, готівковими коштами через операційну касу або шляхом переказу на банківський рахунок пред'явника [211].

Крім цього, у Постанові № 481 закріплювалося, що банкам – членам/учасникам міжнародних платіжних систем, які здійснюють на території України операції з електронними грошима з використанням відповідної міжнародної платіжної системи, у тому числі електронними грошима, які містяться або до яких дають доступ наперед оплачені картки, подати до 01.04.2011 Національному банку України для узгодження правила здійснення таких операцій [211].

Таким чином, норми Положення про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей, затвердженого Постановою Національного банку України від 04.11.2010 № 481, було розроблено відповідно до норм Директиви 2009/110/ЕС з такими додатковими обмеженнями: емітенти мають право здійснювати випуск електронних грошей, виражених лише в гривнях; сума електронних грошей на електронному пристрої, який не може поповнюватися, не повинна перевищувати 4000 гривень; сума електронних грошей на електронному пристрої, що може поповнюватися, не повинна перевищувати 14000 гривень; емітенти електронних грошей повинні подати до Національного банку України правила здійснення операцій з електронними грошима для узгодження.

Також відповідно до ст. 9 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» було внесено зміни, згідно з якими на Національний банк України покладался обов'язок з ведення Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури, та встановлювалося, що платіжні

організації платіжних систем, учасники платіжних систем та оператори послуг платіжної інфраструктури мають право здійснювати діяльність в Україні виключно після їх реєстрації шляхом внесення відомостей про них до Реєстру [65].

Одними з перших банків, що зареєстрували в Національному банку України правила системи електронних грошей, були ПАТ Банк «Конракт» (використовували електронні гроші MoneXY) та банк VAB (використовувати електронні гроші «Максі»), Ощадбанк (GlobalMoney) та Національна платіжна система «Український платіжний простір» (ПРОСТІР).

Проте вже в грудні дія Постанови № 481 була призупинена внутрішнім розпорядженням Національного банку України № 627 від 16.12.2010 [212], оскільки для легітимізації дії її норм необхідно було внести зміни до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від № 2346-III від 05.04.2001 [65]. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» від 18.09.2012 № 5284-VI було внесено зміни до ст. 15 вказаного закону і встановлено особливості випуску електронних грошей, закріплено їх поняття, вказано емітентів, користувачів, порядок узгодження правил використання електронних грошей, порядок здійснення операцій з такими грошима та порядок випуску електронних грошей [213]. Проте до сьогодні внутрішнє розпорядження Національного банку України № 627 від 16.12.2010 не скасовано, а отже, дія норм Постанови Національного банку України № 481 щодо порядку подання до Національного банку України для узгодження правил здійснення операцій з електронними грошима не відновилася. Тобто емітенти, які встигли зареєструвати правила здійснення операцій з електронними грошима, залишаються єдиними легітимними емітентами електронних грошей в Україні.

У системі електронних грошей «Максі» користувачем може бути лише фізична особа, а суб'єкт господарювання може брати участь у цій системі тільки як торговець-партнер програми. При цьому електронні гроші «Максі» – це бонуси, що накопичуються на передплаченій карті Махі Card, яку приймають для оплати тільки у спеціальних Махі POS-терміналах. За придбання товару у торговця користувач має можливість поповнити МАХІ Card за допомогою POS-терміналу. Операції поповнення рахунку та придбання товару є незалежними одне від одного. Отже, «Максі» не є класичним оператором електронних грошей, а більш схожий на дисконтний клуб, робота якого відповідає критеріям обігу електронних грошей [214]. На сьогодні відносно емітента електронних грошей – ПАТ Банк «Конракт», порушена процедура ліквідації, отже, можна прогнозувати, що електронні гроші «Максі» припинять свій обіг в Україні з повною ліквідацією їх емітента.

Система MoneXu універсальна і є платіжним інструментом для розрахунків за товари та послуги як в інтернет-магазинах, так і в ресторанах, кінотеатрах, торговельних центрах, а також за здійснення грошових переказів між користувачами сервісу, у якому платежі здійснюються за допомогою персонального комп'ютера, комунікатора або мобільного телефону ваучером MoneXu. При цьому торговець пред'являє електронні гроші до погашення шляхом їх переведення з власного електронного гаманця на електронний гаманець емітента. А емітент здійснює погашення електронних грошей через безготівковий переказ коштів на поточний рахунок торговця, зазначений у договорі. У системі електронних грошей MoneXu суб'єкт господарювання може бути і користувачем, який не продає, а купує товари і послуги за електронні гроші [214].

14 вересня 2010 року Національним банком України було затверджено Правила роботи Внутрішньодержавної небанківської платіжної системи «GlobalMoney» (надалі – ВНПС «GlobalMoney»), яка

здійснювала діяльність оператора електронних грошей на базі мережі на підставі дозволу внутрішньодержавної небанківської платіжної системи на здійснення діяльності, пов'язаної з переказом коштів № 5 від 14.09.2010 [215], ліцензії Національного банку України «На переведення грошових коштів в національній валюті без відкриття рахунків» від 03.04.2013 № 1 [216], Генеральної ліцензії Національного банку України «На здійснення валютних операцій» від 29.04.2012 № 112 [217]. ВНПС «GlobalMoney» була першою компанією, що вже в жовтні 2011 р. провела емісію електронних грошей під 100% забезпечення реальними грошима, емітентом якої виступив держаний банк – Ощадбанк. За допомогою електронних грошей «GlobalMoney» можна здійснити операції з переказів між електронними гаманцями без комісії, поповнення мобільних операторів, оплати онлайн-ігор, поповнити аккаунт Інтернета та телебачення, оплати комунальних послуг, хостингу, сплату мита, штрафів, транспортних послуг, перекази на благодійність, купівлю та бронювання квитків, погашення кредитів, поповнення банківських карток тощо (всього більше 1700 видів послуг) [218]. За визначенням Д. Гринькова, співпраця Ощадбанку з ВНПС «GlobalMoney» є вигідною для Ощадбанку з низки причин: 1) банк отримує в розпорядження залишки на електронних системах; 2) банк стає агентом системи приймання коштів для поповнення «віртуальних гаманців», а також виведення грошей із системи, а отже, отримує комісійні платежі; 3) всі, хто прийматиме до оплати електронні гроші «GlobalMoney» відкриватиме рахунки в Ощадбанку, тобто банк отримає на обслуговування нових клієнтів [219]. «GlobalMoney» внесена до Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури і як платіжна організація та оператор системи електронних грошей є особою, якій належить виключне право на ініціювання випуску електронних грошей, відповідно до Правил роботи платіжної системи «ГлобалМані» одночасно виконує функцію Платіжної організації, Генерального агента (виступає одночасно Агентом з

розповсюдження, Агентом з поповнення, Агентом з розрахунків, Агентом з обміну) та оператора системи електронних грошей і здійснює діяльність пов'язану з переказом коштів, у тому числі, з використанням електронних грошей, що підтверджується Правилами роботи Міжнародної Платіжної Системи «ГлобалМані», зареєстрованими Національним банком України. Для того, щоб стати учасником ВНПС «GlobalMoney», необхідно: підписати з ТОВ «ГлобалМані» договір про участь у ВНПС «GlobalMoney»; підписати з ТОВ «GlobalMoney» Договір Агента або Договір Торговця ВНПС «GlobalMoney»; вживати заходів із запровадження прийому платежів засобом електронних грошей системі ВНПС «GlobalMoney»; поінформувати клієнтів Компанії про можливість оплати послуг через ВНПС «GlobalMoney». «GlobalMoney» при виконанні функції агента з розповсюдження здійснює розповсюдження електронних грошей серед користувачів шляхом перерахування відповідної суми електронних грошей з електронного гаманця генерального агента на зареєстровані електронні гаманці користувачів в обмін на попередньо надані останніми готівкові або безготівкові кошти. При виконанні функцій агента з розрахунків ТОВ «ГлобалМані» здійснює прийом від користувачів електронних грошей в обмін на готівкові або безготівкові кошти [220].

Таким чином, GlobalMoney – це фіатні електронні гроші, що функціонують на базі комп'ютерних мереж на підставі дозволу внутрішньодержавної небанківської платіжної системи на здійснення діяльності, пов'язаної з переказом коштів, платіжною системою яких є внутрішньодержавна небанківська платіжна система «GlobalMoney» (ВНПС «GlobalMoney»).

У 2003 році в Україні Національним банком України було створено внутрішньодержавну банківську багатоемітентну платіжну систему, у якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються за допомогою смарт-карток – Національну платіжну систему «Український платіжний простір» (НПС ПРОСТІР). 12 серпня 2003 року

постановою Правління Національного банку України № 333 було затверджено Тариф на послуги, що надаються Національним банком України, який виконує функції Платіжної організації НПС «ПРОСТІР», членам та учасникам НПС «ПРОСТІР», Тариф на послуги (операції), що надаються (здійснюються) Національним банком України, який виконує функції центрального маршрутизатора і розрахунково-клірингового центру Національної платіжної системи «Український платіжний простір» та Тариф на операції, що здійснюються Національним банком України, який виконує функції розрахункового банку НПС «ПРОСТІР» у сфері розрахункового обслуговування членів та учасників НПС «ПРОСТІР» [221]. За визначенням Каднічанської В.М., НПС «ПРОСТІР» посідає особливе місце серед платіжних систем України, оскільки є внутрішньодержавною платіжною системою, у якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України [222, с. 186]

До середини 2013 р. для розрахунків у НПС «ПРОСТІР» випускалися лише чіпові картки, які містили вбудований мікрокомп'ютер із картковою операційною системою; з метою здійснення операцій з коштами на картці (передусім платіжних), картку було спроектовано з двома платіжними інструментами – електронним гаманцем та електронним чеком, завдяки чому можливо було за їх допомогою здійснювати різноманітні платежі (від купівлі товарів у крамницях до оплати проїзду). Проте відсутність необхідного нормативного та технологічного забезпечення в країні призвели до того, що НПС «ПРОСТІР» не отримала значного розповсюдження. За визначенням І.П. Шевченка, незважаючи на те, що значна частина українських банків була підключена до неї, проте це носило формальний характер і реального розвитку системи не відбувалося [223].

Лише в 2013 р., після модернізації НПС «ПРОСТІР», будівництва центрального маршрутизатора, розрахунково-клірингового центру,

здатного забезпечити маршрутизацію та проведення розрахунків з використанням платіжних карток з магнітною смугою та EMV-чіпом, а також розроблення належної нормативної бази в країні, яка встановлювала загальні вимоги щодо безготівкових розрахунків та обігу електронних грошей, ситуація змінилася на краще. Із затвердженням Радою Платіжної організації Національної платіжної системи «Український платіжний простір» 07.06.2013 р. [224], якими встановлювалися загальні «правила гри» для всіх учасників цієї системи, діяльність НПС «ПРОСТІР» стала набирати обертів. Так, з 2013 р., коли кількість учасників системи становила лише 17 банків, у 2016 р. вона збільшилася до 59 банків та 16 небанківських установ (див. Додаток 1); якщо в 2013 р. загальний обсяг клієнтів, що мали картки НПС «ПРОСТІР», складав лише 2,7 млн (більша кількість з яких була випущена для виплати компенсацій вкладникам Ощадбанку СРСР), то в 2016 р. він досяг позначки в 10 млн; якщо кількість електронних грошей в обігу в системі в 2013 р. становила 7,5 млн грн, то в 2016 – 511 млн грн [225].

У 2016 р. було змінено назву, логотип та слоган НПС «ПРОСТІР» на Національну платіжну систему масових електронних платежів «Український платіжний простір» (НПСМЕП «ПРОСТІР»), і в цій системі на базі електронних гаманців ефективно функціонують електронні гроші. Розрахунки електронними грошами в НПСМЕП ПРОСТІР здійснюються за допомогою персоніфікованих або неперсоніфікованих (у випадку емісії чипів електронних гаманців без інструмента «платіжний чек») платіжних старт-карток. При цьому неперсоніфікована/анонімна платіжна смарт-картка НПС ПРОСТІР є картою з вартістю, що зберігається. Як визначають В.Є. Волохата, А.А. Чубенко, у НПС ПРОСТІР реалізовані нові рішення для модернізації платіжного ринку [226, с. 67]. Використання електронних грошей в системі НПСМЕП ПРОСТІР має такі переваги: 1) смарт-карти, що використовуються в системі, є більш безпечними, ніж карти з магнітною смугою (за весь час функціонування НПСМЕП ПРОСТІР не зафіксовано

жодної спроби «злому» чи «фроду»); 2) вартість користування системою є нижчою за плату за використання міжнародних платіжних систем; 3) НСМЕП ПРОСТІР є національною системою, яка становить альтернативу міжнародним платіжним системам, що монополізували фінансовий ринок безготівкових розрахунків (проти багатьох з них ведуться антимонопольні процеси в різних країнах).

Таким чином, ПРОСТІР є фіатними електронними грошима, що функціонують на базі смарт-карт, платіжною системою яких є Національна платіжна система масових електронних платежів «Український платіжний простір» (НПМЕП ПРОСТІР).

Водночас в Україні функціонують системи, які за ознаками відповідають системам електронних грошей, проте не узгодили правила своєї діяльності з Національним банком України. До таких систем, насамперед, належить WebMoney.

Офіційні представники WebMoney продовжують стверджувати, що їх система функціонує на підставі ст. 512, п. 3 ст. 656 ЦК України з укладенням договорів «поступки права вимоги», що компанія укладає з контрагентами; гарантом системи, за їх словами, виступає ТОВ «Українська Гарантійна Агенція», яке здійснює купівлю-продаж прав вимоги до первинного дебітора, – ПАТ «Український професійний банк», а отже, електронні одиниці системи WMU не є електронними грошима, а отже, їх діяльність не потребує узгодження правил з Національним банком України [227]. Проте Національний банк України разом з Державною фіскальною службою України продовжують обстоювати позицію, що правила діяльності WebMoney не узгоджено з регулятором, а тому система не має права на здійснення діяльності в Україні [228]. Незважаючи на це, система WebMoney продовжує функціонувати в Україні поза встановленими правовими вимогами. Отже, в країні склалася ситуація, за якої оператор електронних грошей, користуючись правовою колізією щодо визначення електронних грошей, здійснює їх обіг, аргументуючи власну

позицію, спираючись на норми інших нормативних актів (ЦК України) та ігноруючи приписи спеціального законодавства (Постанов Національного банку України).

Отже, на території України перебувають в обігу також нефіатні електронні гроші, основними з яких є WBM (емітент – міжнародна система електронних платежів WebMoney).

Висновки до розділу 2

1. Поширення використання в зарубіжних країнах електронних грошей, як у електронній комерції, так і в реальній економіці, обумовило необхідність розвитку нормативного регулювання їх обігу в різних країнах. Незважаючи на те, що юридична природа договору купівлі-продажу не змінилася від того, яким чином здійснюється акцепт оферти – усно чи за допомогою електронних пристроїв, практика використання електронних грошей довела, що юридичні інструменти, які сформувалися раніше й ефективно врегульовують традиційні правовідносини, у багатьох випадках непридатні для ефективного врегулювання фінансових відносин, що реалізуються за допомогою сучасних технологічних пристроїв. Відсутність законодавчих норм, які дозволяли б враховувати специфіку використання електронних грошей, призвели до серйозних правових проблем, що зростали пропорційно до розвитку електронних грошей.

2. Розвиток фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей в зарубіжних країнах зумовлювався необхідністю: 1) створення умов для підвищення ефективності державно-кредитної системи; 2) встановлення нагляду за емісією та обігом електронних грошей; 3) підтримання стабільності національної платіжної системи в цілому, підвищення її якості та надійності; 4) забезпечення учасникам обігу електронних грошей максимального захисту; 4) створення умов для

оподаткування операцій з електронними грошима; 5) запобігання переміщенню грошових коштів, що використовуються в незаконних угодах; 6) стимулювання розвитку економічної активності на фінансовому ринку інноваційних технологій.

На сучасному етапі в світі сформувався підхід, згідно з яким до основних методів фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей належать: 1) державна реєстрація та ліцензування емітентів електронних грошей; 2) встановлення вимог до суми мінімального капіталу, розміру мінімальних та постійних власних коштів та лімітації технічних засобів, призначених для зберігання та обліку електронних грошей, формування резервів емітентами електронних грошей; 3) закріплення пруденціального нагляду та контролю за діяльністю учасників операцій з використанням електронних грошей; 4) встановлення відповідальності за порушення фінансового законодавства щодо емісії та обігу електронних грошей.

3. У світі сформувалися два підходи до фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей, які різняться залежно від визначення електронних грошей. В одних країнах до електронних грошей підходять як до особливого об'єкта цивільних речових прав (гроші в особливій формі), а їх визначення формулюється за допомогою поняття «вартість, що зберігається» (Японія, Сінгапур, Китай, Тайвань, США на федеральному рівні, Казахстан, РФ, Білорусія тощо). У цих країнах фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей носить нормативний характер і характеризується наявністю законодавчо встановлених вимог щодо емітентів електронних грошей, їх ліцензування, суми мінімального капіталу, розміру мінімальних та постійних власних коштів та лімітації технічних засобів, призначених для зберігання та обліку електронних грошей, тощо. В інших країнах електронні гроші визначаються як засіб обміну, що погашається чи не погашається грошима і зберігається в електронному вигляді (Корея, окремі штати США,

Австралія). У цих країнах фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей має рекомендаційний характер і включає пруденціальний нагляд за емітентами електронних грошей, нагляд за звітністю емітентів, агентів операцій з використанням електронних грошей, контроль за дотриманням вимог про розкриття ними інформації про операції з використанням електронних грошей тощо.

4. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, у питанні нормативного регулювання обігу електронних грошей особливе значення для неї має досвід ЄС, де становлення фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей здійснювалося за такими етапами:

з 1994 по 1999 роки – сформована загальна концепція електронних грошей, що передбачала необхідність встановлення монополії банків та інших кредитних організацій на емісію та обіг електронних грошей; підготовку теоретичної бази для розроблення та прийняття відповідного законодавства;

з 2000 по 2008 роки – врегулювання емісії та обігу електронних грошей на підставі норм Директиви 2000/46/ЕС, якою врегульовувалися емісія та обіг електронних грошей, нормативно закріплювалося поняття електронних грошей як «вартість, що зберігається» й являло собою особливий вид цивільних (речових) прав; встановлювалися вимоги до установ у сфері обігу електронних грошей (порядок ліцензування, отримання єропаспорту, вимоги до суми мінімального капіталу, розміру мінімальних та постійних власних коштів та лімітації технічних засобів, призначених для зберігання та обліку електронних грошей); закріплювався порядок пруденціального нагляду та принципи національного контролю щодо запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання грошей; визначався порядок переведення в готівку електронних грошей;

2009 рік – сьогодення – врегулювання емісії та обігу електронних грошей на підставі норм Директиви 2009/110/ЕС, якою розширено коло організацій, що відповідали визначенню «установи в сфері обігу

електронних грошей» шляхом віднесення до них небанківських установ, яким надавалися права емітувати електронні гроші на непрофесійній основі, надавати фінансові та нефінансові послуги, безпосередньо пов'язані з випуском електронних грошей, тобто скасовано монополію банків та інших кредитних установ на емісію електронних грошей; знижено рівень вимог до установ у сфері обігу електронних грошей; розширено діяльність, яку здійснюють установи, що емітують електронні гроші (можливість надавати платіжні послуги, видавати кредити в межах платіжних послуг, що надаються, експлуатувати платіжні системи тощо).

5. Усі країни ЄС уніфікували своє законодавство відповідно до норм Директиви 2009/110/ЕС, при цьому зазначена директива використовувалася не лише як крок до уніфікації та гармонізації нормативного врегулювання обігу електронних грошей на європейському просторі, але й як еталон для тих країн, у яких тривав процес створення національного законодавства у сфері регулювання електронних грошей. Норми національного законодавства у країнах ЄС було прийнято або аналогічно до норм вказаної Директиви, або встановлювалися більш жорсткіші, ніж передбачені Директивою, вимоги до установ у сфері обігу електронних грошей: збільшено вимоги до мінімального розміру капіталу емітентів електронних грошей, зменшено максимальний розмір електронного гаманця, встановлено обмеження з інвестування, встановлено вимоги з ідентифікації власника електронного гаманця; право на випуск електронних грошей було надано виключно банкам та кредитним організаціям (Австрія, Німеччина, Іспанія, Португалія); встановлено заборону на спрощений режим функціонування емітентів електронних грошей (Італія, Литва); посилені вимоги до пруденціального регулювання (Греція, Швеція).

6. Досвід фінансово-правового регулювання емісії та обігу електронних грошей в ЄС свідчить, що занадто жорсткі вимоги до емітентів електронних грошей стають перешкодою для подальшого

розвитку своєї системи електронних платежів, внаслідок чого при визначенні вимог до установ в сфері обігу електронних грошей необхідно застосовувати збалансований підхід, що забезпечить оптимальне співвідношення публічно-правових та приватних інтересів всіх учасників обігу електронних грошей.

Правове регулювання обігу електронних грошей в країнах ЄС на сучасному етапі містить чіткі та зрозумілі вимоги щодо обігу електронних грошей, забезпечує можливість функціонування електронних грошей, які вже існують на ринку, створює правові передумови для створення в майбутньому нових видів електронних грошей, не перешкоджає впровадженню нових технологічних інновацій. Основними тенденціями фінансово-правового регулювання емісії та обігу електронних грошей в ЄС є: 1) уніфікація категоріального апарату (єдиний підхід до визначення електронних грошей); 2) запровадження спрощеного режиму функціонування емітентів електронних грошей (уніфікація видання ліцензій та закріплення заявочного характеру використання спрощеного режиму); 3) лібералізація вимог, що встановлюються для емітентів електронних грошей (дозвіл небанківським установам здійснювати емісію електронних грошей, зменшення вимог до мінімального уставного капіталу).

7. В Україні до 2008 р. лише створювалося нормативне підґрунтя для запровадження емісії та обігу електронних грошей і навіть не робилося спроб щодо розроблення спеціальних нормативних актів, які б врегульовували такі правовідносини, у той час як з початку 2000-х років на її території розпочали активне функціонування такі оператори електронних грошей як WebMoney Transfer, Limonex, UkrMoney, Яндекс.Деньги та інші, яким правова невизначеність та відсутність спеціального регулювання обігу електронних грошей була вигідною.

Становлення фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей в Україні здійснювалося за такими етапами:

2008 – 2010 рр. – врегулювання емісії та обігу електронних грошей на підставі норм Положення про електронні гроші в Україні, затвердженого Постановою Національного банку України від 25.06.2008 № 178, норми якого було розроблено відповідно до норм Директиви 2000/46/ЕС з такими додатковими обмеженнями: емісію грошей могли здійснювати виключно банки; банки могли здійснювати випуск грошей виключно в гривнях; сума електронних грошей на одному електронному пристрої, що перебуває в розпорядженні користувача, та сума однієї транзакції в системах електронних грошей обмежувалася 5 тис. гривень;

2008 – 2010 рр. – врегулювання емісії та обігу електронних грошей на підставі норм Положення про електронні гроші, затвердженого Постановою Національного банку України від 04.11.2010 № 481, норми якого було розроблено відповідно до норм Директиви 2009/110/ЕС з такими додатковими обмеженнями: емісію грошей мають право здійснювати виключно банки; емітенти мають право здійснювати випуск електронних грошей, виражених лише в гривнях; сума електронних грошей на електронному пристрої, який не може поповнюватися, не повинна перевищувати 4 тис. гривень; сума електронних грошей на електронному пристрої, що може поповнюватися, не повинна перевищувати 14 тис. гривень; емітенти електронних грошей повинні подати до Національного банку України правила здійснення операцій з електронними грошима для узгодження.

На сучасному етапі на фінансовому ринку України перебувають в обігу фіатні види електронних грошей «GlobalMoney» (емітент – Ощадбанк), НСМЕП ПРОСТІР (емітентами виступають 59 банків та 16 небанківських установ). GlobalMoney» та НСМЕП ПРОСТІР внесені до Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури. GlobalMoney – це фіатні електронні гроші, що функціонують на базі комп'ютерних мереж на підставі дозволу внутрішньодержавної небанківської платіжної системи на

здійснення діяльності, пов'язаної з переказом коштів, платіжною системою яких є внутрішньодержавна небанківська платіжна система «GlobalMoney» (ВНПС «GlobalMoney»). ПРОСТІР є фіатними електронними грошима, що функціонують на базі смарт-карт, платіжною системою яких є Національна платіжна система масових електронних платежів «Український платіжний простір» (НПМЕП ПРОСТІР).

Крім цього, на території України перебувають в обігу нефіатні гроші, основними з яких є WBM (емітент – міжнародна система електронних платежів WebMoney). WBM є нефіатними грошима, оскільки їх емітент WebMoney не узгодив з Національним банком України правила обігу електронних грошей і не дотримується встановлених національним законодавством обмежень. За офіційною позицією Національного банку України та Державної фіскальної служби України, обіг електронних грошей оператора WebMoney в Україні не відповідає нормам чинного українського законодавства.

Український фінансовий сектор за рівнем застосування інформаційних технологій значно поступається розвиненим зарубіжним країнам, що обумовлено як недосконалістю фінансового законодавства у сфері регулювання обігу електронних грошей, так і необізнаністю населення в інноваційних сервісних фінансових послугах.

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ

3.1 Правовий статус криптовалют в зарубіжних країнах та перспективи нормативного закріплення їх обігу в Україні

Криптовалюти – нова форма електронних грошей, яка набула широкого розповсюдження в багатьох країнах світу, але підхід до їх правового статусу дуже різниться – від повної заборони до нормативного врегулювання, що передбачає широке використання. Незважаючи на сумніви урядів різних країн щодо легітимності обігу криптовалют, криптовалюти дедалі більше входять у повсякденне життя; незважаючи на заборону використання криптовалют у ряді країн, вони нарощують оберти у віртуальному просторі. За криптовалюти можна придбати не лише цифрові товари й послуги (доменне ім'я, хостинг, програми та ключі ліцензійних програм тощо), але й реальні речі – на онлайн-аукціонах та в інтернет-магазинах; криптовалютами можна розрахуватися в багатьох міжнародних компаніях (в WordPress, Dell, Virgin Galactic, The New York Times, CNN, Reuters тощо); значним поштовхом для розвитку обігу криптовалют стало рішення найбільшого у світі інтернет-магазину eBay включити Bitcoin у спосіб оплати товарів [229]. Темпи зростання Bitcoin до основних валют зросли з практично нульової позначки до сотень доларів (на серпень 2016 року курс BTC до долара склав 1/600) [135].

Криптовалюти завойовують дедалі більший простір – у багатьох країнах Європи (Іспанії, Португалії, Швейцарії тощо) легально існують Bitcoin-банкомати (биткойномати) – банкомати, у яких можна обміняти BTC на реальні гроші [230]. У Канаді, Польщі, Ізраїлі та інших країнах відкрито посольства Bitcoin, де здійснюється навчання осіб, що бажають набути навичок та зрозуміти можливості користування криптовалютою й

надаються інші послуги (від інформування та надання базових знань до способів захисту BTC на онлайн-електронних гаманцях) [231, с. 22]. У Швейцарії функціонує швейцарська біржа криптовалют ECUREX GmbH [230]. Необхідність правового регулювання криптовалют визнані Австралійським сенатом [231], урядом Японії [232], Сенатом США [3] тощо.

Прецедентна практика США сформувала позицію, що криптовалюти є «...валютою, або ж іншою формою грошей» – таке рішення було прийнято суддею Східного округу штату Техас Т. Мазантом (англ. *T. Mazzant*), який визнав: «...оскільки Bitcoin можна використовувати як гроші за оплату товарів або обміняти на інші валюти (наприклад, долар, ієну, юань тощо), то Bitcoin є валютою або формою грошей» [233]. Таку ж позицію поділяло Бюро Департаменту Казначейства США з боротьби з фінансовими злочинами (англ. *Financial Crimes Enforcement Network*; скороч. *FinCEN*), яким криптовалюти було визнано «децентралізованою віртуальною валютою» [234]. У березні 2013 року FinCEN було оголошено, що будь-які операції з обміну криптовалют на фіатні гроші підлягають регулюванню так само, як і операції з обміну фіатних грошей між собою (наприклад, доларів на євро) [235], для чого Bitcoin-біржі та обмінні пункти повинні зареєструватися як надавачі фінансових послуг (англ. *Money Service Business*), отримати відповідні ліцензії й надавати інформацію до органів правопорядку про підозрілі транзакції [236], тобто запустився процес ліцензування обмінних сервісів криптовалют. Офіційна позиція Сенату США щодо криптовалют – не заборона, а регулювання їх обігу [237].

У Канаді та Нідерландах нормативно закріплено правовий статус криптовалют як електронних грошей [139, с. 4].

У Німеччині в 2013 році Федеральне управління фінансового контролю (нім. *Federal Financial Supervisory Authority*; скороч. *BaFin*) визначило криптовалюти як «приватні кошти», які можуть

використовуватися в якості оплати і замінювати традиційну валюту в цивільно-правових договорах [238].

Використання криптовалют в Хорватії є легальним, але вони не визнаються електронними грошима і не прирівнюються до законних платіжних засобів, тобто криптовалюти можуть бути прийняті продавцями як спосіб оплати, проте продавці не зобов'язані приймати їх [239].

У Сінгапурі операції з криптовалютами прирівнюються до надання послуг або товарів і оподатковуються як операції з обміну валют, проте компанії, що здійснюють операції в віртуальними валютами, зобов'язані ідентифікувати своїх клієнтів та повідомляти правоохоронним органам про підозрілі транзакції [240]. Податкова служба Сінгапура пояснила бізнес-структурам, яким чином відбуватиметься процес оподаткування операцій з цифровими монетами криптовалют і ввела стандартний податок на такі операції, при цьому довгострокові інвестиції в Bitcoin за законодавством країни вважаються вкладенням в капітал і не оподатковуються [241].

У Швейцарії, за визначеннями аналітиків, прийняті найбільш сприятливі закони для обігу криптовалют [142]. Швейцарська біржа криптовалют ECUREX GmbH на сучасному етапі є першою у світі обмінною платформою криптовалют на фіатні гроші, що повністю відповідає нормативним вимогам Закону Швейцарії «Про банківську діяльність» [142]. Крім цього, операції з криптовалютами в цій країні було звільнено від податку на додану вартість – відповідно до запиту швейцарських Bitcoin-компаній до Швейцарської Федеральної податкової адміністрації, транзакції з криптовалютами було визнано в цій країні як платіжний засіб, а не операції з надання послуг або товарів; національну валюту Швейцарії (швейцарський франк) можна вільно обмінювати на криптовалюту Bitcoin, для чого в м. Берн консалтинговою компанією «Bitcoin Suisse AG», що спеціалізується у Bitcoin-сфері, було встановлено Bitcoin-банкомати, у яких можна не лише обміняти криптовалюту на реальні кошти, а й придбати Bitcoin [230].

У Японії в березні 2014 р. було прийняте рішення щодо необхідності регулювання обігу криптовалют та оподаткування операцій такого обігу [242]. За визначенням голови Банку Японії Х. Куроди, у зв'язку з крахом банку Mt.Gox, влада Японії усвідомила, що ігнорувати новий вид електронних грошей або забороняти його – невірне рішення, тому на Інститут грошових та економічних досліджень Японії покладається розробка правового регулювання обігу криптовалют на території країни [242].

9 жовтня 2013 р. у Бразилії було прийнято Закон № 12865, відповідно до якого визначено правовий статус мобільних платіжних валют, включаючи Bitcoin, та закріплено правові основи їх обігу [156, с. 7]

Проте в ряді країн обіг віртуальних валют є нелегітимним. Так, у Китаї в 2013 році Народний банк Китаю видав «Повідомлення про заходи запобігання, пов'язані з ризиками використання Bitcoin» (надалі – Повідомлення), у якому ВТС було визначено як «спеціальний віртуальний товар» і встановлено, що будь-які операції для банків з біткойнами заборонені – навіть було визначено перелік китайських веб-сайтів, де продавалися Bitcoin, з якими китайські банки повинні були припинити діяльність і закрити їх рахунки [243]. Китайським фінансовим компаніям заборонено було не лише безпосередні транзакції з криптовалютами, але й оцінка в них продуктів або послуг, купівля та продаж Bitcoin, надання прямих чи непрямих послуг, пов'язаних з криптовалютами, включаючи реєстрацію, торгівлю, врегулювання, кліринг та інші послуги, прийняття криптовалют чи використання криптовалют як клірингового інструмента, торгівлю Bitcoin з китайським юанем або іноземними валютами, публікація котирувань або страхування фінансових продуктів, пов'язаних з криптовалютами [231]. Крім того, у Повідомленні закріплювалося посилення відповідальності за Інтернет веб-сайтами, що забезпечують Bitcoin-реєстрацію, торгівлю та інші послуги та попереджують про ризики, пов'язані з використанням системи Bitcoin для відмивання грошей [156,

с. 8]. Фізичним особам дозволені операції з криптовалютами – вони можуть брати участь у таких транзакціях на власний ризик [231]. Д.Н. Лскавян, А.В. Федоров вважають, що основною причиною, за якою Китай фактично заборонив обіг криптовалют, є її популяризація в цій країні, що могло призвести до втрати контролю за обігом фінансових коштів [161, с. 48]

Ставлення в РФ до криптовалют також жорстке і безапеляційне – угоди з використанням криптовалют розглядаються як здійснення сумнівних операцій відповідно до законодавства про протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансуванню тероризму [244]. Незважаючи на наукову позицію фінансистів цієї країни (Г. Греф, Г. Лунтовський), які вважають заборону обігу криптовалют «величезним кроком назад» [245; 246], в листі Центрального Банку РФ «Про використання при здійсненні угод віртуальних валют, зокрема Bitcoin» від 27 січня 2014 р. визначено, що через відсутність забезпечення та юридично зобов'язаних суб'єктів, операції з віртуальними валютами є спекулятивними, та підкреслюється, що через анонімний характер діяльності з випуску криптовалют необмеженим колом суб'єктів, фізичні та юридичні особи можуть бути ненавмисно залучені до злочинної діяльності – легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансуванню тероризму [244].

Причиною негативного становища до криптовалют є те, що завдяки своїй природі, насамперед, анонімності платежу, криптовалюти почали широко використовувати в торгівлі наркотиками, зброєю, документами та іншої злочинній діяльності, а завдяки можливості безмежного та безконтрольного трансграничного переведення криптовалюти успішно залучалися для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а також на фінансування тероризму.

У деяких країнах обіг криптовалют спочатку було заборонено, а потім дозволено. Наприклад, у Таїланді з 2013 р. будь-які операції з

криптовалютами було заборонено, а будь-які розрахунки нею визнавалися незаконними, але вже в лютому 2014 р. Центральний банк Таїланду випустив заяву, у якій повідомлялося, що «...обмін та будь-які угоди, пов'язані з Bitcoin, не підпадають під регулювання Міністерства фінансів Таїланду в випадках, якщо в транзакціях не використовується іноземна валюта» [247]. За визначенням Д.Н. Лскавян, А.В. Федорова, подібна позиція свідчить про те, що в країні дозволено обіг криптовалют, але з обмеженням їх обміну лише на національні гроші [161, с. 48]

Отже, в різних країнах підхід до правового статусу криптовалют значно різниться – одні країни визнали доцільність їх використання та працюють над формуванням правової бази, яка б закріпила правовий статус віртуальних валют (як електронних грошей, як обмінних коштів, як специфічного виду валют тощо), а інші країни (Китай, РФ) – відкидають криптовалюту та забороняють їх обіг.

Проте незважаючи на заборону криптовалют в окремих країнах, їх обіг в віртуальному просторі продовжує зростати. Тривалий період існування, темпи зростання об'ємів та підвищення курсу до основних валют з майже нульової позначки до сотень доларів за одиницю криптовалют не дозволяють ігнорувати її існування. Як зазначає Д.О. Ломовцев, криптовалюти є новим економічним феноменом, фактично – вони є предтечею нової світової валюти [161, с. 292]. Юридична заборона на використання криптовалют не стримає процесів її застосування, а лише не дозволить державам узяти участь у регулюванні процесів застосування такої валюти. Якщо держава лише заборонятиме використання криптовалют, вона виключить себе з процесу їх обігу. У ЄС це розуміють – європейське банківське управління (European Banking Authority) лише рекомендувало Європейському співтовариству утриматися від операцій із криптовалютою до створення системи регулювання цих операцій, оскільки «...така віртуальна валюта не має ніякого забезпечення, не контролюється державними регуляторами жодної країни» [180], а 22

жовтня 2015 року Європейським судом (*European Court of Justice*, скороч. *ЕСЈ*) було прийнято рішення, згідно з яким операції з Bitcoin віднесено до платіжних операцій з валютами, монетами та банкнотами, тому операції з обміну Bitcoin на фіатні валюти не підлягають оподаткуванню [248].

Правовий статус криптовалюти в Україні залишався невизначеним протягом тривалого часу. Відповідно до ч. 2 ст. 32 Закону України «Про національний банк України», випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються [198]. Отже, якщо б криптовалюти в Україні належали до грошових сурогатів, то їх обіг підлягав би забороні. Проте протягом тривалого часу правова позиція українського законодавця щодо фінансово-правової природи криптовалют була відсутня, отже, відштовхуючись від загального юридичного принципу *ubi jus incertum, ibi nullum* (лат. «що не заборонено, то дозволено»), їх обіг на території України не заборонявся. Проте 08.12.2014 р. Національний банк України у листі № 29-208/72899 виклав свою позицію щодо криптовалюти Bitcoin, зазначивши, що випуск віртуальної валюти Bitcoin не має будь-якого забезпечення та юридично зобов'язаних за нею осіб, не контролюється державними органами влади жодної із країн, отже, Bitcoin визнавався грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальної вартості [249]. При цьому висувалися такі аргументи:

– діяльність з купівлі-продажу Bitcoin за долари США або іншу іноземну валюту має ознаки функціонування так званих «фінансових пірамід» та може свідчити про потенційну залученість у здійснення сумнівних операцій відповідно до законодавства про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму;

– Європейське банківське управління закликала банки Європейського Співтовариства утриматися від операцій з криптовалютами,

включаючи Bitcoin, доки не буде створена система правил, яка зможе запобігти зловживанням;

– ЄБА рекомендувало владі ЄС розробити систему правил і захисних заходів для торгових платформ і створити окремі комісії зі спостереження за кожною електронною системою [249].

Незважаючи на те, що Європейське банківське управління не «закликало», а лише рекомендувало Європейському співтовариству утриматися від операцій із криптовалютами до створення системи регулювання цих операцій, і вже змінило свою позицію з цього питання, а сучасній грошовій системі також притаманні ознаки «фінансових пірамід», Національний банк України до сьогодні не відкликав зазначеного листа і фактично криптовалюти на території України вважаються «грошовим сурогатом», обіг яких на території України забороняється.

Проте заборона в Україні обігу криптовалют перешкоджає інтеграції нашої країни в світову економіку посткапіталістичного формату, що природно формується на сучасному етапі. Уряду України необхідно підійти до правового регулювання обігу криптовалют з іншого боку – дозволити (хоча б із експериментальною метою) їх обіг, дослідити наслідки такого обігу, розробити методіку впровадження в криптовалют в господарські процеси країни, що сприятиме трансформації українського суспільства в більш сучасну форму, виходячи з обраного курсу розвитку політико-економічної системи світу.

Україна не повинна рухатися шляхом тоталітарних країн, яким простіше відкинути те новації, заборонити їх, аби не створювати зайвих проблем; нашій країні необхідно орієнтуватися на досвід країн з ефективною економікою (насамперед ЄС), у яких на сьогодні триває активний процес нормативного регулювання правового статусу та розроблення правового забезпечення обігу криптовалют, а отже, необхідно розробляти правове підґрунтя обігу криптовалют і в Україні.

3.2 Напрями вдосконалення законодавства України щодо обігу електронних грошей

Законодавство України, спрямоване на регулювання обігу електронних грошей, потребує вдосконалення з багатьох причин.

По-перше, це необхідність розвитку фінансового сектору за рівнем застосування інформаційних технологій. І хоча на сучасному етапі обсяг електронних грошей, що перебувають в обігу в Україні, поступово зростає: за даними аналітиків (офіційної статистики щодо розміру емісії електронних грошей, кількості користувачів такими грошами, кількості та розміру транзакцій на внутрішньому ринку України не існує), у 2005 р. розмір транзакцій з обігу електронних грошей на внутрішньому ринку України складав 41 млн грн, у 2010 – 25 млн грн, у 2012 р. – 308 млн грн, у 2013 р. – 705 млн грн, у 2014 – 1,85 млрд грн, у 2016 р. – перевищує 2 млрд грн [250]), проте відносно світового обігу електронних грошей обсяг електронних грошей в Україні складає лише 1%. Отже, український фінансовий сектор за рівнем застосування інформаційних технологій значно поступається розвиненим зарубіжним країнам.

По-друге, необхідність удосконалення фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей обумовлена діяльністю в Україні операторів електронних грошей міжнародних систем, які, користуючись прогалинами у правовому полі України, здійснюють транзакції з електронними грошима без дотримання вимог українського законодавства (наприклад, діяльність міжнародного оператора електронних грошей системи WebMoney).

До 2012 р. притягнути до відповідальності осіб, які здійснювали діяльність з обміну електронних грошей емітентів, що випускають електронні гроші на території України, без належних правових підстав було неможливо – недосконалість норм українського законодавства не

дозволяла притягнути до відповідальності таких осіб. Показовою в цьому питанні була справа № 3-2353/11, розглянута Центральним районним судом м. Сімферополя АР, у якій до адміністративної відповідальності за ст. 164 КпАП України намагалися притягнути особу, яка здійснювала прийом електронних грошей системи WebMoney в обмін на готівкові гривні без отримання ліцензії Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг України. Судом було визначено, що згідно з п. 3.6 Положення № 481 ліцензуванню підлягає діяльність агентів з розрахунків, що відповідно до пункту 1.3 є діяльністю із прийому електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові гроші. Однак з диспозиції ч. 1 ст. 164 КпАП України вбачається, що складом адміністративного правопорушення охоплюються дії зі здійснення господарської діяльності без отримання ліцензії на здійснення певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, а також без отримання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його отримання передбачено Законом. **Таким чином,** ліцензування діяльності із прийому електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові гроші, на думку суду, не передбачено Законом, а передбачено лише п. 3.6 «Положення про електронні гроші в Україні», затвердженого постановою управління Національного банку України від 04.11.2010 року № 481, тобто підзаконним нормативним актом, що виключає адміністративну відповідальність за ч. 1 ст. 164 КпАП України. Крім того, судом було визнано, що види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, визначені у ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», проте цим Законом не передбачено ліцензування такої господарської діяльності як прийом електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові гроші [251].

Проте 18.09.2012 було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» № 5284-VI [213], яким було

внесено зміни до ст. 200 Кримінального кодексу України і передбачена відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення [252]. Відтоді розпочалася практика притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють діяльність з обміну електронних грошей емітентів, що випускають електронні гроші на території України, без належних правових підстав. Наприклад, вироком Шевченківського районного суду м. Чернівці за справою № 727/11024/13-к до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 200 Кримінального кодексу України було притягнуто осіб, які застосовували та використовували у фінансово-господарській діяльності фізичної особи-підприємця електронні гроші платіжних систем «WebMoney Transfer» та «Liberti Reserve». Незважаючи на те, що особи винними себе не визнали, і пояснили, що купували в осіб право вимоги, оскільки перед тим, як звернутися до них для обміну цих прав на гроші, особи через мережу Інтернет створювали на сайті замовлення на обмін власних грошових коштів навзамін майнових прав (права вимоги), облікованих в потрібних їм титульних знаках, тобто їх діяльність до електронних грошей не має жодного стосунку. Незважаючи на це, їх було визнано винними у вчиненні злочину, передбаченому ч. 2 ст. 200 Кримінального кодексу України [253].

Аналіз судової практики дозволив визначити такі проблеми у правовому регулюванні обігу електронних грошей. Насамперед, притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що порушують не норми закону, а норми Постанови Національного банку України, яка фактично має рекомендаційний характер, викликає в пам'яті сумнозвісні процеси радянського періоду над «спекулянтами» та «валютчиками». Вирішення цієї проблеми можливе лише з прийняттям Закону України «Про електронні гроші». На доцільності прийняття такого закону наполягав у своєму дослідженні І.О. Трубін, зазначаючи, що надаючи

повноваження зі встановлення правового регулювання емісії та обігу електронних грошей для всіх емітентів виключно Національним банком України, держава фактично делегує повноваження одному з гравців фінансового ринку щодо встановлення правил діяльності цього ринку, що може призвести до зловживання ним своїм виключним становищем за цим напрямом [116]. На сучасному етапі, коли за порушення вимог Постанови Національного банку України фактично передбачається кримінальна відповідальність, відсутність врегулювання правовідносин щодо емісії та обігу електронних грошей в Україні на законодавчому рівні є істотною проблемою українського національного законодавства. На розгляд Верховної Ради України вносився проект законів, яким могли би бути врегулювані такі відносини – проект закону «Про електронну комерцію» № 2306а від 17.06.2013 [254], проте далі другого читання він не просунувся. Отже, для вдосконалення емісії та обігу електронних грошей в Україні необхідно прийняти Закон, який би врегульовував правовідносини з обігу та емісії електронних грошей, норми якого б враховували норми Директиви 2009//110/ЕС та Положення № 481 – Закон України «Про емісію та обіг електронних грошей». Крім того, прийняття такого закону обумовить необхідність внесення змін до інших нормативних актів України з метою гармонізації їх положень, і, насамперед, до ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», у якому необхідно буде передбачити, що ліцензуванню підлягає такий вид господарської діяльності як прийом електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові гроші.

Крім цього, в українському законодавстві необхідно визначити електронні гроші як нову форму грошей, оскільки на сьогодні у ст. 192 ЦК України визначено, що грошами є виключно законні платіжні засоби, обов'язкові до приймання за номінальною вартістю на всій території України, у вигляді грошових одиниць України – гривні [202]. Виходячи із законодавчої дефініції грошей, електронні гроші не належать до грошей,

що перешкоджає забезпеченню відповідного правового регулювання їх емісії та обігу. Недосконалість закріпленої у ЦК України дефініції неодноразово відзначалася науковцями, бо, виходячи з норм цивільного законодавства, грошами є виключно грошові одиниці в якості ідеальної субстанції незалежно від носія, на якому враховуються грошові одиниці. Проте носій відіграє важливу функцію, оскільки виконує облікову функцію (для закріплення певної кількості грошових одиниць).

М.А. Коростильов, досліджуючи правовий режим електронних грошей в цивільному законодавстві, зазначає, що таким носієм виступають види майна, що являють собою об'єкти цивільних прав – готівку (банкноти і монети), безготівкові кошти (права вимоги, виражені в записі на банківському рахунку) та особливі права вимоги, що виражені в обліковому запису оператора електронних коштів без відкриття банківського рахунку (електронні гроші) і вказує, що всі ці об'єкти цивільних прав належать до форм грошей [255, с. 25]. Науковець визначає, що електронні гроші за своєю правовою природою є правами вимоги особливого роду, які емітуються в сумі наданих клієнтом грошових коштів оператором електронних коштів для виконання грошових зобов'язань клієнта перед іншими особами, що враховуються в електронній формі без відкриття банківського рахунку, тобто фактично є однією з форм грошей, що є похідними від готівки та безготівкових грошей, оскільки емітуються на підставі останніх, використовуються в рамках системи переведення електронних грошей та кінець кінцем погашаються готівкою, а отже, особливість права вимоги електронних грошей *sui generis* полягає в тому, що воно, як і безготівкові кошти, є абстрактним, безумовним та безстроковим [255, с. 25]. Таким чином, підсумовує автор, електронні гроші є формою грошей, що похідні від готівкових та безготівкових коштів, оскільки емітуються на підставі останніх, використовуються виключно в рамках системи переведення електронних грошей, а отже, виступають об'єктом цивільних прав, що повинно бути закріплено в

нормах Цивільного кодексу, поряд з безготівковими грошовими коштами [255, с. 25], і ми підтримуємо його позицію, оскільки, як зазначалося раніше, Україна обрала європейську модель правового регулювання обігу електронних грошей, у якій електронні гроші визначаються саме як нова форма грошей, а аргументи інших науковців, які підтримують таку саму позицію, було розглянуто раніше, при дослідженні фінансово-правової сутності електронних грошей. Для реалізації цієї пропозиції необхідно доповнити ст. 192 ЦК України словами «а також електронні гроші».

Наступною проблемою правового регулювання обігу електронних грошей в Україні є встановлена вимога щодо випуску електронних грошей виключно банками. При дослідженні європейської моделі емісії та обігу електронних грошей було визначено, що із прийняттям Директиви 2009/110/ЄС розширилося коло установ у сфері обігу електронних грошей шляхом віднесення до них небанківських установ, яким надавалися права емітувати електронні гроші на непрофесійній основі, тобто скасовано монополію банків та інших кредитних установ на емісію електронних грошей. Отже, на сучасному етапі норми національного законодавства України більш обтяжливі, ніж норми європейського законодавства. Як визначають П.М. Сенищ, В.М. Кравець, В.І. Міщенко та інші науковці, світовий досвід регулювання обігу електронних грошей довів, що в країнах, у яких діє жорстка норма щодо емісії електронних грошей лише банками, національні системи електронних грошей відсутні, а на ринок виходять емітенти електронних грошей з інших країн, у яких правила більш демократичні (наприклад, більшість систем електронних грошей в ЄС зареєстрована у Великобританії та Люксембурзі, оскільки в цих країнах ліберальні регуляторні вимоги для емітентів електронних грошей) [256, с. 43]). А.П. Новицький, аналізуючи встановлення вимог щодо емітування електронних грошей виключно банками, вказує, що банки мають можливість пропонувати клієнтам лише ті платіжні інструменти, які прив'язані до вже існуючої платіжної інфраструктури у вигляді

безготівкових рахунків та інструментів онлайн-банкінгу, тому системи електронних грошей не є для них профільним видом бізнесу, який, до того ж, потребує додаткових витрат на інтеграцію такої системи до інформаційних систем банку [257, с. 49]. Отже, визначення як емітентів електронних грошей виключно банків є неефективним, проте Україна вдалася до такого обмеження. Постає закономірне питання: навіщо було виключати з обігу електронних грошей інших можливих емітентів, які бажають узяти участь в обігу, якщо обмеження в застосуванні електронних грошей не сприяють їх поширенню? Причина цього полягає в тому, що електронні гроші дозволяють здійснювати розрахункові операції анонімно, що дозволяє їх користувачам уникати оподаткування та здійснювати незаконні угоди, спрямовані на відмивання коштів. У зарубіжних країнах зазначену причину усувають шляхом встановлення обов'язкової ідентифікації рахунків юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, що застосовуються для підприємницької діяльності. Таким чином, належному правовому регулюванню обігу електронних грошей в Україні сприятиме розширення кола емітентів електронних грошей шляхом віднесення до них небанківських установ, що можливо шляхом внесення змін до ч. 4 п. 1.3 Положення про електронні гроші, затвердженого Постановою Національного банку України від 04.11.2010 № 481.

Надання можливості емісії електронних грошей не лише банкам, але й небанківським установам обумовить необхідність видання ліцензій таким установам з правом здійснення емісії та операцій з електронними грошима. Обов'язок з видання таких ліцензій доцільно покласти на Національний банк України. Для цього необхідно розробити та прийняти Постанову Національного банку України «Про Порядок видачі ліцензій небанківським установам на право емісії та здійснення операцій з електронними грошима».

Особливу увагу привертає також проблема правової невизначеності відображення операцій з електронними грошима в податковому та

бухгалтерському обліку. Відповідно до пп. 196.1.5 ст. 196 Податкового кодексу України, не належать до об'єктів оподаткування податком на додану вартість надання послуг платіжних організацій платіжних систем, пов'язаних з переказом коштів, з інкасації, розрахунково-касового обслуговування, залучення, розміщення та повернення коштів за договорами позики, депозиту, вкладу (у тому числі пенсійного), управління коштами та цінними паперами (корпоративними правами та деривативами), доручення, надання, управління і відступлення прав вимоги за фінансовими кредитами фінансових установ, кредитних гарантій і банківських поручительств особою, що надала такі кредити, гарантії або поручительства [258]. Перелік послуг з розрахунково-касового обслуговування визначається Національним банком України за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику [258]. Відповідно до п. 8 Постанови Національного банку України від 15.11.2011 «Про затвердження переліку типових операцій з розрахунково-касового обслуговування, які відповідно до підпункту 196.1.5 пункту 196.1 статті 196 розділу V Податкового кодексу України не є об'єктом оподаткування» № 400, до типових операцій з розрахунково-касового обслуговування належать операції з електронними грошима, а саме: випуск, погашення електронних грошей; розповсюдження електронних грошей; надання засобів поповнення електронними грошима електронних пристроїв; продаж скретч-карток для поповнення електронними грошима електронних пристроїв; приймання електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові кошти; здійснення обмінних операцій з електронними грошима [259]. При цьому, відповідно до Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів», вказані послуги визначаються послугами з розрахунково-касового обслуговування виключно для банківських установ [65]. Внаслідок цього для забезпечення ефективної та законної діяльності небанківських установ, яким буде надано право

емітувати електронні гроші (щоб вони могли відображати операції з ними в податковій та бухгалтерській звітності), необхідно розробити порядок відображення операцій з електронними грошима в податковому та бухгалтерському обліку для емітентів електронних грошей – небанківських установ, який закріпити відповідною Постановою Національного банку України.

Іншою проблемою, що виникає при обігу електронних грошей, є закріплення в Податковому кодексі України в п. 291.6 ст. 296 положення про те, що платники єдиного податку першої – третьої груп повинні здійснювати розрахунки за відвантажені товари (виконані роботи, надані послуги) виключно в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій) [258]. До платників єдиного податку першої – третьої груп належать: перша група – фізичні особи–підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 300000 гривень; друга група – фізичні особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв: не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб; обсяг доходу не перевищує 1500000 гривень; третя група – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб, або кількість осіб, що перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена, та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 5000000 гривень [258]. Отже, якщо зазначені суб'єкти здійснюють розрахунки за надані

товари/послуги за допомогою електронних грошей, їх діяльність, з одного боку, є такою, що відповідає нормативно-правовим актам України (Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», Постанові Національного банку України № 481), а з іншого, – не відповідає нормам Податкового кодексу України. Тобто склалася ситуація, за якої обіг електронних грошей штучно зупиняється, – суб'єкти підприємницької діяльності, що є платниками єдиного податку, не можуть приймати електронні гроші в якості розрахунків за надані товари/послуги. П.М. Сенищ, В.М. Кравець, В.І. Міщенко та інші науковці зазначають, що відсутність врегулювання питань обігу електронних грошей у податковому законодавстві змушує емітентів електронних грошей працювати за досить складними юридичними схемами з метою здійснення своєї діяльності в рамках чинного законодавства [256, с. 45]. Для усунення зазначеної проблеми необхідно внести зміни до п. 291.6 ст. 296 Податкового кодексу України.

А.П. Новицький відзначає, що інструментом проведення операцій з електронними грошима на сучасному етапі є не лише картки та комп'ютери, але й мобільні телефони як інструменти для проведення фінансових операцій, тому в нормативній базі необхідно передбачити особливості розвитку телекомунікаційних мереж і застосування телефонів як інструментів для проведення фінансових операцій [257, с. 49]. Таку ж думку підтримують П.М. Сенищ, В.М. Кравець, В.І. Міщенко, О.О. Махаєва, В.В. Крилова, Н.В. Гришук, які наголошують, що провідною тенденцією у світі електронних платежів є поступове усвідомлення мобільними операторами потенціалу мобільної комерції, оскільки пересічний український громадянин ставиться до банків з певною недовірою, але із задоволенням користується мобільним зв'язком, довіряє операторам мобільного зв'язку і періодично поповнює рахунок, перевіряє баланс та здійснює інші операції; з часом мобільні оператори отримують відповідні ліцензії, і грошами, які покладені на рахунок мобільного

телефону, можна буде користуватися не лише для того, щоб оплатити послуги зв'язку, але й для того, щоб оплачувати товари та послуги [256, с. 44]. Тому подальше правове регулювання обігу електронних грошей в Україні повинно розроблятися з урахуванням розвитку телекомунікаційних мереж і застосування телефонів як інструментів, що в майбутньому будуть використовуватися для проведення фінансових операцій.

Висновки до розділу 3

1. У різних країнах підхід до правового статусу криптовалют значно різниться – одні країни (США, країни ЄС, Канада, Ізраїль, Сінгапур, Японія тощо) визнали доцільність їх використання та працюють над формуванням правової бази, яка б закріпила правовий статус віртуальних валют (як електронних грошей, як обмінних коштів, як специфічного виду валют тощо), а інші країни (Китай, РФ) – відмовляються від криптовалют та забороняють їх обіг. Китай заборонив обіг криптовалют в межах власної території після того, як через їх значне розповсюдження уряд майже втратив контроль за обігом фінансових коштів в країні. У РФ обіг криптовалют було заборонено через консерватизм фінансової системи, яка неспроможна швидко реагувати на запровадження інноваційних процесів та забезпечити їх належне регулювання.

Незважаючи на заборону криптовалют в окремих країнах, їх обіг в віртуальному просторі продовжує зростати. Юридична заборона на використання криптовалют не стримує процесів їх застосування, а лише не дозволяє державам, які вдаються до такої заборони, узяти участь у регулюванні процесів застосування криптовалют, оскільки вони вилучаються з процесу їх обігу.

2. В Україні криптовалюти визнані грошовими сурогатами і їх обіг заборонено (як у тоталітарних країнах), проте це перешкоджає інтеграції країни в світову економіку посткапіталістичного формату, що природно формується на сучасному етапі, а отже, доцільно, спираючись на досвід країн з розвиненою економікою (насамперед ЄС), дозволити (хоча б із експериментальною метою) обіг криптовалют на території країни, дослідити наслідки такого обігу, розробити методіку впровадження криптовалют в господарські процеси та правове підґрунтя обігу криптовалют, що сприятиме трансформації українського суспільства в більш сучасну форму, виходячи з обраного політико-економічного курсу розвитку держави.

3. Необхідність удосконалення правового регулювання обігу електронних грошей в Україні обумовлена: 1) потребою розвитку фінансового сектору за рівнем застосування інформаційних технологій, обумовленою прагненням України до євроінтеграції; 2) відсутністю законодавчого регулювання відносин у сфері обігу електронних грошей; 3) діяльністю в Україні операторів електронних грошей міжнародних систем, які, користуючись прогалинами у правовому полі України, здійснюють транзакції з електронними грошима без дотримання вимог українського законодавства; 3) невідповідністю норм національного законодавства європейського (насамперед нормам Директиви 2009/110/ЄС); 4) прогалинами в національному законодавстві України, яким врегульовується обіг електронних грошей в Україні.

Належному правовому регулюванню обігу електронних грошей в Україні сприятиме: 1) нормативне визначення електронних грошей як форми грошей; 2) прийняття Закону України «Про емісію та обіг електронних грошей», норми якого б враховували норми Директиви 2009//110/ЄС та Положення № 481; 3) розширення кола емітентів електронних грошей шляхом віднесення до них небанківських установ; 4) встановлення обов'язку з отримання ліцензій небанківськими

установами на право емісії та операцій з електронними грошима, що видаватимуться Національним Банком України; 5) запровадження ліцензування діяльності суб'єктів господарювання з прийому електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові гроші; 6) розроблення та прийняття порядку відображення операцій з електронними грошима в податковому та бухгалтерському обліку для емітентів електронних грошей – небанківських установ; 7) відмова від закріплення в податкових нормах вимоги щодо розрахунків за відвантажені товари (виконані роботи, надані послуги) для платників єдиного податку першої – третьої груп виключно в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій); 8) передбачення в подальшому особливостей розвитку телекомунікаційних мереж і застосування телефонів як інструментів для проведення фінансових операцій.

З метою вдосконалення законодавства, яким врегульовується обіг електронних грошей в Україні, доцільно:

1) прийняти Закон України «Про емісію та обіг електронних грошей», норми якого б враховували норми Директиви 2009//110/ЕС та Положення Національного банку України «Про електронні гроші» № 481;

2) ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» доповнити словами: «прийом електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові гроші»;

3) доповнити ст. 192 ЦК України словами «а також електронні гроші»;

4) з п. 291.6 ст. 296 Податкового кодексу України слова «виключно в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій)» виключити;

5) Положення про електронні гроші, затвердженого Постановою Національного банку України від 04.11.2010 № 481, доповнити:

ч. 4 п. 1.3 словами «...та небанківські установи, які мають право емітувати електронні гроші на непрофесійній основі та надавати фінансові

та нефінансові послуги, безпосередньо пов'язані з випуском електронних грошей»;

б) розробити та прийняти Постанови Національного банку України «Про Порядок видачі ліцензій небанківським установам на право емісії та здійснення операцій з електронними грошима», «Про порядок відображення операцій з електронними грошима в податковому та бухгалтерському обліку для емітентів електронних грошей – небанківських установ».

ВИСНОВКИ

В результаті дисертаційного дослідження на основі здобутків вітчизняної та зарубіжної правничої науки, а також чинного законодавства України та зарубіжних країн і практики його реалізації вирішено наукове завдання з розкриття фінансово-правової сутності електронних грошей, дослідження проблем правового регулювання їх обігу та сформульовано висновки і пропозиції щодо вдосконалення такого регулювання в Україні:

1. Український фінансовий сектор за рівнем застосування інформаційних технологій та їх правового забезпечення значно відстає від розвинених зарубіжних країн. В той час як в зарубіжних країнах протягом двох десятиріч розвивалося фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей, в Україні навіть не робилося спроб щодо розроблення спеціальних нормативних актів, які б врегульовували такі правовідносини, що дозволило зарубіжним операторам електронних грошей майже захопити український фінансовий ринок обігу електронних грошей (на сучасному етапі 80% такого ринку займає WebMoney Transfer). На сучасному етапі правове регулювання обігу електронних грошей в Україні знаходиться у початковій стадії розроблення, має правові колізії та прогалини і потребує вдосконалення. Користуючись цим, оператори електронних грошей міжнародних систем, користуючись пробілами у правовому полі України, здійснюють транзакції з електронними грошима без дотримання вимог українського законодавства. Крім того, прагнення України до Євроінтеграції вимагає подальшого розвитку фінансового сектору за рівнем застосування інформаційних технологій.

2. Гроші є багатоаспектною, міжгалузевую та історично мінливою категорією, що розвивається, і на кожному новому етапі наповнюється новим змістом, який ускладнюється зі зміною суспільно-економічних відносин. Утворилися гроші виключно як економічна категорія,

всезагальний товарний еквівалент, але з ускладненням господарського обігу держава своїм вольовим актом, приймаючи до уваги загальну згоду всіх учасників обігу про використання певного предмету як грошей, визначила їх як законний платіжний засіб, обов'язковий для всіх, що і обумовлює юридичну складову природи грошей. Внаслідок тривалого еволюційного процесу грошей, зумовленого об'єктивною необхідністю розвитку господарських відносин і державно-правового регулювання, на сучасному етапі використовуються лише кредитні гроші, які не мають власної субстанціональної вартості (неповноцінні гроші). Вартість кредитних грошей є уявною, вони нічим не забезпечені і виражаються в одиницях умовної вартості (грошових одиницях сучасних валют), що надає можливість для створення уявно еквівалентного товарно-грошового обміну. Обіг кредитних грошей обумовлюється вірою їх одержувачів в те, що вони зможуть їх використати для забезпечення своїх майбутніх платежів, яка підтримується державою за допомогою правового регулювання та методів економічної політики.

3. В сучасних умовах відмови від золотого стандарту, посилення процесів глобалізації та інтеграції світової економіки, розвитку інформаційних та комп'ютерних технологій, електронні гроші здатні виконувати всі функції грошей, тому їх можна визначити як їх нову, еволюційну форму, що утворилася в результаті втрати грошами внутрішньої вартості та розвитку безготівкових розрахунків, шляхом поєднання фінансових та технічних інструментів, як перехід на інформаційному етапі розвитку грошей від аналогової до цифрової форми.

4. Електронні гроші є новою формою грошей, які мають такі особливості: 1) за своєю фізичною сутністю є спеціалізованим електронним імпульсом (файлом), який записаний на носій (жорсткий диск комп'ютера або смарт-карту), містить характеристику грошей та кількісне вираження вартості грошового еквівалента, зберігається на електронному пристрої і може циркулювати в такому вигляді в якості платежу з

відповідними юридичними наслідками, в тому числі з особами, іншими, ніж емітент; 2) є передплаченим фінансовим продуктом, який випускається після отримання емітентом грошових коштів в розмірі, не меншій вартості грошового еквівалента (емітується після отримання коштів в розмірі, не меншій за цю вартість) та не вимагають використання при транзакції банківських рахунків; 3) є зобов'язаннями емітента, якому кореспондується право вимоги до власника таких електронних грошей щодо їх погашення.

5. Класифікація електронних грошей: 1) залежно від типу носіїв: а) на базі смарт-карток; б) на базі комп'ютерних мереж; 2) залежно від ступеня ідентифікації користувача: а) анонімні; б) персоніфіковані; 3) залежно від ліміту вартості: а) суворо обмежені; б) адаптовані до мережових розрахунків; 4) залежно від розрахункової одиниці: а) фіатні; б) нефіатні; 5) залежно від емітента: а) банківські; б) небанківські; 7) залежно від процедури завантаження: а) АТМ; б) банківський рахунок; в) картка; г) мобільний телефон; в) Інтернет; 8) за мультивалютними функціями: а) одноцільові; б) багатофункціональні; 9) залежно від способу зберігання: а) на апаратній основі; б) на програмній основі; 10) залежно від строку їх обігу: а) електронні гроші з обмеженим строком обігу; 11) безстрокові електронні гроші.

6. Специфічним видом електронних грошей є криптовалюти, яким притаманні такі особливості: 1) піринговий характер (криптовалюти емітуються не банком, а мають децентралізований характер, оскільки при випуску криптовалют немає єдиного керуючого центру, який би зберігав інформацію про баланс електронних гаманців користувачів та список транзакцій – ця інформація зберігається на комп'ютерах власників криптовалют, після встановлення програми-гаманця вона сама «скачує» в інших користувачів повну базу даних про всі здійснені будь-коли транзакції) та центрального серверу (кожен комп'ютер у цій мережі і є сервером), весь об'єм роботи з обліку та зберігання історії транзакцій

розподіляється між усіма учасниками); 2) відкритий код криптовалют (ідентифікація власників та фіксація факту їх зміни ґрунтуються на сучасних засобах криптографічного захисту, які неможливо «зламати» чи «обійти» сучасними технічними засобами); 3) децентралізація (єдиного керуючого центру, який би зберігав інформацію про баланс електронних гаманців користувачів та список транзакцій відсутній – ця інформація зберігається на комп'ютерах власників криптовалют, після встановлення програми-гаманця вона сама «скачує» в інших користувачів повну базу даних про всі здійснені будь-коли транзакції); 4) відсутність гарантованого забезпечення, оскільки технічно криптовалюти є зашифрованим спеціальною програмою кодом, який розраховується за специфічним алгоритмом, що здійснюється групою обчислювальних потужностей (майнінговими фермами), фіксується, зберігається на електронному носії та приймається як засіб платежу; 4) несхильність до інфляції.

7. Криптовалюти та віртуальні валюти не тотожні, а окремі поняття. Віртуальні гроші не відносяться до електронних грошей і за своєю фінансово-правовою природою є внутрішньою електронною валютою мережових співтовариств – соціальних мереж, віртуальних світів та онлайн-ігор, а сфера їх використання обмежена придбанням та продажем віртуальних товарів всередині мережевого співтовариства.

8. Поширення використання в зарубіжних країнах електронних грошей як в електронній комерції, так і в реальній економіці обумовило необхідність розвитку нормативного регулювання їх обігу в різних країнах. Незважаючи на те, що юридична природа договору купівлі-продажу не змінилася від того, яким чином здійснюється акцепт оферти – усно чи за допомогою електронних пристроїв, практика використання електронних грошей довела, що юридичні інструменти, які склалися раніше і ефективно врегульовують традиційні правовідносини, в багатьох випадках не підходять для ефективного врегулювання фінансових відносин, що реалізуються за допомогою сучасних технологічних пристроїв.

Відсутність законодавчих норм, які дозволяли б враховувати специфіку використання електронних грошей, призвели до серйозних правових проблем, що збільшувалися пропорційно розвитку електронних грошей.

Розвиток фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей в зарубіжних країнах обумовлювався необхідністю: 1) створення умов для підвищення ефективності державно-кредитної системи; 2) встановлення нагляду за емісією та обігом електронних грошей; 3) підтримання стабільності національної платіжної системи в цілому, підвищення її якості та надійності; 4) забезпечення учасникам обігу електронних грошей максимального захисту; 4) створення умов для оподаткування операцій з електронними грошима; 5) запобігання переміщенню грошових коштів, що використовуються в незаконних угодах; 6) стимулювання розвитку економічної активності на фінансовому ринку інноваційних технологій.

9. В зарубіжних країнах склалося два підходи до фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей, які різняться залежно від визначення електронних грошей.

В одних країнах до електронних грошей підходять як до особливого об'єкту цивільних речових прав (гроші в особливій формі), а їх визначення формулюється за допомогою поняття «вартість, що зберігається» (Японія, Сінгапур, Китай, Тайвань, Сінгапур, США на федеральному рівні, Казахстан, РФ, Білорусія тощо). В цих країнах фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей носить нормативний характер, і характеризується наявністю законодавчо встановлених вимог щодо емітентів електронних грошей, їх ліцензування, суми мінімального капіталу, розміру мінімальних та постійних власних коштів та лімітації технічних засобів, призначених для зберігання та обліку електронних грошей тощо.

В інших країнах електронні гроші визначаються як засіб обміну, що погашається чи не погашається грошима і зберігається в електронному

вигляді (Корея, окремі штати США, Австралія). В цих країнах фінансово-правове регулювання обігу електронних грошей має рекомендаційний характер і включає пруденціальний нагляд за емітентами електронних грошей, нагляд за звітністю емітентів, агентів операцій з використанням електронних грошей, контроль за дотриманням вимог про розкриття ними інформації по операціям з використанням електронних грошей тощо.

10. На сучасному етапі в країнах ЄС сформувався нормативний підхід до фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей, згідно якого до основних методів такого регулювання відносяться:

- 1) державна реєстрація та ліцензування емітентів електронних грошей;
- 2) встановлення вимог до суми мінімального капіталу, розміру мінімальних та постійних власних коштів та лімітації технічних засобів, призначених для зберігання та обліку електронних грошей, формуванню резервів емітентами електронних грошей;
- 3) закріплення пруденціального нагляду та контролю за діяльністю учасників операцій з використанням електронних грошей;
- 4) встановлення відповідальності за порушення фінансового законодавства щодо емісії та обігу електронних грошей.

11. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, у питанні нормативного регулювання обігу електронних грошей особливе значення для нашої країни має досвід ЄС, де становлення фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей здійснювалося за такими етапами: з 1994 по 1999 роки – сформована загальна концепція електронних грошей, що передбачала необхідність встановлення монополії банків та інших кредитних організацій на емісію та обіг електронних грошей; підготовка теоретичної бази для розроблення та прийняття відповідного законодавства; з 2000 по 2008 роки – врегулювання емісії та обігу електронних грошей на підставі норм Директиви 2000/46/ЄС, якою врегульовувалися емісія та обіг електронних грошей, нормативно закріплювалося поняття електронних грошей як «вартість, що зберігається», встановлювалися вимоги до установ в сфері обігу

електронних грошей, закріплювався порядок пруденціального нагляду та принципи національного контролю щодо запобігання використанню фінансової системи в цілях відмивання грошей, тощо; 2009 рік – теперішній час – врегулювання емісії та обігу електронних грошей на підставі норм Директиви 2009/110/ЕС, якою розширено коло організацій, що відповідали визначенню «установи в сфері обігу електронних грошей», скасовано монополію банків та інших кредитних установ на емісію електронних грошей, знижено рівень вимог до установ в сфері обігу електронних грошей, тощо.

12. Всі країни ЄС уніфікували своє законодавство відповідно норм Директиви 2009/110/ЕС, при цьому зазначена директива використовувалася не лише як крок до уніфікації та гармонізації нормативного врегулювання обігу електронних грошей на європейському просторі, але й як еталон для тих країн, в яких тривав процес створення національного законодавства в сфері регулювання електронних грошей. Норми національного законодавства в країнах ЄС було прийнято або аналогічно нормам вищевказаної Директиви, або встановлювалися більш жорсткіші, ніж передбачені Директивою, вимоги до установ у сфері обігу електронних грошей: збільшено вимоги до мінімального розміру капіталу емітентів електронних грошей, зменшено максимальний розмір електронного гаманця, встановлено обмеження з інвестування, встановлено вимоги з ідентифікації власника електронного гаманця, право випуску електронних грошей було надано виключно банкам та кредитним організаціям (Австрія, Німеччина, Іспанія, Португалія); встановлено заборону на спрощений режим функціонування емітентів електронних грошей (Італія, Литва); посилені вимоги до пруденціального регулювання (Греція, Швеція).

13. Досвід фінансово-правового регулювання емісії та обігу електронних грошей в ЄС свідчить, що занадто жорсткі вимоги до емітентів електронних грошей стають перешкодою для подальшого

розвитку свої системи електронних платежів, внаслідок чого при визначенні вимог до установ в сфері обігу електронних грошей необхідно застосовувати збалансований підхід, що забезпечить оптимальне співвідношення публічно-правових, так і приватних інтересів всіх учасників обігу електронних грошей.

Правове регулювання обігу електронних грошей в країнах ЄС на сучасному етапі містить чіткі та зрозумілі вимоги щодо такого обігу, забезпечує можливість функціонування електронних грошей, що вже існують на ринку, створює правові передумови для створення в майбутньому нових видів електронних грошей, не перешкоджає впровадженню нових технологічних інновацій. Основними тенденціями фінансово-правового регулювання емісії та обігу електронних грошей в ЄС є: 1) уніфікація категоріального апарату (єдиний підхід до визначення електронних грошей); 2) запровадження спрощеного режиму функціонування емітентів електронних грошей (уніфікація видання ліцензій та закріплення заявочного характеру використання спрощеного режиму); 3) лібералізація вимог, що встановлюються для емітентів електронних грошей (дозвіл небанківським установам здійснювати емісію електронних грошей, зменшення вимог до мінімального уставного капіталу).

14. Становлення фінансово-правового регулювання обігу електронних грошей в Україні здійснювалося за такими етапами:

2008 – 2010 роки – врегулювання емісії та обігу електронних грошей на підставі норм Положення про електронні гроші в Україні, затвердженого Постановою Національного банку України від 25.06.2008 № 178, норми якого було розроблено відповідно до норм Директиви 2000/46/ЕС з такими додатковими обмеженнями: емісію грошей могли здійснювати виключно банки; банки могли здійснювати випуск грошей виключно в гривнях; сума електронних грошей на одному електронному

пристрої, що перебуває у розпорядженні користувача, та сума однієї трансакції в системах електронних грошей обмежувалася сумою 5000 грн.;

2010 роки – врегулювання емісії та обігу електронних грошей на підставі норм Положення про електронні гроші, затвердженого Постановою Національного банку України від 04.11.2010 № 481, норми якого було розроблено відповідно до норм Директиви 2009/110/ЕС з такими додатковими обмеженнями: емісію грошей мають право здійснювати виключно банки; емітенти мають право здійснювати випуск електронних грошей, виражених лише в гривнях; сума електронних грошей на електронному пристрої, який не може поповнюватися, не повинна перевищувати 4000 грн.; сума електронних грошей на електронному пристрої, що може поповнюватися, не повинна перевищувати 14000 грн.; емітенти електронних грошей повинні подати до Національного банку України правила здійснення операцій з електронними грошима для узгодження.

На сучасному етапі на фінансовому ринку України перебувають в обігу фіатні види електронних грошей «GlobalMoney» (емієнт Ощадбанк), НСМЕП ПРОСТІР (емітентами виступають 59 банків та 16 небанківських установ). GlobalMoney» та НСМЕП ПРОСТІР внесені до Реєстру платіжних систем, систем розрахунків, учасників цих систем та операторів послуг платіжної інфраструктури.

GlobalMoney – це фіатні електронні гроші, що функціонують на базі комп'ютерних мереж на підставі дозволу внутрішньодержавної небанківської платіжної системи на здійснення діяльності, пов'язаної з переказом коштів, платіжною системою яких є внутрішньодержавна небанківська платіжна система «GlobalMoney» (ВНПС «GlobalMoney»). ПРОСТІР є фіатними електронними грошима, що функціонують на базі смарт-карт, платіжною системою яких є Національна платіжна система масових електронних платежів «Український платіжний простір» (НПМЕП ПРОСТІР).

Крім цього, на території України перебувають в обігу нефіатні гроші, основними з яких є WBM (емітент міжнародна система електронних платежів WebMoney). WBM є нефіатними грошима, оскільки їх емітент WebMoney не узгодив з Національного банку України правила обігу електронних грошей і не дотримується встановлених національним законодавством обмежень. За офіційною позицією Національного банку України та Державної фіскальної служби України, обіг електронних грошей оператора WebMoney в Україні не відповідає нормам чинного українського законодавства.

15. В різних країнах підхід до правового статусу криптовалют значно різниться – одні країни (США, країни ЄС, Канада, Ізраїль, Сінгапур, Японія тощо) визнали доцільність їх використання та працюють над формуванням правової бази, яка б закріпила правовий статус віртуальних валют (як електронних грошей, як обмінних коштів, як специфічного виду валют тощо), а інші країни (Китай, РФ) – відторгають криптовалюту та забороняють їх обіг. Китай заборонив обіг криптовалют в межах власної території після того, як через їх значне розповсюдження уряд майже втратив контроль за обігом грошових коштів в країні. В РФ обіг криптовалют було заборонено через консерватизм фінансової системи, яка не спроможна швидко реагувати на запровадження інноваційних процесів та забезпечити їх належне регулювання.

Незважаючи на заборону криптовалют в окремих країнах, їх обіг в віртуальному просторі продовжує зростати. Юридична заборона на використання криптовалют не стримує процеси їх застосування, а лише не дозволяє державам, які вдаються до такої заборони, прийняти участь у регулюванні процесів застосування криптовалют, оскільки вони вилучаються з процесу їх обігу.

16. В Україні криптовалюти визнані грошовими сурогатами і їх обіг заборонено (як в тоталітарних країнах), проте це перешкоджає інтеграції країни в світову економіку посткапіталітичного формату, що природно

формується на сучасному етапі, а отже доцільно, спираючись на досвід країн з розвинутою економікою (насамперед, ЄС), дозволити (хоча б в експериментальних цілях) обіг криптовалют на території країни, дослідити наслідки такого обігу, розробити методикку впровадження криптовалют в господарські процеси, розробити правове підґрунтя обігу криптовалют, що сприятиме трансформації українського суспільства в більш сучасну форму, виходячи з обраного курсу розвитку політико-економічної системи світу.

17. Належному правовому регулюванню обігу електронних грошей в Україні сприятиме: 1) нормативне визначення електронних грошей як форми грошей; 2) прийняття Закону України «Про емісію та обіг електронних грошей», норми якого б враховували норми Директиви 2009//110/ЕС та Положення № 481; 3) розширення кола емітентів електронних грошей шляхом віднесення до них небанківських установ; 4) встановлення обов'язку з отримання ліцензій небанківськими установами на право емісії та операцій з електронними грошима, що видаватимуться Національним Банком України; 5) запровадження ліцензування діяльності суб'єктів господарювання з прийому електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові гроші; 6) розроблення та прийняття порядку відображення операцій з електронними грошима в податковому та бухгалтерському обліку для емітентів електронних грошей – небанківських установ; 7) відмова від закріплення в податкових нормах вимоги щодо розрахунків за відвантажені товари (виконані роботи, надані послуги) для платників єдиного податку першої – третьої груп виключно в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій); 8) передбачення у подальшому особливостей розвитку телекомунікаційних мереж і застосування телефонів як інструментів для проведення фінансових операцій.

18. З метою вдосконалення законодавства, яким врегульовується обіг електронних грошей в Україні, доцільно:

1) прийняти Закон України «Про емісію та обіг електронних грошей», норми якого б враховували норми Директиви 2009//110/ЕС та Положення Національного банку України «Про електронні гроші» № 481

2) ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» доповнити словами: «прийом електронних грошей в обмін на готівкові/безготівкові гроші»

3) з п. 291.6 ст. 296 Податкового кодексу України слова «виключно в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій)» виключити;

4) доповнити ст. 192 ЦК України словами «а також електронні гроші»;

5) Положення про електронні гроші, затвердженого Постановою Національного банку України від 04.11.2010 № 481 доповнити:

ч. 4 п. 1.3 словами «...та небанківські установи, які мають право емітувати електронні гроші на непрофесійній основі та надавати фінансові та нефінансові послуги, безпосередньо пов'язані з випуском електронних грошей»;

б) розробити та прийняти Постанови Національного банку України «Про Порядок видачі ліцензій небанківським установам на право емісії та здійснення операцій з електронними грошима», «Про порядок відображення операцій з електронними грошима в податковому та бухгалтерському обліку для емітентів електронних грошей – небанківських установ».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Working Group Payment Systems, Report to the European Monetary Institute on prepaid cards, 1994.
2. Greenspan A. Comment about Bitcoin / A. Greenspan [Internet Resource] – Mode to access : <http://www.businessinsider.in/Everyone-Is-Baffled-By-Alan-Greenspan-Comment-About-Bitcoin/articleshow/26873628.cms>
3. Самуельсон П. Економіка: підручник / П. Самуельсон; за ред. О. Лищишина. – Львів: Світ, 1993. – 295 с.
4. Cohen B.J. Electronic Money: New Day or False Dawn? / B.J. Cohen // Review of International Political Economy. – 2001. – Vol. 8. – № 2. – P. 24 – 29.
5. Freedman C. Monetary Policy Implementation: Past, Present, and Future – Will the Advent of Electronic Money Lead to the Demise of Central Banking? / C. Freedman // International Finance. – July 2000. – Vol. 3, Iss. 2. – P. 211–227.
6. Berentsen A. Monetary Policy Implications of Digital Money / A. Berentsen // International Review of Social Science (Kyklos). – 1998. – Vol.51, Nr. 1. – P. 89–11.
7. Knapp G. Staatliche Theorie des Goldes / G. Knapp. – 4 Auflage. – München, 1923. – 144 p.
8. Boeschoten W.C. Electronic Money, Currency Demand and Seigniorage Loss in the G-10 Countries. / W.C. Boeschoten, G.E. Hebbink // De Nederlandsche Bank Staff Report. – 1996. – № 1. – 18 pp.
9. Hartmann P. Comments on Claessens, Glaessner and Klingebiel / P. Hartmann // Journal of Financial Services Research. – 2002. – № 5. – P. 36–41.

10. Рекомендація Комісії № 97/489/ES щодо угод, що стосуються угод, які здійснюються з використанням електронних грошових платіжних інструментів, зокрема відносин між емітентом та держателем карт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=70690>

11. On the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions : Directive 2000/46/EC of the European Parliament and of the Council of 18.09.2000 // Official Journal of the European Communities. – L 275/39. 27.10.2000. – P. 39–43.

12. Мельниченко О.В. Теоретичні засади електронних грошей / О.В. Мельниченко // Бізнесінформ. – 2013. – № 8. – С. 284–290.

13. Смовженко Т.С. Філософія грошей в епоху фінансової цивілізації : монографія / кол. авторів; за ред. докт. економ. наук, проф. Т.С. Смовженко, докт. філос. наук, проф. З.Е. Скринник. – К. : УБС НБУ, 2010. – 463 с.

14. Горюков Е.В. Электронные деньги: анализ практики использования и прогноз развития : дисс. канд. экон. наук: 08.00.10. – Е.В. Горюков. – Иваново, 2004. – 162 с.

15. Егiazарян Ш.П. Электронные деньги в современной системе денежного оборота: дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.10. – Ш.П. Егiazарян. – Москва, 1999. – 141 с.

16. Кочергин Д.А. Электронные деньги : учебник./ Д.А. Кочергин. – М.: Маркет ДС, 2011. – 424 с.

17. Смирнова И.Ф. Экономико-правовая природа денег и функции денег. Роль денег в возникновении платежных систем / И.Ф. Смирнова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2012. – № 9. – С. 154–158.

18. Савлук М.І. Гроші та кредит: підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.М. Лазепко та ін.; за заг. ред. М.І. Савлук. – 4-те вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2006. – 744 с.

19. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / Пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.

20. Нерсесов Н.О. О бумагах на предъявителя с точки зрения гражданского права. Историко-догматическое исследование / Н.О. Нерсесов. – М., 1889. – 194 с.

21. Алисов Е.А. Генезис банковской системы Украины / Е.А. Алисов // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. – Вип. 40. – С. 111–118.

22. Хамори Б. Теория социалистического хозяйства / Б. Хамори. – Новосибирск: Наука, 1991. – 351 с.

23. Воронова Л.К. До дискусійних питань щодо предмета і методу фінансового права / Л.К. Воронова // Вісник Академії правових наук України: зб. наук. праць / гол. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2 – 3 (33 – 34). – С. 313 – 324.

24. Лортикян Э.Л. История экономических реформ: мировой опыт второй половины XIX–XX вв. / Э.Л. Лортикян. – Х.: Консум, 1999. – 288 с.

25. Советское гражданское право: учебник: в 2 т. / Н.А. Безрук, О.В. Бойков, М.И. Брагинский и др.; отв. ред. В.А. Рясанцев. – Т. 1. – изд. перераб. и доп. – М.: Юридическая литература, 1975. – 560 с.

26. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи: пер. с англ. – М.: Дело, 1997. – 574 с.

27. Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства в гражданском праве / Л.А. Лунц – М.: Статут, 1999. – 352 с.

28. Белов В.А. Банковское право России: теория, законодательство, практика. Юридические очерки / В.А. Белов. – М.: Мысль, 2009. – 439 с.

29. Ющенко В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні / В. Ющенко, В. Лисицький. – К.: Скарби, 1998. – С.17–21.
30. Эриашвили Н.Д. Финансовое право: учебник / Н.Д. Эриашвили. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 628 с.
31. Макконелл К.Р. Экономикс. Принципы, проблемы и политика: в 2-х т. / К.Р. Макконелл, С.Л. Брю. – М.: Республика, 1992. – Т.1. – 464 с.
32. Лукашев О.А. Правове регулювання грошової системи України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.А. Лукашев. – Х., 2002. – 200 с.
33. Арзуманова Л.Л. Эволюция феномена денег / Л.Л. Арзуманова // LEX RUSSICA (научные труды МГЮА). – 2010. – № 6. – С. 1237–1241.
34. Бельский К.С. К вопросу о понятии денежной системы РФ / К.С. Бельский // Финансовое право. – 2005. – № 8. – С. 23.
35. Основные проблемы теории денег: сб. статей / под ред. В.Э. Дена; пер. с нем. под ред. Г.А. Мебус. – Пг.: Изд-во Промбюро ВСНХ, 1922. – 102 с.
36. Музика Л.А. Міжгалузєва категорія «гроші» у сфері цивільно- та фінансово-правової політики / Л.А. Музика // Наука і правоохорона. – 2013. – № 4. – С. 100–105.
37. Алісов Є.О. Проблеми правового регулювання грошового обігу в Україні: дис... дркт. юрид. наук: 12.00.07 / Є.О. Алісов. – Х., 2006. – 426 с.
38. Гриценко А. Деньги: возникновение, сущность, функции и агрегаты / А. Гриценко // Экономика Украины. – 1999. – № 2. – С. 62–71.
39. Хайек Ф. Частные деньги / Ф. Хайек. – М.: Инст-т нац. модели экономики, 1996. – 387с.
40. Теория государства и права: курс лекций / под. ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2000. – 776 с.
41. Глух Н.А. Деньги, торговля и рынки в американской экономической антропологии / Н.А. Глух // Вестник МГУ. Серия эконом. – 1997. – № 6. – С.52 – 59.

42. Менгер К. Основания политической экономии / К. Менгер // Австрийская школа политической экономии: пер с нем. / предисл., коммент., сост. В.С. Автономова. – М.: Экономика, 1992. – 477 с.

43. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – Т. 23. – М.: Госполитиздат, 1960. – 907 с.

44. Портной М.А. Деньги: их виды и функции / М.А. Портной. – М.: Анкил, 1998. – 366 с.

45. Полфреман Д. Основы банковского дела / Д. Полфреман, Ф. Форд; пер. с англ. – М.: Инфра-М, 1996. – 766 с.

46. Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг: навч. посібник / В.Д. Лагутін. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, КОО, 1999. – 181 с.

47. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: монографія / І.О. Лютий. – К.: Атіка, 1999. – 240 с.

48. Лаврушина О.И. Деньги, кредит, банки: учебник / О.И. Лаврушина. – М., 2002. – 369 с.

49. Узуев А.М. Перспективы укрепления российской валюты (эволюционный подход) : дисс. канд. эконом. наук / А.М. Узуев. – М., 2000. – 260 с.

50. Деньги. Кредит. Банки: учебник / под ред. В.В. Иванова, Б.И. Соколова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2008. – 375 с.

51. Кирсанов К.К. Эволюционные этапы развития денежной системы / К.К. Кирсанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsionnye-etapy-razvitiya-denezhnoy-sistemy>

52. Пустылин В.И. Эволюция платежной системы: от ракушек к электронным деньгам / В.И. Пустылин // Концепт. – 2014. – № 5. – С. 214–221.

53. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М.Ф. Котляр. – К.: Наукова думка, 1971. – 175 с.

54. Мануилов А.А. Учение о деньгах: Специальный курс политэкономии / А.А. Мануилов. – изд. 4-е. – М.: Высш. шк., 1916. – 247 с.

55. Экономикс: Англо-русский словарь-справочник / Э. Дж. Долан, Б.И. Домненко. – М.: Лазурь, 1994. – 544 с.

56. Булатов А.С. Экономика / А.С. Булатов. – М.: Экономистъ, 2006. – 467 с.

57. Арзуманова Л.Л. Функции денег как категории финансового права / Л.Л. Арзуманова // Бизнес в законе. – 2012. – № 1. – С. 178–185.

58. Кондрашов Г.Д. История возникновения и развития денег, их роль и функция в современных условиях / Г.Д. Кондрашов, Н.Н. Бурикова // Ученые записки. – 2010. – № 9. – С. 126–135.

59. Рябініна Л.А. Роль золота і сучасних грошей в економічному розвитку країни / Л.А. Рябініна // Вісник НБУ. – 2013. – № 6. – С. 12–17.

60. Носов О.Ю. Кредитні гроші та їх еволюція / О.Ю. Носов // Науковий вісник. – 2006. – Вип. 16. – С. 203–209.

61. Конвенция, устанавливающая Единообразный закон о переводном и простом векселях от 07.06.1930 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/MU30K02U.html

62. Selected Tax Policy Implications of Global Electronic Commerce. Department of the Treasury Office of Tax Policy. November, 1996 [Internet Resource] – Mode to access : <http://www.ustreas.gov/offices/tax-policy/library/internet.html>.

63. Кейнс Дж. М. Избранные произведения / Дж. М. Кейнс. – М.: Экономика. 1993. – 450 с.

64. Шевцов Ю.Г. Депозитные и электронные деньги / Ю.Г. Шевцов, А.А. Мартнес // Проблемы учета и финансов. – 2014. – № 4. – С. 31–33.

65. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2346-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 29. – Ст. 137.

66. Деньги, кредит, банки: справ. пособ. / Г.И. Кравцова, Б.С. Войтешенко, Е.И. Кравцов и др.; под ред. Г.И. Кравцовой. – Минск : Меркованне, 1994. – 270 с.

67. Долан Э.Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э.Дж. Долан, К.Д. Кэмпбелл, Р.Дж. Кэмпбелл. – М.: Град, 1991. – 367 с.

68. Кутырин В.А. Место электронных денег в системе денежных инструментов: некоторые данные к оценке рисков оборота криптовалюты и изучению проблем ее правовой регламентации / В.А. Кутырин, А.Г. Волевоз // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2016. – № 3 (26). – С. 138–147.

69. Survey of Electronic Money Developments. Bank for International Settlements. Committee on Payment and Settlement Systems. Basel, Switzerland. May 2000.

70. Overview of European Electronic Purse Products. European Committee for Banking Standards. – Brussels, March, 2000.

71. Власов А.В. Электронные деньги и эволюционная теория происхождения денег / А.В. Власов // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. – 2012. – № 12. – С. 13–23.

72. Usher J.A. The Law of Money and Financial Services in the European Community. – Oxford: Clarendon press, 1994. – 198 p.

73. Usher J.A. The Law of Money and Financial Services in the European Community. – Oxford: Clarendon press, 1994. – 198 pp.

74. The Internet Tax Freedom Act, Public Law 105 – 277 of October 21, 1998. www.ecommercecommission.org/ITFA.Htm

75. Лебедев А. Электронные деньги: миф или реальность / А. Лебедев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.vlarin.chat.ru/lancrypto/3.htm

76. Мануилов А.А. Учение о деньгах: Специальный курс политэкономии / А.А. Мануилов. – изд. 4-е. – М.: Высш. шк., 1916. – 247 с.

77. Гуревичев М.М. Государственное регулирование в условиях рыночной экономики (Исследование эволюции) / М.М. Гуревичев. – Х.: Основа, 1993. – 240 с.

78. Финансы и кредит СССР / кол. авт. под рук. В.В. Лаврова. – М.: Финансы, 1964. – 448 с.

79. Энциклопедия государства и права. – Вып. 1. – М.: Изд-во Ком. Акад., 1925. – 1240 ст.

80. Артемов Н.М. Денежное право (финансово-правовое регулирование обращения национальной и иностранной валюты) : коллективная монография / Н.М. Артемов, Л.Л. Арзуманова, А.А. Ситник. – М. : Элит, 2011. – 579 с.

81. Чернецов С.А. Деньги, кредит, банки / С.А. Чернецов. – М.: Магистр, 2009. – 234 с.

82. Йохин В.Я. Экономическая теория: учебник / В.Я. Йохин. – М.: Экономист, 2006. – 456 с.

83. Карасева М.В. Деньги в финансовом праве / М.В. Карасева. – М.: Юрист, 2008. – 387 с.

84. Сажина М.А. Экономическая теория: учебн. для вузов / М.А. Сажина, Г.Г. Чибриков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 577 с.

85. Финансовое право: учебн. / Н.А. Быля, О.Н. Горбунова, Е.Ю. Грачева, Г.П. Толстопятенко и др.; отв. ред. Е.Ю. Грачева, Г.П. Толстопятенко. – М. : Велби, 2007. – 376 с.

86. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи; пер. с англ. – М.: Дело, 1997. – 678 с.

87. Савиньи Ф.К. Обязательственное право / Ф.К. Савиньи / Пер. с нем. В. Фукс и Н. Мандро. – М.: Тип. А.В. Кудрявцевой, 1876. – 279 с.

88. Юровицкий В.В. Эволюция денег : денежное обращение в эпоху изменений / В.В. Юровицкий. – М. : Гросс-Медиа, 2004. – 377 с.
89. Пискотин М.И. Советское бюджетное право / М.И. Пискотин. – М.: Знание, 1971. – 289 с.
90. Горбунова О.Н. Проблемы совершенствования основных финансовых институтов в условиях перехода России к рынку : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / О.Н. Горбунова. – М., 1996. – 420 с.
91. Челноков В.А. Эволюция денег: денежное обращение в эпоху изменений / В.А. Челноков. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 238 с.
92. Финансы, денежное обращение и кредит: учебник для вузов / под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевской. – М.: Эксмо, 2010. – 388 с.
93. Коротаева Н.В. Электронные деньги: сущность, функции и роль в экономике / Н.В. Коротаева // Социально-экономические явления и процессы. – 2001. – № 12. – С. 137–141.
94. Гарькуша М.С. Новые функции денег в виртуальной экономике / М.С. Гарькуша // Креативная экономика. – 2009. – № 10 (34). – С. 102–107.
95. Говорушко Т.А. Функції і роль грошей у сучасній економіці / Т.А. Говорушко, І.П. Ситник // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 9. – С. 7–11.
96. Маркс К. Капиталл / К. Маркс. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1989. – 1078 с.
97. Щетинін А.І. Гроші та кредит: підручник / А.І. Щетинін. – вид. 3-тє, перероб. і доп. – К.: ЦУЛ. – 432 с.
98. Круглова Е.Ю. Понятие электронных денег: функциональные особенности / Е.Ю. Круглова // Социально-экономические явления и процессы. – 2012. – № 7–8. – С. 91–97.
99. Демківський А.В. Гроші та кредит: навч. посіб. / А.В. Демківський. – К.: Дакор, Вира-Р, 2003. – 528 с.

100. Денежное обращение и кредит: учеб. / Л.Н. Красавина, А.С. Гальчинский, В.Н. Шенаев и др.; под. ред. Л.Н. Красавиной. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Фин. и стат., 1989. – 366 с.

101. Костин М.Д. Виртуальные деньги: их функции и влияние на экономику / М.Д. Костин, А.А. Удалов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sibac.info/studconf/econom/xxxii/41913>

102. Лушин С.И. Функции денег и финансы / С.И. Лушин // Финансы. – 2006. – № 6. – С. 66–70.

103. Internet World Start – официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.internetworldstats.com>

104. Жириновский В.В. Деньги и цивилизация / В.В. Жириновский. – М.: Омега, 1997. – 453 с.

105. Chaum D. Privacy and Social Protection in Electronic Payment Systems / Dorn J.A. (ed.) The Future of Money in the Information Age. – Washington, Cato Institute, 1997. – P. 41–49.

106. Овсейко С.В. Электронные деньги на современном этапе развития банковских технологий: дисс. ... канд. экон. наук / С.В. Овсейко. – Мн., 2010. – 25 с.

107. Усоткин В.М. Теория денег / В.М. Усоткин. – М.: Мысль, 1976. – 288 с.

108. Мирзоян Р.Э. Финансово-правовая природа электронных денег / Р.Э. Мирзоян // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2013. – № 4. – С. 255–268.

109. Евсюков Д.Е. Предоплаченный финансовый продукт «электронные деньги»: теоретический поход / Д.Е. Евсюков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.yandex.ua/clck/jsredir>

110. Национальна платежная система России: проблемы и перспективы развития / Н.А. Савинская и др.; под ред. Н.А. Савинской, Г.Н. Белоглазовой. – Спб., 2011. – 457 с.

111. White L.H. The Technology Revolution and Monetary Evolution / Dorn J.A. (ed.) The Future of Money in the Information Age. – Washington, Cato Institute, 1997.

112. Евсюков Д.Е. Электронные деньги и их влияние на денежную систему / Д.Е. Евсюков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nsu.ru/rs/mw/link/Media:/22228/6_Evsukov.pdf

113. Risk Management for Electronic Banking and Electronic Money Activities. Basle Committee on Banking Supervision. – Basle, March 1998. – 25 p.

114. Directive 2009/110/EC of the of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 On the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions amending Directives 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 2000/46/EC) (надалі – Директива 2009/110/EC // *Jornal of Financial Services Research*. – 2009.

115. Юровицкий В.М. XXI век: электронные деньги как фактор цивилизованного развития / В.М. Юровицкий // *Банковское дело*. – 1996. – № 10. – С. 8–15.

116. Трубін І.О. Правові засади функціонування системи електронних платежів у сфері електронної комерції: дис. ... канд. юрид.наук / І.О. Трубін. – Київ, 2012 . – 212 с.

117. Дмитрик Н. Платежные инструменты / Н. Дмитрик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.russianlaw.net/law/doc/a143.htm

118. Electronic money institutions. Current trends, regulatory issues and future prospects // *Legal working paper series, ESB*. – July, 2008.

119. Ранчинский К.Л. Вопросы правового статуса и регулирования электронных денег в странах ЕС / К.Л. Ранчинский // *Вестник Российского университета дружбы народов: Серия Юридические науки*. – 2011. – № 1. – С. 69–77.

120. Survey of Electronic Money Developments. Bank for International Settlements. Committee on Payment and Settlement Systems. – Basel, Switzerland. – May 2000. – 104 p.

121. Report on Economic Money. European Central Bank. – Frankfurt am Main, August 1998. – 47 p.

122. Міщенко В. Електронні гроші: поняття, стан українського ринку та перспективи розвитку / В. Міщенко, О. Махасва // Банківська справа. – 2007. – № 3. – С. 5–7.

123. Ковальова О.О. Роль банківських електронних грошей в сучасній економіці / О.О. Ковальова // Соціально-економічні явища та процеси. – 2013. – № 1. – С. 75–79.

124. Сейтим Айганим Е. Использование криптовалют как альтернативное решение проблем мировой валютной системы / Е. Сейтим Айганим // Проблемы экономики. – 2014. – № 2. – С. 50–55.

125. Когаловский М.Р. Современная интерпретация понятия «электронные деньги»: модель денежных обязательств / М.Р. Когаловский // Деньги и кредит. – 2002. – № 9. – С. 17–19.

126. Бурнос А.П. Виды электронных денег / А.П. Бурнос [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://step-science-bip.csrae.ru/pdf/1/53.PDF>

127. Пантелеева Н.М. Електронні гроші як фінансова інновація: практика екстензії та нормативно-правове регулювання / Н.М. Пантелеева // Міжнародна економічна політика : наук. журнал / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; гол. ред. Д. Г. Лук'яненко. – 2012. – Спец. вип.: у 2 ч. – Ч. 2. – С. 252–260.

128. Проценко А.Т. Электронные деньги: понятие, функции, виды / А.Т. Проценко // Закон и жизнь (Legea și viața). – 2015. – № 6. – С. 67–70.

129. Ежегодный отчет международного мобильного оператора Vodafone о достигнутых показателях международной платежной системы

М-Pesa в 2013 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://interfax.com.ua/news/economic/296676.html>

130. Атаманчук О.В. Особенности правового регулирования операций с электронными деньгами на территории Украины / О.В. Атаманчук, В.М. Давидюк, Р.І. Сафін // Право та управління. – 2012. – № 3. – С.3–15.

131. Кисляк Д.Г. Электронные деньги в системе электронного бизнеса / Д.Г. Кисляк // Экономика, право и проблемы управления: сб. науч. трудов. – 2012. – № 2. – С. 72–73.

132. Electronic Money Definition of European Central Bank [Internet Resource]. – Mode to access : <http://www.ecb.europa.eu/stats/money/aggregates/emon/html/index.en.html>

133. Wikipedia, the free encyclopedia [Internet Resource]. – Mode to access : <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%EF%D0%EE%D0%EB%F0%F0>

134. Руденко Е.П. Возможности и перспективы развития криптовалют / Е.П. Руденко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2015/pdf/10657.pdf>

135. Официальный сайт Bitcoin [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL: <http://bitcoin.org>

136. Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System / S. Nakamoto. – NY, 2008. – 16 p.

137. Обзор цифровых валют [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.prostobank.ua/internet_banking/stati/obzor_tsifrovyyh_kriptovalyut.

138. Демидов О.П. Связанные одним блокчейном: обзор международного опыта регулирования криптовалют / О.П. Демидов // Индекс безопасности. – 2014. – № 2. – С. 41–56.

139. Вахрушев Д.С. Криптовалюта як феномен современной информационной экономики: проблемы теоретического осмысления / Д.С. Вахрушев, О.В. Железов // Наукoведение. – 2014. – Вып. 5. – С. 4–15.

140. Court officially declares Bitcoin a real currency [Internet Resource]. – Mode to access : <http://rt.com/usa/bitcoin-sec-shavers-texas-231/>

141. Германия признала Bitcoin [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vestifinance.ru/articles/31342>

142. Биткоин в Швейцарии – криптовалютный рай? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.coinfox.ru/faq/4071-bitkoin-v-shvejtsarii>

143. ЦБ Китая запретил банкам операции с Bitcoin [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.vedomosti.ru/finance/news/19690711/cb-kitaya-zapretil-bankam-operacii-s-bitcoin#ixzz2myQN49z2>

144. ЦБ РФ приравнял обмен биткоинов к сомнительным операциям [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.interfax.ru/business/354207>

145. Никитин К.В. Обращение биткойнов в условиях правовой неопределенности / К.В. Никитин // Юридическая работа в кредитной организации. – 2014. – № 3. – С. 48–53.

146. Mack E. The Bitcoin Pizza Purchase that's Worth \$7 Million Today / E. Mack // Forbes (12/23/2013) [Internet Resource] – Mode to access : <http://www.forbes.com/sites/ericmack/2013/12/23/the-bitcoin-pizza-purchase-thats-worth-7-million-today>

147. Квитка А.В. Криптовалюта: сущность и тенденции развития в современных условиях / А.В. Квитка, Е.И. Зайцева // Экономическая теория та право. – 2015. – № 1. – С. 111–119.

148. Чунарев О.П. Бизнес на биткойнах: миф и реальность / О.П. Чунарев // Корпоративный юрист. – 2015. – № 6. – С. 49–52.

149. Хидзев А.Т. Криптовалюта: правовые подходы к формированию понятия / А.Т. Хидзев // Право и современные государства. – 2014. – № 4. – С. 10–15.

150. Достов В.Л. Рынок криптовалют: риски и возможности для кредитных организаций / В.Л. Достов, П.М. Шуст // Расчеты и операционная работа в коммерческом банке. – 2014. – № 1. – С. 36–47.

151. Court officially declares Bitcoin a real currency [Internet Resource]. – Mode to access : <http://rt.com/usa/bitcoin-sec-shavers-texas-231/>

152. О национальной платежной системе : Федеральный Закон РФ от 27.06.2011 № 161-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_115625/

153. О валютном регулировании и валютном контроле : Федеральный Закон РФ от 10.12.2003 № 173-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_45458/

154. Владимирова П.М. К вопросу о легализации доходов, полученных преступным путем, посредством использования виртуальной валюты / П.М. Владимирова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-legalizatsii-dohodov-poluchennyh-prestupnym-putem-posredstvom-ispolzovaniya-virtualnoy-valyuty>

155. Куприянов Д.П. Актуальные проблем правового регулирования криптовалют на примере Bitcoin / Д.П. Куприянов, Н.П. Варфоломеева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://uni.samsu.ru/stud_45/stud45_thesis3.pdf

156. Ломовцев Д.А. Сравнительная характеристика правового регулирования биткоина в разных странах / Д.А. Ломовцев // Право и современные государства. – 2014. – № 4. – С. 5–9.

157. Овсиенко С. Электронные деньги: перспективы использования / С. Овсиенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=70690>

158. Галова А. Проблемы настоящего и будущего современных денег / А. Галова // Банкаўскі веснік. – 2014. – № 1. – С. 28–32.

159. Проценко А.Т. Фінансово-правова сутність криптовалют: електронні гроші чи грошовий сурогат / А.Т. Проценко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 2. – С. 81–85.

160. Строителева Е.В. Электронные деньги: виды, сущность и перспективы развития / Е.В. Строителева, И.Б. Мигачев // Дискуссия. Политематический журнал научных публикаций. – 2014. – № 6 (47). – С. 54–61.

161. Лскавян Д.Н. Биткойн – частная криптовалюта или платежное средство посткапиталистической ситемы глобального мира / Д.Н. Лскавян, А.В. Федоров // Economics. – 2014. – январь – март. – С. 46–50.

162. Проценко А.Т. Правовий статус віртуальних валют: світовий досвід та українські реалії / А.Т. Проценко // Право і суспільство. – 2016. – № 2. – С. 130–134.

163. Electronic money. Consumer protection, law enforcement, supervisory and cross border issues. Basel. BIS. 1997.

164. Сенченко Н.П. Новому времени новые деньги / Н.П. Сенченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bankir.ru/publikacii/20050328/novomu-vremeni-8211-novie-dengi-1373250/>

165. Эвод И. Электронная коммерция : практическое руководство / И. Эвод; пер. с англ. – СПб.: ООО «ДиаСофтЮП», 2002. – 608 с.

166. Бабкин Ф.В. Электронная коммерция и новые организационные формы компаний / Ф.В. Бабкин // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 1. – С. 67–88.

167. Ранчинський Л.К. Регулирование эмиссии и обращения электронных денег: виды и современные модели / Л.К. Ранчинський [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bmpravo.ru/show_stat.php?stat=851

168. Кучинская А.Р. Правовая природа электронных денег / А.Р. Кучинская // Веснік Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова. – Сер D. – 2012. – № 2(40). – С. 60–69.

169. Аксенов В.С. Государственное регулирование обращения электронных денег в зарубежных странах / В.С. Аксенов, Н.В. Захарова // Экономический журнал. – 2010. – № 2. – С. 113–121.

170. The Payment Systems (Oversight) Act (PS(O)A) ¹ 7 March 2006 passed by Parliament on 16th January, 2006 and assented to by the President on 6th February 2006 (2007 Revised Edition).

171. Notice to Holders of Stored Value Facilities on Prevention of Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism PSOA-N02. The Monetary Authority of Singapore, 5 Nov 2007; Last update: 2 Dec 2009.

172. Regulation on payment-services business in Japan By Takahary Totsuka and Ayako Kuyama, Anderson Mori & Tomotsune [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.amt-law.com/res/news_2010_pdf/100114_1519.pdf

173. Захарченко В. Деньги виртуального мира / В. Захарченко // Банковский форум Банкир.Ру – 14.03.2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : bankir.ru/analytics/it/3/27881

174. Кучинская А. Правовая природа электронных денег / А. Кучинская // Банкаўскі веснік. – 2013. – № 2 (40). – С. 10–17.

175. Про электронные деньги: история появления [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://niceforex.ru/2016/03/pro-elektronnyye-dengi-istoriya-poyavleniya/>

176. Commission Communication of 12 January 1987: ‘Europe could play an ace: the new payment cards’ COM(86) 754 final.

177. Генкин А.С. Юридический статус электронных денег и электронных платежных систем / А.С. Генкин // Бизнес и банки. – 2003. – № 15. – С. 22–34.

178. Commission Recommendation of 8 December 1997 87/598/EEC on a European Code of Conduct relating to electronic payment (Relations between financial institutions, traders and service establishments, and consumers) // Official Journal L 365. – 24.12.1997.

179. Annual report 1997. EMI. – Frankfurt am Main, 1998.

180. Council Directive (77/780/EEC) of 12 December 2007 on the coordination of laws, regulations and administrative provisions relating to the taking up and pursuit of the business of credit institutions // OJ L 322. – 1977.

181. Проценко А.Т. Європейські тенденції правового регулювання обліку електронних грошей / А.Т. Проценко // Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 11–12 грудня 2015 року. – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2015. – С. 104–105.

182. Vereecken M. A Single Market for Electronic Money / M. Vereecken // Journal of International Banking Regulation. – 2000. – July.

183. Проценко А.Т. Директиви ЄС як основа правового забезпечення обігу електронних грошей в країнах ЄС / А.Т. Проценко // Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 26–27 лютого 2016 року. – Запоріжжя : Істина, 2016. – С. 77–79.

184. Проценко А.Т. Bitcoin – правові проблеми сучасного та майбутнього / А.Т. Проценко // Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 1–2 квітня 2016 року. – Дніпропетровськ : ГО «Правовий світ», 2016. – С. 82–85.

185. Directive 2007/64/EC of the European Parliament and of the Council of 13 November 2007 on payment services in the internal market amending Directives 97/7/EC, 2002/65/EC, 2005/60/EC and 2006/48/EC and repealing Directive 97/5/EC [Internet Resource] – Mode to access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32007L0064>

186. The Electronic Money Regulations [Internet Resource]. – Mode to access : <http://www.legislation.gov.uk/uksi/2011/99/contents/made>

187. Electronic Funds Transfers (Regulation E), 61 Fed. Reg. 19, 696 (1996).

188. Uniform Money Services Act July 28 – August 4, 2000 (Last Revised or Amended in 2004).

189. The LTB Network Forum in Australian [Internet Resource]. – Mode to access : <https://letstalkbitcoin.com/forum/post/-7-bitcoin>

190. О платежах и переводах денег : Закон Республики Казахстан от 29 июня 1998 года № 237-І [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/document/?doc_id=1009757

191. Положение об эмиссии банковских карт и об операциях, совершаемых с их использованием : Постановление центрального банка ФР від 24.12.2004№ 266-П [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_52513/

192. Банковский кодекс Белоруссии от 25 октября 2000 г. № 441-З [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://etalonline.by/?type=text®num=НК0000441#load_text_none_1_

193. Правила осуществления операций с электронными деньгами : Постановление Правления Национального банка республики Беларусь от 26.11.2003 № 201 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.nbrb.by/Legislation/documents/P_201_79.pdf

194. Про систему электронного грошового обігу в Україні : Розпорядження Президента України від 30.04.1992 № 79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/79/92-рп>

195. Про впровадження електронних систем контролю та управління товарним і грошовим обігом : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.06.1994 № 390 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/390-94-п>

196. Концепція системи електронних розрахунків за товари та послуги в Україні : Постанова Національного банку України від 18.07.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/753-2006-п>

197. Про впровадження в Україні Національної системи масових електронних платежів : Постанова Національного банку України № 24-112/611-8439 від 19.10.99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v8439500-99>

198. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.

199. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

200. Про державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

201. WebMoney [Internet Resource]. – Mode to access : <https://news.wmtransfer.com/page/85?ref?re>

202. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

203. Положення про електронні гроші в Україні : Постанова Національного Банку України від 25.06.2008 № 178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0688-08>

204. Справа окружного адміністративного суду м. Києва № 2а-9328/09/2670 за позовом ТОВ «Гепард» щодо визнання незаконною Постанови Національного банку України від 25.06.2008 № 178 «Про затвердження положення про електронні гроші» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6856049>

205. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

206. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.

207. Позиція Міністерства фіскальної служби України відносно оператора платіжної системи WebMoney в Україні як негативну : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2012/03/30/274484>

208. Постанова Харківського окружного адміністративного суду за справою № 2а-42453/09/2070 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/6855383>

209. Постанова Окружного адміністративного суду АРК по справі № 2а-7952/10/14/0170 від 04.10.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/12573645>

210. Лист Державної податкової адміністрації України від 02.08.2010 № 7565/6/16-1515-26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/search/?query=Webmany&search-switch=0>

211. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей : Постанова Правлінням Національного банку України від 04.11.2010 № № 481 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10>

212. Розпорядження Національного банку України № 627 від 16.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=75210>

213. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків :

Закон України від 18.09.2012 № 5284-VI // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 37. – Ст. 488.

214. Гутгарц К. Електронні гроші як засіб платежу в Україні / К. Гутгарц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.prostopravo.com.ua/prava_biznesu/dogovirni_vidnosini/statti/elektronn_i_groshi_yak_zasib_platezhu_v_ukrayini

215. Правила роботи Внутрішньодержавної небанківської платіжної системи «ГлобалМані»: Постанова Національного банку України і від 14.09.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www1.globalmoney.ua/ua/press-center/pressreliz/payment-space.html>

216. Ліцензія Національного банку України «На переведення грошових коштів в національній валюті без відкриття рахунків» № 1 від 03.04.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://globalmoney.ua/static/docs/globalmoney-currency-transfer-license-1.pdf>

217. Генеральна ліцензія Національного банку України «На здійснення валютних операцій» від 29.04.2012 № 112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://globalmoney.ua/static/docs/globalmoney-general-currency-license-112.pdf>

218. Каталог послуг «ГлобалМані» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://globalmoney.ua/pay/>

219. Гриньков Д. Обіг електронних грошей в Україні: можливості та перспективи / Д. Гриньков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ufin.com.ua/analit_mat/gkr/189.htm

220. Офіційний сайт GlobalMoney [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://globalmoney.ua>

221. Тариф на послуги, що надаються Національним банком України, який виконує функції Платіжної організації НПС «ПРОСТІР», членам та учасникам НПС «ПРОСТІР», Тариф на послуги (операції), що надаються (здійснюються) національним банком України, який виконує функції центрального маршрутизатора і розрахунково-клірингового центру

Національної платіжної системи «Український платіжний простір» та Тариф на операції, що здійснюються аціональним банком України, який виконує функції розрахункового банку НПС «ПРОСТІР» у сфері розрахункового обслуговування члені та учасників НПС «ПРОСТІР» : Постанова Правління Національного банку України 12.08.2003 № 333 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article;jsessionid=1C6E7F7063770D0D36DCFF9A38F73B0C?art_id=47087&showTitle=true

222. Каднічанська В.М. Аналіз сучасного стану національної системи масових електронних платежів і перспективи її розвитку / В.М. Каднічанська, О.П. Кирильчук // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2014. – № 1. – С. 185–189.

223. Шевченко І.П. Простір в гаманцях: перспективи української платіжної системи / І.П. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.business.ua/trends/prost-r-v-gamantsyakh-perspektivi-ukra-nsko-plat-zhno-sistemi-346223/>

224. Правила Національної платіжної системи «Український платіжний простір» : затверджені Радою Платіжної організації Національної платіжної системи «Український платіжний простір» від 07.06.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=75431

225. Пахомова І.Г. Проблеми та перспективи національної системи масових електронних платежів / І.Г. Пахомова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Ekpr/2009_21/pahomova.pdf

226. Волохата В.Є. Функціонуванн платіжних систем України на сучасному етапі їх розвитку / В.Є. Волохата, А.А. Чубенко // Молодий вчений. – 2014. – № 7 (10). – С. 34–39.

227. Звіт аналітичного департаменту Рюрік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rurik.com.ua/documents/research/el_money.pdf

228. Офіційна позиція Міністерства доходів і зборів України з приводу ситуації навколо роботи оператора системи WebMoney [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/100169.html>

229. Бегер А.Н. Биткоин как потенциальная опасность для финансовой системы Российской Федерации / А.Н. Бегер // Вестник московского ун-та. Серия 26 «Государственный аудит». – 2014. – № 1. – С. 3–6.

230. Федеральная налоговая служба Швейцарии (ESTV) обрадовала всех пользователей криптовалют в этой стране: к операциям с Bitcoin в Швейцарии не будет применяться НДС (VAT) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bits.media/news/operatsii-s-bitcoin-v-shveysarii-ne-budut-oblagatsya-nds/>

231. PBOC Rule Means Bitcoin Websites in China Must Close, Expert Says – Caixin Online [Internet Resource]. – Mode to access : <http://english.caixin.com/2014-03-27/100657518.html>

232. Япония изучает Bitcoin [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.ecurrency.ec/2013/12/japan-is-interested-in-the-bitcoin/>

233. Court officially declares Bitcoin a real currency [Internet Resource]. – Mode to access : <http://rt.com/usa/bitcoin-sec-shavers-texas-231/>

234. Application of FinCEN's Regulations to Persons Administering, Exchanging, or Using Virtual Currencies [Internet Resource]. – Mode to access : https://www.fincen.gov/statutes_regs/guidance/html/FIN-2013-G001.html

235. FinCEN guidance on virtual currencies [Internet Resource]. – Mode to access : https://www.fincen.gov/news_room/speech/pdf/20130416.pdf

236. Bitcoin Virtual Currency: Unique Features Present Distinct Challenges for Deterring Illicit Activity [Internet Resource]. – Mode to access : http://www.wired.com/images_blogs/threatlevel/2012/05/Bitcoin-FBI.pdf

237. Hearings: Beyond Silk Road: Potential Risks, Threats, and Promises of Virtual Currencies [Internet Resource]. – Mode to access :

<http://www.hsgac.senate.gov/hearings/beyond-silk-road-potential-risks-threats-and-promises-of-virtual-currencies>

238. Германия признала Bitcoin [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vestifinance.ru/articles/31342>

239. Croatia considers Bitcoin legal; 45 members of the Swiss parliament want the same | BitCoin Examiner [Internet Resource]. – Mode to access : <https://99bitcoins.com/croatia-considers-bitcoin-legal-45-members-of-the-swiss-parliament-want-the-same/>

240. Сингапур признал биткойн и определил налоговую политику его оборота [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://tjournal.ru/p/bitcoin-singapore>

241. Tanaka T. Possible economic consequences of digital cash / T. Tanaka // First Monday. – 1996. – Vol. 1. – Number 2. – p. 25–38.

242. Власти Японии готовы обложить операции с биткойном налогом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.interfax.ru/world/362999>

243. ЦБ Китая запретил банкам операции с Bitcoin [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vedomosti.ru/finance/news/19690711/cb-kitaya-zapretil-bankam-operacii-s-bitcoin#ixzz2myQN49z2>

244. ЦБ РФ приравнял обмен биткойнов к сомнительным операциям [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.interfax.ru/business/354207>

245. Греф обяжет Сбербанк принимать биткойны? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.politonline.ru/interpretation/20420958.html>

246. Лунтовский Г. ЦБ признал, что у биткойна может быть будущее в России / Г. Лунтовский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tass.ru/ekonomika/1293670>

247. Таиланд разворачивается к Биткойнам лицом. Laboratorija Bitkojn Bit-Labs.ru. [Internet Resource]. – Mode to access : <https://bit-labs.ru/tailand-razvorachivaetsya-licom-k-bitkoinu>

248. Европейский суд справедливости приравнял Биткоин к валютам и освободил от НДС [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bits.media/news/evropeyskiy-sud-spravedlivosti-priravnjal-bitkoin-k-valyutam-i-osvobodil-ot-nds/>

249. Лист Національного банку України № 29-208/72899 від 08.12.2014 р.

250. Чому ніхто не знає реальних оборотів ринку електронних платежів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2012/03/30/274484>

251. справа Центрального районного суду м. Сімферополя АР Крим № 3-2353/11 про розгляд адміністративного матеріалу про притягнення до адміністративної відповідальності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18038606>

252. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

253. Справа Шевченківського районного суду м. Чернівці № 727/11024/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46270509>

254. Про електронну комерцію : проект закону № 2306а від 17.06.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47409

255. Коростелев М.А. Правовой режим электронных денег в гражданском законодательстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / М.А. Коростелев. – М., 2015. – 21 с.

256. Світовий досвід і перспективи розвитку електронних грошей в Україні : науково-аналітичні матеріали. Вип. 10 / П.М. Сенищ,

В.М. Кравець, В.І. Міщенко та ін. – К. : Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 145 с.

257. Новицький А. Електронні гроші – проблеми правового забезпечення обігу в Україні / А. Новицький // Правова інформатика. – 2008. – № 1. – С. 49–56.

258. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.

259. Про затвердження переліку типових операцій з розрахунково-касового обслуговування, які відповідно до підпункту 196.1.5 пункту 196.1 статті 196 розділу V Податкового кодексу України не є об'єктом оподаткування» № 400 : Постанова Національного банку України від 15.11.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1410-11>

260. О национальной платежной системе РФ : Федеральний закон РФ от 27.06.2011 № 161-ФЗ [Электронный ресурс] – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_115625/

ДОДАТКИ

Додаток 1

Учасники Платіжної організації Національної платіжної системи «Український платіжний простір»

№ п/п	Назва банку, що є учасником НСМЕП	Свідоцтво про членство та надання ліцензії на використання торговельної марки	Функції банку в НСМЕП	Примітка

		НСМЕП		
1.	Національний банк України	-	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів учасник НСМЕП на базі національних стандартів
2.	ПАТ «Мегабанк»	1 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів учасник НСМЕП на базі національних стандартів
3.	ПАТ «Банк «Грант»	2 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
4.	АБ «Експрес-Банк»	7 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів учасник НСМЕП на базі національних стандартів
5.	«Полікомбанк»	10 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів учасник НСМЕП на базі національних стандартів
6	Акціонерний банк «Південний»	19 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів учасник НСМЕП на базі національних стандартів
7	Пат «Фінбанк»	20 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
8	АТ «КІБ»	24 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
9	ПАТ «Перший Інвестиційний Банк»	26 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
10	ПАТ АКБ «Львів»	28 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
11	ПАТ «Юнекс банк»	30 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
12	ПАТ КБ «Фінансова Ініціатива»	37 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів ТИМЧАСОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

13	АБ «Укргазбанк»	41 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
14	ПАТ «Банк Кредит Дніпро»	44 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
15	АТ «Фортуна-банк»	46 від 15.06.2008	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
16	ПАТ «КСГ банк»	51 від 11.02.2009	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
17	ВАТ Кредитвест банк»	54 від 02.07.2007	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
18	ПАТ «Кредит Європа банк»	55 від 14.04.2009	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
19	ПАТ «ОКСІ Банк»	56 від 19.05.2009	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
20	АТ «МетаБанк»	58 від 01.07.2009	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
21	ПАТ «Кредобанк»	60 від 11.08.2009	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
22	«ПАТ Банк інвестицій та заощаджень»	69 від 16.05.2011	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
23	ПАТ «Укресімбанк»	70 від 25.05.2011	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
24	АТ «Ощадбанк»	71 від 27.05.2011	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
25	ПАТ «Агрокомбанк»	73 від 12.10.2011	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
26	ПАТ «АБ»Радабанк»	79 від 22.01.2013	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
27	ПАТ «Європромбанк»	81 від 21.02.2013	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів
28	ПАТ «МІБ»	82 від 26.11.2013	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі національних стандартів

29	ПАТ «Банк «Юнісон»	84 від 12.12.2013	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів ТИМЧАСОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
30	ПАТ «Комінвестбанк»	87 від 12.03.2014	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
31	ПАТ КП«Приватбанк»	90 від 15.04.2014	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
32	ПАТ «ОТП Банк»	91 від 24.06.2014	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
33	ПАТ «Райфайзен банк Аваль»	92 від 25.06.2014	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
34	ПАТ «Діамантбанк»	93 від 06.08.2014	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
35	ПАТ Таскомбанк	94 від 15.08.2014	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
36	ПАТ «Вернумбанк»	97 від 23.09.2014	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
37	АТ «Регіон-банк»	104 від 03.12.2014	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
38	ПАТ «ПтБ»	106 від 26.12.2014	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
39	ПАТ «АКБ «Конкорд»	115 від 30.07.2015	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
40	Пат «Комерційний банк «Центр»	116 від 20.08. 2015	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
41	ПАТ «Банк Восток»	117 від 28.08.2015	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів

42	ПАТ Банк «ТРАСТ»	118 від 03.11.2015	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
43	ПАТ «Свербанк»	120 від 07.12.2015	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
44	ПАТ «КБ «Глобус»	121 від 17.12. 2015	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
45	ПАТ «Укрсоцбанк»	122 від 10.12.2015	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
46	ПАТ «Український Будівельно-Інвестиційний Банк»	123 від 21.12.2015	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів
47	ПАТ «Перший український міжнародний банк»	124 від 06.06.2016	емітент/ еквайр	Учасником НСМЕП на базі відкритих міжнародних стандартів

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Директор Інституту права ім. князя
 Володимира Великого, к.ю.н.,
 доцент
 В. І. Литвиненко
 12 грудня 2015 року

А К Т

впровадження у навчальний процес Інституту права ім. князя Володимира
 Великого МАУП результатів дисертаційної роботи

Проценко Андрія Тарасовича

«Правове регулювання обігу електронних грошей»

(спеціальність 12.00.07– адміністративне право і процес; фінансове право;
 інформаційне право)

Комісія в складі:

– Головуючого – завідувача кафедри фінансового та банківського
 права к.ю.н., доцента Муравйова К. В.

та членів комісії: завідувача кафедри управління безпекою, антикорупційної
 та правоохоронної діяльності, доктора юридичних наук, професора Заросило
 В.О., завідувача кафедри адміністративного права, кандидата юридичних
 наук, доцента Ковальчук Алли Юріївни

склала цей акт з приводу впровадження результатів дисертаційної
 роботи здобувача Проценко А. Т. за темою **«Правове регулювання обігу
 електронних грошей»** у навчальний процес кафедри фінансового та
 банківського права та кафедри управління безпекою, антикорупційної та
 правоохоронної діяльності Інституту права ім. князя Володимира Великого
 МАУП.

Результати наукових досліджень правового регулювання обігу
 електронних грошей використовувалися при підготовці і проведенні занять з
 курсів «Фінансове право» та «Банківське право», «Судові та правоохоронні
 органи». Дані дисципліни внесено до планів занять студентів Інституту права
 ім. князя Володимира Великого МАУП. Здобувачем підготовлені навчальні
 плани зі згаданих курсів, розроблені лекції та плани семінарських занять, які
 були заслухані на засіданні кафедри фінансового права та управління
 безпекою, антикорупційної та правоохоронної діяльності (протокол № 4 від
 27 листопада 2015 року).

Голова комісії:

К. В. Муравйов

Члени комісії:

В.О. Заросило

А.Ю. Ковальчук

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник начальника
Державного науково-дослідного
інституту МВС України
доктор юридичних наук, професор
В.О. Криволапчук
2015 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Проценка
Андрія Тарасовича у правотворчу діяльність**

Комісія у складі: провідного наукового співробітника науково-організаційного відділу, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Федотової Г.В., старшого наукового співробітника 1-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії криміналістичної та спеціальної техніки, кандидата юридичних наук Скоробагатька М.А., начальника науково-дослідної лабораторії спеціальних технічних засобів ДНДІ МВС України, кандидата юридичних наук, старшого науково співробітника Лопатіна С.І., склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Проценка А.Т. на тему «Правове регулювання обігу електронних грошей в Україні» мають необхідний теоретичний та методологічний рівень та практичну цінність і можуть бути використані та враховані під час підготовки й уточнення ряду законодавчих та підзаконних актів з обігу електронних грошей в Україні.

**Провідний науковий співробітник
науково-організаційного відділу
к.ю.н., с.н.с.**

Федотова Г.В.

**Старший науковий співробітник
1-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії
криміналістичної та спеціальної техніки,
к.ю.н.**

Скоробагатько М.А.

**Начальник науково-дослідної лабораторії
спеціальних технічних засобів
ДНДІ МВС України
к.ю.н., с.н.с.**

Лопатін С.І.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший заступник начальника
Державного науково-дослідного
інституту МВС України
доктор юридичних наук, професор

В.О. Криволапчук
30 / 2015 року

АКТ

впровадження у науково-дослідну діяльність Державного науково-дослідного інституту МВС України результатів дисертаційного дослідження Проценка Андрія Тарасовича за темою «Правове регулювання обігу електронних грошей в Україні»

Комісія у складі: заступника директора ДНДІ МВС України, кандидата юридичних наук Смерницького Д.В., головного наукового співробітника відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Плугатар Т.А., старшого наукового співробітника науково-організаційного відділу, кандидата юридичних наук Бойкова А.Г. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Проценка Андрія Тарасовича на тему «Правове регулювання обігу електронних грошей в Україні» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість, а отже можуть бути використані у науково-дослідній діяльності ДНДІ МВС України під час проведення науково-дослідної роботи.

**Заступник директора
ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук**

Д.В. Смерницький

**Головний науковий співробітник
відділу науково-інформаційної та редакційно-видавничої діяльності
ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук, с.н.с.**

Т.А. Плугатар

**Старший науковий співробітник
науково-організаційного відділу
кандидат юридичних наук**

Бойков А.Г.

